

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Dopis jako umělecký esej

Vybraná korespondence Josefa Váchala a Anny Mackové z let 1940-1962

Bc. Zuzana Martínková

Diplomová práce

2015

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2013/2014

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Bc. Zuzana Martínková**
Osobní číslo: **H13590**
Studijní program: **N7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny: Dějiny literární kultury**
Název tématu: **Dopis jako umělecký esej. Vybraná korespondence Josefa Váchala a Anny Mackové z let 1940-1962.**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

V úvodní části se práce zaměřuje na pojem autenticity a charakterizuje současné diskurzy formující pojetí osobností Josefa Váchala a Anny Mackové.

Metodou konfesní hermeneutiky interpretuje texty dopisů Anny Mackové a Josefa Váchala a vzájemně je porovná.

Následně vymezí specifika korespondence umělců, zaměří se na míru reference, podobu intertextuality, imaginaci, podobu autorského subjektu, formální a vizuální aspekty psaní, neposlední řadě podobu "umělecké autenticity".

Hermeneutické interpretace osobních písemností vytváří alternativní obraz uměleckých osobností i netradiční svědectví o životě v dobového kontextu Československa 40., 50. a 60. let.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam odborné literatury:

KOTEK, Josef. Neuchopitelný Josef Váchal. Nová tiskárna Pelhřimov, Pelhřimov 2008. ISBN 978-80-86559-94-0

KŘIVÁNEK, Vladimír (ed.). Autenticita a literatura. Ústav pro českou literaturu AV ČR, Slezská univerzita Opava, Slezské zemské muzeum Opava. Praha-Opava 1999.

OLIČ, Jiří. Neznámý Váchal. Život umělce. Paseka, Praha 2000. ISBN 80-7185-283-X

VÁCHAL, Josef. Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962. Paseka, Praha 1999. ISBN 80-7185-262-7

VÁCHAL, Josef. Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958. Praha, Paseka 2004. ISBN 80-7185-667-3

VÁCHAL, Josef. Dopisy. Praha a Litomyšl, Paseka 2009. ISBN 978-80-7185-994-9

VÁCHAL, Josef. Živant a umrlanti. Praha a Litomyšl, Paseka 1995. ISBN 80-85192-37-3

Vedoucí diplomové práce:

doc. PhDr. Petr Poslední, CSc.

Katedra literární kultury a slavistiky

Datum zadání diplomové práce: **30. dubna 2014**

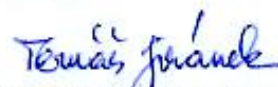
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2015**

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2014

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 15.6. 2015

Zuzana Martínková

Poděkování:

Děkuji Ladislavu Horáčkovi, za péči o Váchalovo dílo; Anně Mackové, za péči o Váchala, Josefu Váchalovi, za Josefa Váchala; svým rodičům, za existenci a možnost číst texty Josefa Váchala. Děkuji Veronice Jaklové, za pomoc s překladem a noční hovory; Jiřímu Markovi, za vytrvalou podporu a denní hovory; PhDr. Vladanu Hanulíkovi, za podnětné rady. Především ale děkuji panu docentu Petru Poslednímu, CSc., za trpělivé vedení práce.

ANOTACE

Tématem práce je korespondence Josefa Váchala a Anny Mackové z let 1940 až 1962, kterou interpretuje a vzájemně porovnává. Sleduje míru reference mimotextové skutečnosti, podobu intertextuality, výrazové prostředky a témata, podobu autorského subjektu, formální a vizuální aspekty dopisů, neposlední řadě i aspekty genologické. Vymezuje i současné diskurzy, ovlivňující vnímání těchto uměleckých osobností a formující i čtení jejich textů.

Přístup volného bádání byl zvolen na základě „esejistického“ charakteru korespondence Josefa Váchala, která představuje specifický autorský projev, stojící na pomezí literárních druhů i žánrů, výtvarného a literárního projevu, referenční a reflexivní funkce. Hermeneutické interpretace osobních písemností přináší - vedle aspektů literárněvědné oblasti – i netradiční svědectví o životě v dobového kontextu Československa 40., 50. a 60. let 20. století.

KLÍČOVÁ SLOVA

Josef Váchal, Anna Macková, korespondence, diskurz, umělecký esej

TITLE

A Letter as an Artistic Essay. Selected Correspondence of Josef Vachal and Anna Mackova from Years 1940 to 1962

ANNOTATION

The diploma thesis focuses on a correspondence of Josef Váchal and Anna Macková between the years 1940 and 1962. The thesis interprets these letters and compares them. The extent of reference to out-of-textual reality, the form of intertextuality, means of expression, topics, the form of author's subject, formal and visual aspects of the letters and last but not least the geneologic aspects are observed in the thesis. It also delimits contemporary discourses having an influence on the perception of these artists and forming also the reading of their texts. The approach of an unrestricted exploration was chosen in by virtue of an „essayistic“ character of Josef Váchal's correspondence which represents specific exhibition of the author which stands on the borderland of literary kinds and genres, creative and literary expression, referential, reflexive function. Hermeneutic interpretations of his personal papers brings – apart from the aspects of the literary-scientific field also a nontraditional testimony of Váchal's life in period context of Czechoslovakia during 40s, 50s and 60s of the 20th century.

KEYWORDS

Josef Váchal, Anna Macková, correspondence, discourse, an artistic essay

OBSAH

Úvod. O neuchopitelnosti „váchalovských textů“	1
1. Váchal ve víru diskurzů	4
1.1 Fenomén Váchal	4
1.2 Volné bádání	5
1.3 Zdroje poznání	7
1.3.1 Sekundární literatura o Josefu Váchalovi a Anně Mackové	8
Josef Váchal odhalený	9
Biografie Anny Mackové	13
Sekundární literatura jako zdroj poznání	13
1.3.2 Popularizační texty. Publicistika a paratexty	14
1.3.3 Ego-dokumenty	15
Ego-dokumenty Josefa Váchala	16
Ego-dokumenty Anny Mackové	17
Přístup k ego-dokumentům	18
Lež, mystifikace a mystifikační hra	21
1.3.4 Subjektivní svědectví	22
1.4 Závěrem	23
2. Mnohoznačná „autenticita“	25
3. Autor jako formovatel prvotního významu	31
4. Korespondence	34
5. Dopisy Anny Mackové doktorce Elišce Vozábové	39
I. Formální aspekty „studeňanských dopisů“	41
Úvodní oslovení	41
Titul	45
Členění textu	47
Paretenze	51
Závěrečné rozloučení	51
Závěrem	52
II. Vizuální podoba „studeňanských dopisů“	54
Vizuální podoba korespondence Anny Mackové	54
Vizuální podoba korespondence Josefa Váchala	55
Vizuální paratexty autorské	56
Autorské ilustrace v rukopisech	57
Autorský subjekt v ilustracích	59
Typografie	59
Vizuální autorské epitexty	61

Vizuální paratexty „začleněné“	62
Závěrem	65
III. Intertextualita	67
Intertextualita u Anny Mackové	68
Intertextualita u Josefa Váchala	69
Odkazy na doručené dopisy (Váchal – doručené dopisy)	69
Odkazy na vlastní dopisy (Váchal – Váchal)	71
Váchalovy starší dopisy začleněné do nových	72
Přiložené autorské texty (Váchal – Váchal)	74
Váchalovy odkazy na literaturu	76
Odkazy na přečtené knihy	79
Závěrem	80
IV. Na pomezí dokumentu a fikce	81
Anna Macková	84
Josef Váchal	85
Prvky faktografičnosti	85
Autobiografičnost a každodennost	86
Témata dopisů	87
Vzájemná provázanost	89
Tematizace prožitého	89
Závěrem	91
V. Autor a adresát	92
Anna Macková	94
Josef Váchal	94
Adresát jako další postava	99
Alternativní dialogy	101
Závěrem	103
VI. Styl dopisů	104
Anna Macková	105
Josef Váchal	106
Závěrem	111
VII. Otázka genologického zařazení	112
„Váchalovské dopisy“	115
Závěr. Svět Váchalova psaní	118
Resumé	120
Bibliografie	121
Přílohy	125

Úvod

O neuchopitelnosti „váchalovských textů“

Jednou z hlavních otázek, kterou jsem si od počátku kladla, byla strategie přístupu a rovněž cíle, kterých by jimi mělo být dosaženo. Byla to právě tato otázka, která mi zabrala nejvíce času. Jakým novým způsobem uchopit tolikrát již probádanou a zpracovanou oblast výzkumu, jakou představuje tvorba Josefa Váchala? Jeho život je prozkoumán po stránce faktografické, jeho umělecké činnosti bylo věnováno množství výstav a odborných publikací, jeho umělecké texty, vzniklé převážně do 40. let 20. století, byly podrobeny četným analýzám. Odchodem z hlavního města na venkov symbolicky končí jedna tvůrčí i životní etapa tohoto umělce a začíná etapa „nová“, která je sice odlišná od období pražského, přesto nikoli neproduktivní.

Josef Váchal (*1884-†1969) výjimečná osobnost českého umění, žil v letech 1940 až 1969 v obci Studeňany u Jičína, společně se svou družkou, umělkyní a grafičkou Annou Mackovou (*1887-†1969). Sociálně-kulturní izolaci řešil Váchal psaním dopisů, ve kterých tematizoval jak svou každodennost, tak vlastní názory, myšlenky, vzpomínky a fantazie. Jeho korespondenci ale chápeme primárně jako projev umělecké seberealizace. Hlavními prameny pro naši práci jsou Váchalovy dodatečně publikované dopisy a fragment korespondence Anny Mackové, vytvořené v období 1940 až 1962.

Zvolenou metodou výzkumu je „volné bádání“, hermeneutický přístup, umožňující komplexnější pohled na zvolenou část tvorby solitéra české kultury. Váchalovy adresné texty ze zvoleného období k volnému interpretačnímu přístupu svým charakterem přímo vybízejí. Mým cílem bude charakterizovat texty Josefa Váchala, zaměřím se na jejich specifika, interpretací se pokusím vymezit co nejširší pole významů, které nabízejí dnešnímu recipientovi.

V úvodní části se zaměříme na současný „váchalovský fenomén“, na zdroje poznání této problematiky, které se pokusíme kriticky zhodnotit a stanovit nejpřínosnější postupy recepce těchto textů.

Jedním z aspektů komunikace je schopnost dorozumění a jedním z klíčových předpokladů dorozumění je interpretace, „přiřazení významu danému souboru znakových prostředků“¹. V obecném pojetí hermeneutika zastřešuje celou teorii porozumění.

---

¹ ŠTOCHL, Miroslav. *Teorie literární komunikace*. Praha 2005. s. 142.

Hermeneutický kruh, interpretace textu založená na cyklickém postupu od celku k částem a od částí k celku, představuje podnětnou metodou výkladu textů.² Porozumění textu je proces, probíhající v aktuálním okamžiku čtení. Porozumění textu a interpretace nemusejí striktně vycházet z pravidel a postupů zvolené „recepční školy“. Hermeneutika konfesní umožňuje volné myšlení o literatuře, volné bádání, syntetizující ve své metodologii rozličné interdisciplinární přístupy. Konkrétně u předmětu, jakým jsou Váchalovy texty, předmětu tak unikavého, specifického, neustáleného, se tento přístup jeví jako nejvhodnější.

Slovesně i s odvoláním na výtvarný kontext Váchal vytváří manuálně i verbálně svůj svět, avšak hranici mezi realitou a fikcí záměrně rozostřuje. Váchal, ať už jako starý zkušený muž, mystik, umělec, si je vědom konstruovanosti světa, neexistence objektivní skutečnosti, pročeš své psaní pojímá jakou otevřenou významovou hru. My, vnější pozorovatelé, máme omezené možnosti porozumění „jeho realitě“. Nejen na základě Váchalových artefaktů ale můžeme soudit, že hranice fantazie a skutečnosti byly i pro Váchala samotného nepodstatné, existovaly-li vůbec. Vnitřní a vnější se prostupuje, konstituuje, podmiňuje.

Jelikož Váchal vytváří své texty intuitivně, na základě vlastních pravidel, je podnětné číst jeho texty svobodně, jako texty umělecké, imaginativním diskurzem. Jedním z původních záměrů této práce bylo sledování referenčnosti, tedy vazeb na mimotextovou realitu, která se přirozeně očekává u osobní korespondence, pramenů osobní povahy vůbec. Ale relativizace lidského vnímání, nemožnost objektivního poznání, znásobené navíc Váchalovou mystifikační hrou, fabulováním, nevěrohodností (ve smyslu ověřitelnosti, faktické doložitelnosti), tento původní záměr znemožnily, nehledě na zjištění, že úmysl sledovat referenčnost, jednoduše řečeno srovnávat faktické odchylky od reality ve Váchalových osobních textech, je bezpředmětné, nežádoucí, ne-li nemožné. Budeme-li oproti tomu k Váchalovým textům osobním přistupovat jako k textům uměleckým, což jej základní předpoklad pro náš způsob bádání, z hlediska diskurzu estetického, který zohledňuje referenční i autobiografickou rovinu jeho psaní. Vnímání Váchalových dopisů jako specifických a svébytných textů, před námi otevírá možnost proniknout do zcela jedinečných významových oblastí.

My, čtenáři ať už tzv. běžní nebo zasvěcení, vstupujeme do „světa“ Josefa Váchala z vnějšku, jako pozorovatelé, prostřednictvím jím vytvořených textů, které představují určitý významový celek, a zároveň klíč k literárně-výtvarnému poli, ve kterém se autor pohyboval, a který zároveň svými texty formoval. Hermeneutika konfesní, interpretace textu z hlediska subjektivního

---

² MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. s. 182

chápaní, přináší názor opřený o argumenty, který má čtenáři pomoci odhavit skryté stránky textu.

Byl-li jeden ze zamýšlených záměrů sledování vazeb textu na „objektivní skutečnost“ (pomineme nyní polemiku, zda něco jako „objektivní skutečnost“ vůbec existuje) tedy reference textu o žité skutečnosti (přístup k Váchalovým textům jako k faktografickým pramenům, což se ukázalo jako neefektivní) nabízí umělecký text jedinečnou alternativu, zapadající rovněž do kontextu nových (alternativních) historiografických přístupů, tvořící protipól událostních dějin. I z konkrétních reakcí na historické události vyplývá pouze Váchalův subjektivní názor na dobu a společnost v níž žil, na dobu, na kterou tak díky tomu můžeme nahlížet ze zcela nového prizmatu, z hlediska subjektivity konkrétního jedince. Konec německé okupace, nástup komunismu, kolektivizace – tyto vnější vlivy „velkého světa“ se Váchala sice dotýkaly, tvořily ale pouze jakousi „kulisu“, „tok velkých dějin“ inicioval „dějiny malé“ – Váchalovo a Mackové živoření z minimálních zdrojů, problémy se sousedy, rehabilitace v šedesátých letech – strategie přežití, která se konkrétně u Váchala projevovala „nezasahováním“, „izolací“, vytvořením vlastního „soukromého světa“, jehož principy a pravidla, uplatňované i při komunikaci s „lidmi z venčí“, nezřídka narážely na nepochopení.

Osobní text přináší implicitní svědectví o subjektivním přístupu jedince k prožívané skutečnosti, vypovídá o jeho životní strategii, o jeho „soukromém světě“ žitém paralelně se světem „velkým“. Umělecké texty reflektují způsob existence, jsou záznamy prchavého lidského bytí, proto není vhodné při jejich vnímání vycházet z podmiňujících pravidel jediného diskurzu. „Osobní dějiny“ jsou nejen svými prioritami výrazně odlišné od „velkých dějin“, přesto jsou jejich neoddělitelnou součástí.

H. G. Gadamer ze svého pojetí hermeneutického kruhu vyvozuje podnětnou tezi: *„Chápání textů tak nemůže být nedějinné; každý akt rozumění je již rozhovorem přítomnosti s minulostí a v tomto vzájemném dialogu se předsudky, předpojetí a tematizovaná předrozumění proměňují.“*³

Cílem práce je jednak analyzovat a charakterizovat „váchalovskou korespondenci“, definovat její specifika srovnáním s dopisy jeho družky. Již jsme předestřeli, že vedle historického diskurzu, budeme na Váchalovy texty nahlížet primárně prizmatem diskurzu imaginativního, respektujícího autorský záměr. Vedle tohoto čtenářského přístupu se nabízí ale i další významotvorná oblast, a to intertextuální, zasazující Váchalovy texty do kontextu jiných literárních děl, ať už jeho vlastních, tak nadosobní literární tradice. Čtenářské přístupy nejsou ničím omezeny.

---

³ Tamtéž, s. 182.

1. Váchal ve víru diskurzů

1.1 Fenomén Váchal

Osobnosti Josefa Váchala v současnosti již nepřísluší přívlastek „neznámý“, ani „zneuznaný“ či „zapomenutý“. Tyto termíny označovaly Váchala za jeho života, popř. Váchala do 90. let 20. století. I přes svou neaktuálnost zůstávají podobné termíny stále frekventovanými epitety tohoto umělce. Dnešní Váchal stal se pravým opakem, zájem o něj přerostl v módní vlnu, trend, dnes je z kdysi neznámého umělce veřejně známý a komerčně úspěšný fenomén.

Někteří vědci hovoří o vlně „váchalománie“, která stabilně kulminuje v posledních několika letech. Důkazem toho je rok 130. výročí Váchalova narození (narozen 1884), který připadl na rok 2014, a ve kterém proběhla řada výstav a kulturních akcí. Výstavy *Josef Váchal. Napsal, vyryl, vytiskl a svázal*⁴ Západočeské galerie v Plzni, *Josef Váchal: Magie hledání*⁵ Galerie hlavního města Prahy (v souvislosti s výstavou byla vydána obsáhlá monografie od Marie Rakušanové), *Josef Váchal – Mystik neukázněný*⁶ v Městské galerii Litomyšl. Neopomeňme ani výstavy věnované tvorbě jeho družky: *Anna Macková – Jiný pohled*⁷ v litomyšlském Portmoneu, *Anna Macková – mistryně dřevorytu*⁸ v Regionálním muzeu a galerii Jičín. Společnému životu umělců byla věnována beseda v jičínském zámku, *Anna Macková a Josef Váchal. Dva lidé, společný život*.⁹

Nakladatelství Paseka, pojmenované po jedné z postav Váchalova *Krvavého románu*, se od doby svého založení (1990) věnuje reedici a propagaci Váchalova literárního a výtvarného díla. Jen v roce 2014 vydalo nakladatelství Vladimíra Horáčka čtyři tituly ze sekce „Váchaliána“¹⁰: *50 akvizitněexklusivních kněžoznaček od takovéhotěž rytce aequilibris*¹¹, *Cyklus dřevorytů k chvále geniálních lékařů a ranhojičů*¹², *In memoriam Marie Váchalové*¹³ a rozsáhlou monografii Marie Rakušanové, vydanou u příležitosti stejnojmenné výstavy, *Josef Váchal: Magie hledání*.¹⁴

⁴ Josef Váchal. Napsal, vyryl, vytiskl a svázal. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://www.zpc-galerie.cz/cs/josef-vachal-napsal-vyryl-vytiskl-svazal-223>>

⁵ Josef Váchal. Magie hledání. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://ghmp.cz/josef-vachal-magie-hledani/>>

⁶ Josef Váchal. Mystik neukázněný. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://vytvarena.smetanovalitomysl.cz/2014/2925-josef-vachal-mystik-neukazneny>>

⁷ Anna Macková. Jiný pohled. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://vytvarena.smetanovalitomysl.cz/2014/2932-anna-mackova-jiny-pohled>>

⁸ Anna Macková. Mistryně dřevorytu. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://www.cesky-raj.info/dre-cs/18321-vernissaz-vystavy-anna-mackova-mistryne-drevorytu.html>>

⁹ Anna Macková a Josef Váchal. Dva lidé, společný život. [cit. 27.6.2015] URL:

<<http://jicin.org/redakce/index.php?lanG=cs&detail=18971&subakce=events&xuser=>>>

¹⁰ Webové stránky nakladatelství Paseka [cit. 27.6.2015] URL: <<http://www.paseka.cz/vachaliana/kategorie-6/>>

¹¹ VÁCHAL, Josef. *50 akvizitněexklusivních kněžoznaček od takovéhotěž rytce aequilibris*. Praha 2014. ISBN 978-80-7432-516-8.

¹² VÁCHAL, Josef. *Cyklus dřevorytů ke chvále geniálních lékařů a ranhojičů*. Praha 2014. ISBN 978-807432-514-4.

V lednové Mladé frontě DNES nazval Ondřej Bezr ve svém článku zpětně rok 2014 v české knižní a výtvarné kultuře „rokem Josefa Váchala“.¹⁵

Jak se ve „víru informací“ různého obsahu a různého původu neztratit? I na tuto otázku se pokusíme nalézt odpověď.

1.2 Volné bádání

Již v úvodu jsme uvedli, že původní záměr této práce, tedy sledování propojení mimotextové skutečnosti s textovým projevem, tedy sledování referenčních vazeb Váchalových textů, se ukázalo jako -přinejmenším- problematické. Postupně vytanula řada podstatných otázek, které původní záměr téměř zastínily. Existuje něco jako „objektivní obraz“, když jeho vnímatelem je opět další jedinec a jeho subjektivní přístup? Je formovatelem tohoto obrazu jedinec-předmět nebo jedinec-interpret? Jak podobu obrazu ovlivňují vnější faktory? Do jaké míry je subjektivní obraz přenosný, zaznamenanatelný a sdělitelný, když každou další recepcí, interpretací a reinterpretačí dochází zákonitě k posunům významu? Je možné poznat člověka minulosti, když jej vnímáme z pozice naší přítomnosti a na základě našich aktuálních (a proměnlivých) hodnotových vzorců? Náš obraz, naše představa určitého jevu – v našem případě obraz reálného člověka minulosti, je vždy naším aktuálním konstruktem, vytvořeným na podkladě určitých informačních podnětů – zdrojů poznání.

Zvolené zdroje poznání, ze kterých vycházíme při sestavování své představy o určité osobě, formují, ovlivňují a podmiňují naši představu o dotyčném tématu. Vstoupíme-li do významotvorného procesu, přikloníme se k určitému diskurzu, v jehož rámci pak na celou problematiku nahlížíme a v tomto předrozumění docházíme k určitým „předdefinovaným“ závěrům. Který z diskurzů je potom nejvhodnější?

Poskytne nám potřebné informace vědecká literatura, u které předpokládáme erudovanost a faktickou ověřitelnost? Podněty pro vytvoření subjektivní představy se ale neomezují pouze na oblast odbornou, spíše naopak. Epistemologicky jsme odkázáni výhradně na subjektivní příběhy. V běžných životních situacích přijímáme a vyhodnocujeme zprostředkované informace, které nejsou vždy ucelené, jejich faktickým ověřením se primárně nezabýváme, a přesto je vyhodnocujeme. Poznání vlastní i zprostředkované je podrobováno a zároveň inovuje náš individuální axiologický řád, čímž se podílí na procesu životní empirie.

---

¹³ VÁCHAL, Josef. *In memoriam Marie Váchalové*. Praha 2014. ISBN 978-80-7432-515-1.

¹⁴ RAKUŠANOVÁ, Marie. *Josef Váchal: Magie hledání*. Praha 2014. ISBN 978-80-7432-506-9.

¹⁵ BEZR, Ondřej. „Zde leží Josef Váchal pod drnem. Devět znal řemesel úhrnem.“ In *Mladá fronta Dnes*, příl. Scéna. 2015, roč. 26, č. 8, s. B6.

I tradované informace spoluutvářejí náš obraz člověka, i ony se podílejí na procesu naší rekonstrukce minulých životů. Má proto smysl rozlišovat texty podle hodnoty „objektivity“ poznání, když se v obou případech jedná o subjektivními příběhy?

Vnímatel přijímá zdroje poznání na základě vlastního výběru, kauzálně nebo na základě konotací, výjimkou není ani zcela nahodilý, nesystematický výběr zdrojů poznání, o jeho záměrnosti nebo bezúčelnosti nemluvě. Subjektivní obraz osobnosti, jedinečné povědomí o určité osobnosti, je možné vytvořit na základě jediné informace, stejně jako a posteriori po prostudování a zhodnocení všech dostupných zdrojů. Vytvoření představy není omezeno odborností přístupu, vzděláním, ani schopnostmi jedince.

Nejen tyto problematické otázky již po léta reflektuje nejen historiografie, hermeneutika, ale i literární věda, a v ní se etablující recepční teorie. Rozvoj recepční estetiky od 60. a 70. let zastoupený čtenářskými teoriemi, např. německá kostnická škola, v anglo-americkém prostředí se utváří reader-response criticism¹⁶, reprezentované např. J. Cullerem, který hovoří v rámci obratu ke čtenáři o „rehabilitaci čtenáře“¹⁷. Přes extrémní koncepční přístupy k textu, jaký představuje např. studie Rolanda Barthes *Smrt autora*, analyzující text jako izolovaný prvek, bez ohledu na osobu autora, dokonce nezávisle na veškerých kontextových vazbách, je řadou literárních vědců zohledňován i kontext mimoliterární, mající vliv na podobu a povahu textového projevu pisatele.

Od 80. let Stanley Fish reflektuje text z pozice kontextových norem, „v němž je každý akt čtení umístěn, (...) tedy na komplexní struktury dobově platných společenských a kulturních paradigmat, v nichž se utvářejí dílčí – interpretační komunity. Fish tak opouští dichotomii text – čtenář (...)“¹⁸. Tím zdůrazňuje, že podíl na subjektivní recepci a následné interpretaci, mají i vnější významotvorní činitelé, jakými jsou např. kulturní povědomí, stereotypní výklady, dobově tendenční interpretace apod.

Na primární úrovni recepce je hodnota informací z vědecké studie pro vnímatele srovnatelná s informací získanou z tradovaného příběhu. Jejich hodnověrnost je posouzena dodatečně, až na základě vlastních axiologických měřítek osvojených během životní empirie. Ze zkušenosti víme, že vědeckému textu můžeme pro jeho objektivitu, metodologii a oporu v pramenech důvěřovat více, než obtížně verifikovatelnému vyprávění.

---

¹⁶ MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. s. 423.

¹⁷ Tamtéž, s. 424.

¹⁸ Tamtéž, s. 425.

Individuální přístup – náš hodnotový soud – určí hodnověrnost textu, která bude odpovídat našim preferencím, rovněž jako naše invence při procesu recepce a interpretace přiřazuje textu význam.

Pro seznámení se s určitou problematikou, v našem případě se životem, osobností a dílem Josefa Váchala a jeho družky, vstupujeme do mnohovýznamového informačního pole textů a metatextů. Musíme-li volit v síti existujících předrozumění a diskurzů, volme interdiskurzivnost, interdisciplinaritu, volme otevřenost vůči různým koncepcím, namísto dodržování pravidel jediné „školy“. Volme kritický přístup, protože žádné pojetí, žádný výklad si nemůže vyhrazovat právo jediného správného přístupu.

1.3 Zdroje poznání

Pokusme se pro přehlednost sestavit alespoň přibližný koncept textových zdrojů poznání, se kterými se můžeme setkat během poznávání dané problematiky, v našem případě obrazu osobnosti dvou českých umělců.

Námi zvolené pořadí je pouze rozlišovací, primární zdroj pro seznámení se s určitou problematikou je vždy individuální - do tematické oblasti můžeme proniknout nejprve prostřednictvím četby autorových uměleckých textů, svůj zájem prohloubit přes zpřístupněné ego-dokumenty a vědeckou literaturu zcela pominout, rovněž můžeme setrvat výhradně u recepce beletrie a náš obraz autora bude totožný s projektovaným autorem, tedy s představou o autorovi, vytvořenou na základě četby jeho umělecké literatury.

I tato nesoustavnost dokazuje, že subjektivní faktor čtenáře-interpretu, jeho životní zkušenost, schopnost výběru a volby, podmiňuje celý proces přístupu k problematice a je zároveň stěžejním činitelem, participujícím na podobě jedincem vytvořené, subjektivní podoby dané problematiky.

I. Vědecká literatura

Sekundární literatura, záznam odborné analýzy a interpretace pramene, zasazující pramen do kontextu autorovy tvorby i kulturně-historického či společenského rámce. U těchto textů předpokládáme velkou míru objektivity, vědeckou metodologii a oporu v pramenné základě.

II. Popularizační texty

Mohou vycházet z odborných pramenů, odkazovat na ně, parafrázovat je. Dominuje ale funkce prakticky-informativní, popularizační, komerční. Do této skupiny patří zejména novinové články a editorské texty – paratexty.

III. Ego-dokumenty

Specifická oblast pramenů, které je možné rozlišovat a zkoumat z hlediska sebe prezentace, sebeinterpretace autora, referenčnosti, komunikační funkce apod. Tyto primární funkce představují faktory, které nejvíce ovlivňují podobu textu.

IV. Subjektivní svědectví

Svědectví dalších osob zaznamenané (literárně zpracované, záznam verbální výpovědi), vícenásobně zprostředkované informace, tradované informace i vlastní zkušenost s předmětem výzkumu (osobní setkání s autorem).

V. Subjekt literárního díla

Představa o autorovi vyvolaná v recipientovi na základě četby jeho literárních děl, popř. na základě estetického prožitku z jeho děl.

VI. Institucionální dokumenty

Veškeré oficiální úřední dokumenty. Neliterární texty, které ukotvují osobnost v historické mimoliterární skutečnosti, jako rodný list, zápisy v matrikách apod.

Můžeme při introspekci zrekonstruovat „mapu“ našeho poznání dané problematiky, sledovat cestu, kterou se ubíralo naše poznání a na základě toho zpětně posoudit, jaké zdroje mohly mít největší vliv na naši současnou představu o dané problematice.

Z hlediska ontologického můžeme sledovat rovněž genezi jednotlivých textů, intertextualitu, vzájemnou provázanost a kauzální podmíněnost, a to jak na úrovni sekundárních textů (zdroje poznání pro autora vědecké práce), tak pro samotný zrod primárních textů ve vztahu autora k mimoliterární realitě. Zvláště druhé oblasti, tedy relativitě (až iluzornosti v některých krajních pojetích) vztahu textů (ať již literárních nebo neliterárních) k reálné skutečnosti a v důsledku toho i relativitě referenční funkce takových textů, se budeme věnovat v následující kapitole.

Současný stav váchalovského fenoménu nevzešel z vakua. Sekundární literatura o umělcově životě a díle, ve druhé instanci zpracovávající souběžný život a tvorbu Anny Mackové, se objevuje již za autorova života, výrazněji od konce 60. let 20. století. Připomeňme si nejvýznamnější z nich:

1.3.1 Sekundární literatura o Josefu Váchalovi a Anně Mackové

V současné době existuje vedle „klasické“ tradiční historiografie, která je i v našem prostředí stále dominantní, řada alternativních přístupů. Přesto elitní historiografii a její metody, hledající alternativní přístupy k proměnlivé historické látce zejména v mezioborovosti, spoluprací s lingvistikou, literární vědou, sociologií, uměnovědou apod., reflektuje v našem domácím českém

prostředí nepříliš početná část historické obce. Jestliže naše práce volí „alternativní“ přístup volného bádání v oblasti interpretace uměleckého textu, a je-li hlavním cílem historiografie ve světle moderních přístupů snaha o „pravdivé psaní“, je možné tímto způsobem nahlížet i na produkty bádání historického - vědecké texty, rekonstruující příběh minulosti.

Josef Váchal odhalený

Jako jedny z prvních se mapování života českého umělce věnovaly Marie Bajerová, autorka první Váchalovy biografie *O Josefu Váchalovi*¹⁹ a iniciátorka jedinečné „váchalovské“ pramenné základny, a souběžně s ní fotografka Dagmar Hochová, jejíž zásluhou vznikají jedinečné fotografie umělce a audio záznamy jeho vyprávění.²⁰

Jiří Kocman, autor příspěvku *O JUDr. Marii Bajerové*, předneseném na konferenci v Klatovech, zpracovává na základě osobních setkání a životních dat život této opomenuté svérázné badatelky. „(...) *Dr. Bajerová napsala první Váchalův životopis, zpracovala první soupis jeho knižní tvorby, uspořádala jeho pozůstalost, resp. významně se zasloužila o Váchalovo „znovu-objevení“ a faktickou rehabilitaci.*“²¹

Nabízí se paralela: způsob výzkumu Marie Bajerové - terénní výzkumnice, jejíž činnost a metodiku bychom dnes zařadili k „paměťovým studiím“ či „orální historii“, která se věnovala osobě Josefa Váchala z důvodu osobního zájmu (byl její uměleckou láskou²²) a tento přístup ovlivnil i celou formu jejího výzkumu, jehož stěžejní část proběhla v podobě osobních rozhovorů – inspiroval jednak autora jejího životopisu, a přináší zároveň zajímavé východisko i pro naši práci, zaměřenou na vytváření obrazu určité osobnosti. Rezignace na vytvoření „zdání objektivit“ a naopak záměrné přiznání autorova osobního i emocionálního vkladu. Kocman vychází z pramenů subjektivních i faktografických, do studie zakomponoval i příběh osobního setkání s JUDr. Bajerovou. Esezizace vědecké literatury, rozvolnění vazeb odborného projevu, přiznaná role autora jako stýlotvorného subjektu, s tím spojené zvýšení působivosti na recipientovu sensualitu, představuje funkční trend moderní historiografie. V českém prostředí je tento postup (uplatněný ve střízlivé míře) stále legitimní převážně v oblasti populárně-naučné, popularizační, nebo – jako v případě tohoto textu – v oblasti verbální, přednáškové. Akademický diskurz, preferující striktní odborný styl, stále dominuje ve většině vědeckých prací. Přesto jsou subjektivita autorského přístupu (realizovaná např. v podobě inkluzivního vypravěče, explicitní

¹⁹ BAJEROVÁ, Marie. *O Josefu Váchalovi*. Praha 1991.

²⁰ Tuto oblast zpracoval: BAJÁK, Milan. Josef Váchal a média In *Josef Váchal. Sborník ze symposia v Klatovech*. Galerie Klatovy 2007.

²¹ KOCMAN, Jiří H. O JUDr. Marii Bajerové In *Josef Váchal. Sborník ze symposia v Klatovech*. Klatovy 2007. s. 165.

²² Tamtéž, s. 164.

prezentace vlastního názoru apod.) tedy esejizace, jak z hlediska autentifikačního, tak z hlediska obsahového a formálního, u vědeckého projevu jedním z nejperspektivnějších směrů. Esejizace umožňuje přiznání subjektivity, které zároveň nenarušuje funkci vědeckého textu. Čteme příběh, který sice má oporu v pramenech, ale je interpretací jedince-autora, čímž koresponduje s vytvářením obrazu na základě recepce a interpretace při běžném komunikačním procesu.

Za badatele, který se nejsystematičtěji věnuje Váchalovu dílu, můžeme označit Jiřího Oliče. První Váchalovu biografii napsal již v období totality, prvně ji publikoval samizdatově, ale až v roce 1993 vychází *...nejlépe tlačiti vlastní káru sám: život Josefa Váchala*²³ oficiálně v nakladatelství Paseka.

Následovala biografie, *Neznámý Váchal: Život umělce*²⁴. Sám autor v předmluvě poukazuje na skutečnost, že od doby vzniku první biografie se, vlivem nových informací a přehodnocení dosavadních stanovisek, částečně změnil jeho pohled na Váchalův život, a nová publikace je tak produktem potřeby reflexe těchto nových východisek.²⁵ Olič užívá termínu „neznámý“ nikoli ve smyslu neprobádaný, ale ve významu mnohvrstevnatý, stále překvapující, stále atraktivní pro oblast jak čtenářskou tak vědeckou, jak se o tom přesvědčil i sám autor.

Osou biografie je chronologický sled událostí umělcova života, uzavřených do tematických bloků, vymezených mezními událostmi do jednotlivých kapitol. Přehledná faktografická část je prokládána stručnou analýzou umělcovy tvorby, začleňuje osobnost Váchala do dobového společenského kontextu, hojně jsou citace z osobních dokumentů, které, společně s bohatým obrazovým materiálem, dokreslují obraz umělcovy složité osobnosti. Závěrem je připojena bibliografie vydaných i rukopisných děl.

Zpracováním Váchalovy rozsáhlé pozůstalosti plní Oličova fundovaná publikace nezastupitelnou roli v oblasti váchalovské problematiky. Vhodně katalogizované texty a přehledně utříděná faktografická data, představují výchozí osnovu pro budoucí výzkumy.

Z hlediska interdisciplinarity se jako podnětná jeví původně diplomová práce Josefa Kotka *Neuchopitelný Josef Váchal*²⁶, nazírající na Váchalovo dílo z prizmatu psychiatrické a psychologické analýzy autorova života.

Rozsáhlou publikaci Marie Rakušanové, vydanou v roce 2014 u příležitosti stejnojmenné plzeňské výstavy, *Josef Váchal: napsal, vyryl, vytiskl a svázal*²⁷, následoval v témže roce

---

²³ OLÍČ, Jiří. *...nejlépe tlačiti vlastní káru sám: život Josefa Váchala*. 2. vyd. Praha-Litomyšl 1993.

²⁴ OLÍČ, Jiří. *Neznámý Váchal: Život umělce*. Praha-Litomyšl 2000.

²⁵ Tamtéž, s. 5

²⁶ KOTEK, Josef. *Neuchopitelný Josef Váchal*. Pelhřimov 2008.

²⁷ RAKUŠANOVÁ, Marie. *Josef Váchal: napsal, vyryl, vytiskl a svázal*. Plzeň 2014.

rozsáhlý katalog Pražské výstavy, zaměřený na Váchalovu okultní a mystickou zkušenost v díle i v životě, *Josef Váchal – Magie hledání*²⁸.

Tematicky bohatý konvolut sedmnácti příspěvků, *Josef Váchal: sborník textů ze symposia v Klatovech 27.-28. října 2006*²⁹, se vedle převažující výtvarné roviny věnuje i literárním, sociálním a společensko-kulturním oblastem Váchalova působení. Tomuto sborníku se budeme věnovat níže.

Odborná publikace s texty Jiřího Kaše a Rumjany Dančevy, *Josef Váchal 1884-1969 – Mezi Bohem a Ďáblem*³⁰, vydaná u příležitosti stejnojmenné výstavy, která proběhla v prostorách Zámeckého pivovaru v Litomyšli v rámci uměleckého bloku tradičního kulturního festivalu Smetanova Litomyšl.

Vztahu Josefa Váchala k Šumavě, kterou často navštěvoval a které věnoval své nejucelenější dílo (*Šumava umírající a romantická*), se věnuje publikace *Šumava. Alfred Kubin, Josef Váchal*³¹, vydaná u příležitosti výstav v Západočeské galerii v Plzni - Masných krámech a Galerii výtvarného umění v Ostravě. Shodnou problematikou se zabývá i studie Josefa Kroutvora, *Šumava a Josef Váchal*³².

Problematiku přijímání a reakce odborné i široké veřejnosti na Váchalovu tvorbu zpracovali a podrobný seznam rešerší sestavili Jindřiška Labuťová a Milan Baják: *Josef Váchal: ohlasy na život a tvorbu*³³. Váchalovu literární pozůstalost pro Památník národního písemnictví zmapoval Karol Bílek.³⁴

Drobné studie vyšly jako součást katalogů tematických výstav. Zajímavou problematikou se zabývá *Josef Váchal: fotografie : výstava ke 100. výročí narození*³⁵, věnující se méně známé činnosti umělce v oblasti amatérské fotografie.

Rovněž určité paratexty, za předpokladu, že jejich autorem je kompetentní odborník, předmluvy, doslovy či slova na závěr k Váchalovým nově vydaným dílům přinášejí přínosné informace, zasazující konkrétní dílo jak do kontextu tvorby umělce, tak do rámce českého, popř. evropského uměleckého prostoru.

²⁸ RAKUŠANOVÁ, Marie. *Josef Váchal: Magie hledání*. Praha 2014.

²⁹ FIŠER, M. (ed.). *Josef Váchal. Sborník ze symposia v Klatovech*. Klatovy 2007.

³⁰ KAŠE, J. – DANČEVA, R. *Josef Váchal 1884-1969 – Mezi Bohem a Ďáblem: 14. červen 2008- 20. červenec 2008*. Praha-Litomyšl 2008.

³¹ KLÍNKOVÁ, H.-RAKUŠANOVÁ, M.- JONÁKOVÁ, I. *Šumava/Alfred Kubin, Josef Váchal*. Praha 2009.

³² KROUTVOR, Josef. *Šumava a Josef Váchal*. Praha 1994.

³³ BAJÁK, M.-LABUŤOVÁ, J. *Josef Váchal: ohlasy na život a tvorbu*. Hradec Králové 1998.

³⁴ BÍLEK, Karol. *Josef Váchal (1884-1969): písemná pozůstalost*. Praha 1978.

³⁵ ŠEJN, Miloš. *Josef Váchal: Fotografie : výstava ke 100. výročí narození: 23.10.-25.11.1984*. Brno 1984.

Nejfrekventovanějším autorem odborných komentářů je patrně Jiří Olič. *Slovo na závěr*³⁶ k jím sestavené antologii Váchalovy korespondence *Zapáliv si cigáro Operas; Váchalovy deníky*³⁷, doslov k výboru soukromých textů, které rovněž připravil k vydání.

*Návrat Josefa Váchala*³⁸, doslov Julia Hůlka k třetímu vydání Váchalova *Krvavého románu*, obsahuje sofistikovanou analýzu Váchalova nejznámějšího díla, zároveň charakterizuje autorův život až do „studeňankého“ období. Jako *Ediční zpráva* je uveden vysvětlující doslov a ediční poznámky editorů M. Bráta a A. Geberta k vydání korespondence J. Váchala a C. Šťastného *Kus Žvance a hrst tabáku*³⁹. Významná pro potřebu naší práce je studie *Na okraj Paměti*⁴⁰ od autorky Hany Klínkové, uveřejněná jako doslov *Paměti Josefa Váchala, dřevorytce*, věnující se problematice Váchalovy rozsáhlé literární pozůstalosti, zejména enormnímu objemu vytvořených soukromých dokumentů a problematice jejich zpracování při vědeckém výzkumu.

Odborné texty jsou často zaměřeny na určitý „váchalovský fenomén“, který akcentují. Řada obrazových publikací se věnuje jeho výtvarné činnosti, zasazuje jeho výtvarnou tvorbu do kontextu evropského uměleckého vývoje, další práce jsou zaměřeny na Váchalův vztah k přírodě, společnosti, okultním vědám, nebo rozvíjejí určité pojetí jeho osobnosti, např. Váchal-mystik apod.

Neměli bychom ale zapomínat, že i přes vědeckou přínosnost, kvalitu a erudovanost, se za jakkoli odborným či persvazním stylem stále skrývá příběh jediného autora, byť objektivizovaný, podložený fakty, dokonce parafrázující či citující výroky jiných badatelů. Autorem sestavená podoba textu, volba zařazených nebo naopak pominutých témat, i např. výběr do publikace začleněných ukázek, to vše jsou doklady subjektivity. Toto úskalí omezené perspektivy jediného autora (čímž nijak nesnižují význam takto vzniklého vědeckého textu, ba naopak) je příznakem většiny „klasických biografii“ i vědeckých monografií. Namísto názorové plurality, rozmanitosti vědeckých přístupů a mozaiky pramenů, kterou představuje např. sborník či kolektivní monografie, ponechávající prostor invenci čtenáře, jsme konfrontováni s implicitním příběhem jednoho autora, který, na rozdíl od esejízovaných textů, textem odborným vyvolává zdání objektivity. To však nepředstavuje problém, jedná se pouze výchozí fakt, na který bychom měli brát zřetel.

³⁶ OLÍČ, Jiří. Slovo na závěr. In VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 269-271.

³⁷ OLÍČ, Jiří. Váchalovy deníky. In VÁCHAL, Josef. *Deníky. Výbor z let 1922-1964*. Praha-Litomyšl 1998. s. 365-367.

³⁸ HŮLEK, Julius. Návrat Josefa Váchala. In VÁCHAL, Josef. *Krvavý román*. 3. vydání. Praha-Litomyšl 1990. s. 305-318.

³⁹ BRÁT, M. – GEBERT, A.. Ediční zpráva. In VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 121.124.

⁴⁰ KLÍNKOVÁ, Hana. Na okraj paměti. In VÁCHAL, Josef. *Paměti Josefa Váchala, dřevorytce*. Praha 1995. s. 323-332.

Biografie Anny Mackové

Ucelená samostatná biografie Anny Mackové doposud chybí. Její život po desetiletí byl (a stále je) zkoumán a sledován v souvislosti s životním osudem Váchalovým. Drobné výjimky tvoří medailonky v katalogích k některým jejím samostatným či společným výstavám, popř. příležitostné vzpomínkové nebo informační články v regionálním tisku.

Ještě v období socialismu proběhla výstava ke stému výročí narození grafičky: *Anna Macková. Grafické dílo*, (3.12. 1987-10.1. 1988) v prostorách Krajské galerie v Hradci Králové. Expozici společně s katalogem připravil Miloš Šejn.⁴¹

Velká samostatná výstava, volně navazující na výstavu Váchalovu, se uskutečnila v roce 2006 v Galerii moderního umění Hradce Králové: *Anna Macková ve sbírkách Galerie moderního umění v Hradci Králové*.⁴² Doprovodný text Martiny Vítkové stručně, přesto vhodně mapuje životní dráhu malířky a grafičky, její literární ale převážně uměleckou činnost, reflektuje přijímání její tvorby dobovou kritikou a faktografickou osnovu doplňuje citáty z jejích (i Váchalových) osobních dokumentů. O expozici referuje článek Elišky Skokanové, *Život Mackové se prolínal s Váchalovým*⁴³, uveřejněný v Hradeckých novinách.

Výstava *Mistryně dřevorytu Anna Macková*, proběhla v prostorách Regionálního muzea a galerie v Jičíně ve dnech 8.3. -6.4. 2014. Zatím poslední samostatná výstava, *Anna Macková – Jiný pohled*, která rovněž vychází ze sbírek jičínského regionálního muzea a galerie, se uskutečnila v prostorách litomyšlského Portmonea, ve dnech 3.5.-30.9. 2014.

V současné době začíná být i Macková reflektována jako samostatná umělecká osobnost. Její „vymanění ze stínu“ velkého mistra tematizuje článek regionálních novin: *Anna Macková ve stínu mistra dřevorytu Josefa Váchala*⁴⁴.

Sekundární literatura jako zdroj poznání

Odborná, sekundární literatura rekonstruuje život člověka na základě zvolených vědeckých přístupů. Jiří Olič zpracoval v biografii *Neznámý Váchal* materiály rozsáhlé pozůstalosti a z nich sestavil v pramenech podloženou osu Váchalova života, která se stala výchozím materiálem pro

---

⁴¹ ŠEJN, Miloš. *Anna Macková. Grafické dílo.katalog výstavy ke 100. výročí narození : Hradec Králové 3.12.1987-10.1.1988*. Hradec Králové 1988.

⁴² *Anna Macková ve sbírkách Galerie moderního umění v Hradci Králové*. Hradec Králové 2006

⁴³ SKOKANOVÁ, Eliška. *Život Mackové se prolínal s Váchalovým: Výstava grafičky v Galerii moderního umění navazuje na expozici jednoho z nejoriginálnějších středoevropských umělců* In *Hradecké noviny*, 2006, roč. 15, č. 71, s. 18.

⁴⁴ PROCHÁZKA, Miroslav. *Anna Macková ve stínu mistra dřevorytu Josefa Váchala* In *Noviny Jičínska*, 1995, roč. 2, č. 88, s. 9.

řadu pozdějších výzkumníků. Sborník z *Klatovské konference*⁴⁵ představuje další podnětný způsob prezentace výzkumu, bližší a aktuálnější současnému trendu historiografie – mozaika tematicky různorodých příspěvků, založených na konkrétních pramenech, nebo vycházející z tematicky specifické oblasti, vytváří soudržný, mnohohrstevnatý a obsáhlý obraz umělcovy osobnosti. Více autorů vnáší do problematiky více invence, více perspektiv. Sborník ze své podstaty neprosazuje jediný, definitivní výklad. Jedinečnost vědecké „žánrové formy“ sborníku spočívá v její struktuře, která (na vědecké úrovni) variuje proces známý i z běžné komunikace, jakým jsme konfrontováni s určitými informacemi, ze kterých si – naší osobní invencí – vytváříme interpretaci vlastní názor na danou problematiku.

U sborníku spočívá formující role ve volbě a posloupnosti textů, v neposlední řadě grafická či typografická úprava publikace. Výsledný konvolut textů je fyzicky ohraničen kontextem celku jedné knihy. Objektivním faktorem je tedy ediční zásah. Subjektivním faktorem, ovlivňujícím recipientovo poznání problematiky v primární fázi recepce, je (mimo jiné) jeho výběr, který nemusí respektovat dané pořadí, ani případnou tematickou návaznost příspěvků. Jinými slovy: čtenář sice má k dispozici určitý zdroj informace v podobě a formě, jakou sestavil tým editorů, a má tedy možnost respektovat „pravidla“ sestavená redaktory, a tím sledovat editory upřednostněný obsahový a významový smysl textů jako celku (který je opět odlišný od obsahových a významových smyslů izolovaných textů, nemluvě o obsahových a významových smyslech zamýšlených jednotlivými autory), ale bude-li tato pravidla skutečně dodržovat je vždy záležitostí jeho –čtenářovy - volby.

Sborník tak představuje, dle mého názoru, patrně nejpodnětnější vědecký zdroj poznání pro seznámení se s určitou problematikou, v našem případě s uměleckou osobností.

1.3.2 Popularizační texty. Publicistika a paratexty

Vedle odborných textů jsou pro běžného čtenáře přístupnější (a to nejen po stránce fyzické dostupnosti) i příležitostné články v běžném periodickém tisku. Jejich kvalita je kolísavá, přesto jejich význam není zanedbatelný. Právě tyto texty bývají nejčastěji primárním zdrojem, prostřednictvím kterého proniká běžný čtenář k problematice.

Články tematizující život Anny Mackové jsme pro kompaktnost uvedly v předešlé kapitole, společně s texty odbornými. Váchal byl v tisku za několik předešlých desetiletí hojněji reflektován. Vedle článků populárně-naučných, reagujících na aktuální výročí nebo probíhající výstavu, recenze výstav nebo nově vydaných textů, vycházejí články informující zejména o právě probíhajících „váchalovských“ akcích.

---

⁴⁵ FIŠER, M. (ed.) *Josef Váchal: sborník textů ze symposia v Klatovech 27.-28. října 2006*. Klatovy 2007.

Mezi množstvím opakujících se váchalovských medailonků je možné nalézt i některé obsahově zajímavé texty (převážně v regionálních denících), zpracovávající populárním způsobem námi preferovanou tematiku. Např. *Studeňany Josefa Váchala a Anny Mackové*⁴⁶; *Umělec Josef Váchal – sopka ve studeňancké klausuře*⁴⁷; *Studeňany byly poslední Váchalův azyl : včera uplynulo třicet let od úmrtí všeměla Josefa Váchala*⁴⁸. Ze zajímavého pramene, přímého svědectví, vychází článek: *Váchal miloval zejména psy, vzpomíná malířův soused*⁴⁹; podobně tematicky je zaměřen i článek: *Josef Váchal si lépe rozuměl se psy než s lidmi*⁵⁰.

1.3.3 Ego-dokumenty

Široká oblast osobních textů nabízí mnoho přístupů a definic. Problematické a nejednoznačné je už samotné její vymezení.

Původně praktické formální prvky z této textové oblasti pronikly do umělecké literatury v podobě autentizačních postupů. Prvky soukromé komunikace tak slouží k autentifikaci literárních děl. Epistolární román není ego-dokumentem, pouze využívá formy známé z korespondenční komunikace, podobně román, variující deníkový kompoziční princip, stylizovaný tedy do podoby deníku, není deníkem v pravém slova smyslu. I v oblasti narace byla řada postupů známých z ego-dokumentů využita v uměleckých textech pro osobitou realizaci fabule.

Vedle literatury umělecké, využívající výrazové prostředky ego-dokumentů, se můžeme setkat s původními ego-dokumenty, které byly s odstupem času zveřejněny, publikovány a zařazeny mezi texty umělecké. Nejčastěji se to týká korespondence známých osobností, popř. jejich deníků. Texty soukromého charakteru bývají mezi uměleckou literaturu zařazeny na základě výběru literární kritiky, často jde o texty známých osobností, nezřídka literárně činných.

Ego-dokumenty můžeme rozdělit na soukromé a veřejné. K soukromým řadíme deníky, prostředky autokomunikační, ale i korespondenci, texty adresné. Za veřejné pak označme ty, ve kterých autor referuje svou soukromou zkušenost, ale které jsou primárně určeny k vydání – tedy oblast literatury memoárové. Literatura memoárová často vzniká na základě deníkových zápisů, ale současně podléhá požadavkům knižního trhu, čímž je podmíněna míra autocenzury a

⁴⁶ Studeňany Josefa Váchala a Anny Mackové. In *Nové noviny*, 2011, roč. 14, č. 27, s. 5.

⁴⁷ Umělec Josef Váchal – sopka ve studeňancké klausuře. In *Noviny Jičínska*, 1999, roč. 8, č. 88, s. 18.

⁴⁸ KUČERA, Leoš. Studeňany byly poslední Váchalův azyl : včera uplynulo třicet let od úmrtí všeměla Josefa Váchala. In *Mladá fronta Dnes*, příl. Východní Čechy Dnes, 1999, roč. 10, č. 108, s. 3.

⁴⁹ TRUHLÍČKA, Ivan. Váchal miloval zejména psy, vzpomíná malířův soused In *Mladá fronta Dnes*, příl. Východní Čechy Dnes, 1999, roč. 10, č. 108, s. 3.

⁵⁰ SKOKANOVÁ, Eliška. Josef Váchal si lépe rozuměl se psy než s lidmi. In *Hradecké noviny*, 2006, roč. 15, č. 9, s. 9.

stylizovanosti. Dalším jejím specifíkem je časový odstup, s jakým autor zpracovává prožité události, a přehodnocuje minulé závěry. Autor rekonstruuje prožité události, aktualizuje minulé interpretace, bilancuje, mění emocionální ladění textové výpovědi, staví události do jiných souvislostí, než jaké mohl vnímat v době prožitku, důraz přikládá odlišným věcem, některé naopak zcela pomíjí.

Ego-dokumenty Josefa Váchala

Z Váchalových soukromých písemností byla poměrná část vydána. Začleněním do literárního procesu staly se ze soukromých textů texty literární, na které je možno nahlížet z prizmatu literárně vědného jako na autonomní umělecká díla.

Váchalova rozsáhlá pozůstalost je uložena v Památníku národního písemnictví, a je zpřístupněna vědeckému bádání. Bez reprezentativního výběru by ale její hodnota zůstala nevyužita. Z rozsáhlých fondů vzniklo výběrem badatelů několik antologií, které byly následně vydány. Přestože se jedná opět pouze o subjektivně zvolený vzorek, doplňují tyto texty tak mozaiku autorovy osobnosti.

Z námi sledovaného období 1940 až 1962 byla vydána následující korespondence, se kterou budeme pracovat v hlavní části této práce: *Josef Váchal. Dopisy*⁵¹. Jako úvod a rovněž paratext v této publikaci slouží subjektivní svědectví iniciátorky publikace, Zuzana Zajícové, jejíž otec s Váchalem korespondenci vedl. *Zapáliv si cigáro Operas : výbor z korespondence z let 1940-1962*⁵²; *Kus žvance a hrst tabáku: dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*⁵³; *Živant a umrlanti*⁵⁴. Ukázky Váchalovy korespondence se rovněž objevují v odborných textech, např. v biografických monografiích Jiřího Oliče.

Z oblasti memoárové literatury byly znovu vydány Váchalovy vzpomínky *Malíř na frontě* a nově *Paměti Josefa Váchala, dřevorytce* a *Paměti pro Josefa Portmana*.

*Pamětem Josefa Váchala, dřevorytce*⁵⁵ se v doslovu věnuje Hana Klínková, která na základě deníkových zápisů datuje vznik paměti mezi roky 1934 – 1935, tedy v období kolem

---

⁵¹ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009.

⁵² VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999.

⁵³ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004.

⁵⁴ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995.

⁵⁵ VÁCHAL, Josef. *Paměti Josefa Váchala, dřevorytce*. Praha 1995.

Váchalových 50. narozenin.⁵⁶ V Pamětech tematizuje Váchal svůj život od dětství do roku 1916, tedy do doby, kdy byl povolán do první světové války. K hlavnímu textu je připojen krátký text datovaný do roku 1945, dodatečná reflexe s odstupem deseti let, který Váchal k nevydaným pamětem přičlenil v době „studeňanského“ období, patrně při některé revizi svých písemností.⁵⁷ Tematizaci válečné zkušenosti se věnuje další vzpomínková kniha, vydaná tentokrát už za Váchalova života, *Malíř na frontě*⁵⁸, kterou vydala vlastním nákladem Anna Macková roku 1929, druhé vydání Paseka 1996. *Paměti pro Josefa Portmana : (1919-1920)*⁵⁹ tematizují období nejbližší spolupráce Váchala s jeho patronem, Josefem Portmanem.

Vedle autobiografické memoárové literatury, mapující období do 20. let 20. století, vytvářel Váchal soustavně deníkové záznamy. Výbor z těchto pravidelných zápisů, *Josef Váchal, deníky : výbor z let 1922-1964*⁶⁰, sestavený Jiřím Oličem, volně navazuje na předešlé autobiografické texty.

Ego-dokumenty Anny Mackové

Písemná pozůstalost Anny Mackové je uložena v Památníku národního písemnictví a s výjimkou citací z jejích deníků v odborné literatuře nebyla soustavně publikována.

Anna Macková byla družkou Josefa Váchala. Tento fakt zapříčinil, že její ego-dokumenty, které se v současnosti fragmentárně objevují ve veřejném literárním prostoru, jsou ukotveny primárně v tomto významotvorném kontextu. Je záměrně upřednostňována ta část její tvorby, která je spojena s jeho osobou, na autorčiny texty je nahlíženo primárně jako na zdroj informací o Váchalovi, a v této koncepci se dostala do čtenářského povědomí (úryvky z jejích deníků v biografii Jiřího Oliče nebo v medailoncích o životě samotné autorky, ve kterých ale opět dominují její zprávy o společném soužití s umělcem, nebo důkazy o Váchalových výstřednostech), knižního i literárního prostoru. Čtenář, vnímající texty jako součást takto vytvořeného kontextu, je ve své interpretaci těmito souvislostmi ovlivněn. Z textů Anny Mackové tak stávají paratexty textů Váchalových, doplňující mozaiku jeho osobnosti.

Ačkoli je Macková sama autorkou několika původních knížek, je vnímána jako žena, který žila s Váchalem. Z tohoto prizmatu je její role samostatné umělkyně a autorky textů marginalizována na úkor pouhé „svědkyně“ života (v současnosti) docenenějšího umělce. Ale mince má i druhou stranu. Nebýt proslulosti Váchalovy, veřejné povědomí o Anně Mackové by dnes bylo

---

⁵⁶ Tamtéž, s. 323-332.

⁵⁷ Tamtéž, s. 325.

⁵⁸ VÁCHAL, Josef. *Malíř na frontě*. 2. vydání. Praha-Litomyšl 1996.

⁵⁹ VÁCHAL, Josef. *Paměti pro Josefa Váchala: (1919-1920)*. Praha 2014.

⁶⁰ VÁCHAL, Josef. *Josef Váchal, deníky. Výbor z let 1922-1964*. Praha-Litomyšl 1998.

srovnatelné např. s povědomím o MUDr. Elišce Vozábové, významné české lékařce, jejíž osud není spojován s významnou – tedy v současnosti uznávanou a protežovanou- osobností, a jejíž samotná činnost stojí na okraji pozornosti. Co zapříčiňuje, že některé osobnosti úspěšně neprošly historickým výběrem a nejsou v obecném povědomí přijímány a chápány jako významné?

Macková sdílí osud podobný osudům žen umělců, srovnatelný např. s osudem básnířky Suzanne Renaudové, manželky Bohuslava Reynka, nebo Olgy Scheinpflugové, která, ač sama herečka a spisovatelka, zůstává v současnosti známa primárně jako žena spisovatele a publicisty Karla Čapka. Je otázkou, do jaké míry podmiňuje toto vnímání gender, zda stále podvědomě (či zcela vědomě?) převládá názor, že postava muže je vnímána jako přirozeně dominantnější a role ženy je obecněji upozadována, nebo zda je jejich význam umenšován na základě „objektivních kritérií“, jako posouzení uměleckých kvalit, které, ve srovnání s výraznějším protějškem, nepředstavují pro vědce i veřejnost tak zajímavý objekt.

Touto cestou zasahujeme do problematiky genderu, která ale není náplní naší práce. Je ale zajímavé odkrývat možné směry, kterými nás určitý text nebo zvolená metodika může vést.

Pro nás je podstatné, že obecné povědomí a vnímání autora jako psychosomatické osobnosti ukotvené v historické realitě, významový kontext formovaný a přejímaný médii i vědci, má výrazný, téměř podmiňující vliv na aktuální recepci a interpretaci jeho textů a tedy i na vytváření povědomí o konkrétní osobnosti.

Přístup k ego-dokumentům

K ego-dokumentům můžeme přistupovat jako k faktografickým záznamům, posuzovat tak míru jejich referenční funkce, autenticitu, a výpovědní hodnotu ve vztahu k mimotextové skutečnosti.

Pro jazykovědce představují doklad dobové gramatiky, pro sociologa mohou být zdrojem pro odhalení vývoje mezilidských vztahů, historickému antropologovi pomáhají rekonstruovat dobovou každodennost s jejími historicky podmíněnými významy, historikovi mohou posloužit k sestavení chronologické událostní osy.

V tomto přístupu se předpokládá těsná vazba textů na mimotextovou skutečnost, alespoň z hlediska životní autenticity (předpoklad, že je pisatel upřímný a otevřený, a podává tedy – v rámci vlastních schopností i textových možností – co nejvěrohodnější záznam prožívané skutečnosti). Vždy se ale jedná o více či méně stylizovaný záznam *jím* prožívané skutečnosti.

Rovněž banalizovat vliv autorské sebestylizace, sebeinterpretace a autocenzury na významovou podobu ego-dokumentů by nebylo prozíravé, protože se jedná o signifikanty spojené s genezí těchto textů. Při jejich vzniku se uplatňuje pisatelova osobnost, zhodnocují se jeho dovednosti, a zároveň se uplatňují dobové konvence. Pisatel je limitován a usměřován snad ve všech

myslitelných oblastech, už jeho perspektiva odhaluje jen specifický výsek mimotextové skutečnosti, kterou může reflektovat; je omezen jak subjektivními (věk, vzdělání, schopnost formulovat myšlenky) tak objektivními (vyjadřovací možnosti jazyka, míra informovanosti o dané skutečnosti) faktory. Explicitní subjektivita, tendenčnost, emotivnost tak podmiňují reflexi skutečnosti a jsou příznakem této textové oblasti.

Vedle přístupu faktografického, můžeme na tyto texty nahlížena z hlediska estetického, přistupovat k nim jako k beletrii, vnímat a posuzovat je jako svébytné textové útvary, k čemuž můžeme využít postupů literární vědy – textové analýzy a interpretace.

K ego-dokumentům můžeme přistupovat individuálně (a opakovaně) na základě určitých kritérií, které zvolíme jako výchozí, a které je možno přehodnocovat, dávat do vzájemných vztahů s dalšími kritérii a posouvat tak významový rozsah textu.

Text můžeme posuzovat např.: z hlediska sebe prezentace a sebeinterpretace pisatele, referenčnosti textů, komunikační a estetické funkce (tyto primární funkce představují faktory, které ovlivňují podobu textu). Sledovat můžeme rovněž formální aspekty jako jazyk a styl projevu, konvenčnost nebo originalitu vyjadřování apod. Odlišná bude podoba sebe prezentace, sebeinterpretace u textů veřejných (vytvořených se záměrem zveřejnění) jako jsou autobiografie, paměti, vzpomínky (tedy u memoárové literatury), ve srovnání se sebe prezentací u textů soukromých, adresných nebo dokonce autokomunikačních. Rovněž míra stylizovanosti textu se bude lišit s ohledem na osobu adresáta. Z hlediska komunikace můžeme rozlišit texty s primárně komunikační funkcí (korespondence) nebo autokomunikační (soukromý deník).

Přistupovat k ego-dokumentům jako k oblasti otevřené volné recepci a interpretaci, jako k oblasti, ve které můžeme uplatnit netypické metodologické přístupy, přináší řadu výhod. Vyhnete se např. stereotypním výkladům, které mohou ovlivňovat a omezovat naše vnímání a následnou interpretaci. Např. máme-li vytvořenou konkrétní představu dopisu, očekáváme-li u něj standardizovanou podobu, praktický komunikační účel a vnímáme-li jej jako součást komunikačního procesu, bude nám činit potíže zařadit do námi a priori stanovené představy rukopisný koncept nikdy neodeslaného dopisu. Nic nebrání možnosti srovnávat, porovnávat konkrétní text s konvenční představou daného žánru, s konvenčními jazykovými postupy, s textovými projevy jiných autorů a pod. To vše je ale vhodné zařadit až do fáze interpretace a nezatěžovat se kontextovými souvislostmi již ve fázi prvotní recepce.

Velký rozsah Váchalovy písemné pozůstalosti přímo vybízí k alternativním přístupům.

Setrvávání u klasických postupů určitého vědního oboru je často omezující, jak implicitně vyznívá z doslovu badatelky Hany Klínkové:

„Autor Paměti dřevorytcových po sobě zanechal neuvěřitelně rozsáhlý písemný materiál. Tento materiál včetně knih, korespondence a různých textů, zápisků a poznámek tvoří kompletní záznam o jeho životě a díle.“⁶¹

O jaké komplexnosti je zde ale řeč? Komplexní ve smyslu rozsáhlý, těžko naleznoucí období, stále ale jen záznam sebe prezentace a sebeinterpretace jedince. Jeho pozůstalost představuje specifický zdroj pro poznání, ale specifický zdroj pro sestavení specifického obrazu – obrazu autorem budovaného, schváleného. „Kompletní záznam“ není v lidské moci vytvořit ani sestavit. Jde pouze doklad pozoruhodné (a s málokým srovnatelné) Váchalovy sebe prezentace. V pozůstalosti zařazené sbírky výstřížků, knihovna a další materiály, jimiž se umělci manželé obklopili, jsou opět produktem jejich výběru a tak dalším dokladem sebe prezentace.

„Výborný zdroj pro badatele, vykladače, výtvarné i literární kritiky má však několik slabín. První a nejzávažnější problém je strávit tu horu popsaného papíru. A je to nutné, jinak trvá nebezpečí mystifikací, kterých se Váchal záměrně dopouští v textech i korespondenci.“⁶²

Autorka studie hovoří o záměrných mystifikacích, které je třeba cíleně eliminovat. Je to ale nezbytné? Přistupuje k mystifikaci jako k nežádoucímu jevu, který je třeba separovat od „pravdivého jádra“. Není autorčina snaha – soudě podle jejího přístupu – o vivisekci „pravdivého příběhu“ Váchalova života klamem, marnou snahou předem odsouzenou k nezdaru? Obraz jedince by měl respektovat i jeho vnitřní svět, nesnažit se striktně vymezovat reálné a smyšlené, protože v případě Váchala (a není jediný) hranice mezi skutečností a představami mizí. V duchu holismu je pro Váchala jeho vnitřní svět, jeho sebe prezentace, mystifikační hry, fabulace, spojen se světem reálným, respektive oba jeho světy jako celek tvoří Váchalův skutečný svět a tedy i jeho obraz.

Není právě tento předpoklad výchozí pro pochopení Váchalovy osobnosti, potažmo příznačný pro celou oblast historiografie, totiž že rekonstrukce lidských životů má své limity?

Z hlediska faktografie, vycházející z referenční role textu, se na základě takto axiologicky zlovených hodnot, může mystifikace začlenit mezi nežádoucí jevy. Z hlediska ontologického je ale mystifikace, mystifikační hra v textovém i verbálním projevu, jedním z projevů individuality, tedy její součástí, a takto neoddělitelná od celkové osobnosti, ani její tvorby.

---

⁶¹ KLÍNKOVÁ, Hana. Na okraj paměti. In VÁCHAL, Josef. *Paměti Josefa Váchala, dřevorytce*. Praha 1995. s. 326

⁶² Tamtéž, s. 326

Lež, mystifikace a mystifikační hra

V návaznosti na předchozí kapitolu se zaměříme na pojem mystifikace. Zásadní vliv na posuzování této kategorie má opět přístup, který zvolíme jako výchozí. Mystifikace „zlá“ je tematicky neprůhledná a proto nebezpečná. Klam si uvědomujeme až dodatečně, a proto má blízko k etické kategorii „pravda-lež“. Oproti tomu mystifikace humorná je průhledná, vnímatel se zapojuje do procesu mystifikace a je si vědom toho, že prezentovaná skutečnost je iluzorní. Do této kategorie můžeme řadit mystifikace umělecké a literární.

Gertraude Zandová se v publikaci *Totální realismus a trapná poezie*⁶³ věnuje i tomuto fenoménu, přičemž rozlišuje „mystifikaci klasickou“, podmíněná existencí cenzury nebo snahou zvýšení atraktivity pro čtenáře, a „mystifikaci bezúčelnou“, sloužící k potěše samotného autora.⁶⁴

Mystifikace iniciuje mystifikační hru, tedy řetězec následků, který se odráží v rovině mimotextové. Ovšem v případě humorné mystifikace přistupuje na mystifikační hru vnímatel vědomě a dobrovolně, u mystifikace „zlé“ nikoli. Za nijak „nekalý“ nepovažujeme např. fenomén Járy Cimrmanna, který začal jako humorná parodická mystifikace vědecké činnosti a v současnosti přerostl do celospolečenského jevu s kulturně společenskými přesahy, žijícího vlastním životem. Mystifikuje-li ale někdo neprůhledně, navíc v oblasti kontroverzní, nedoložitelné, je jeho jednání vnímáno jako klamavé nebo lživé.

Mystifikace, podobně jako autenticita je oblast axiologická, vyvolávající otázky hodnotové z hlediska přístupu recipienta, a tedy oblast proměnlivá, subjektivní a závislá na mnoha okolnostech.

Zcela specifickým je postavení a podoba mystifikace v době totality, ve které je autor režimem omezován. Od zmíněné mystifikace klasické, která spočívá v zamlčení nebo změně identity pisatele (pseudonym), poukazuje Zandová i na další, více psychologické pojetí mystifikace, bytostně spojené s individualitou autora: „Zvláště v totalitních a represivních společenských systémech nachází Eugen Brikcius jistou formu mystifikace, kterou nazývá „mystifikace tělesná či pravá“. Ta převrací původní vztah mezi pravdou a lží: v prolhané společnosti může být pravda šířena jen jako nějaká zvěst.“⁶⁵ Citované vymezení má nejblíže k vymezení mystifikace, užívané Josefem Váchalem. Přestože neměl nikdy tendence agitační, nesnažil se svou tvorbou ovlivnit čtenáře na masovější úrovni, nepsal pro určitou „ilegální“ uměleckou skupinu, ale pro konkrétní jednotlivce, jsou jeho texty výrazem jeho subjektivního pojetí světa, osobitého vidění společensko-politické situace s vlastními hodnotovými měřítky a preferencemi.

---

⁶³ ZANDOVÁ, Gertraude. *Totální realismus a trapná poezie: Česká neoficiální literatura 1948-1953*. Brno 2002.

⁶⁴ Tamtéž, s. 194.

⁶⁵ Tamtéž, s. 194

Váchal byl součástí spiritualistických společností první poloviny 20. století, věnoval se mystice, měl známosti se členy duchovních společností, do určité míry spoluformoval spirituální umělecké mikroklima své doby, zejména ale jím byl sám formován a zároveň ji reflektoval ve své tvorbě. Při četbě jeho textů se tyto hranice stírají, nemáme kontrolu nad tím, co si je produktem jeho fantazie a co je interpretací prožitého, co je faktografickým záznamem, protože všechny tyto roviny se slučují v osobě vnímatele a zároveň demiurga nových subjektivních významů, Josefa Váchala. K mystifikaci u Josefa Váchala tak můžeme přistupovat z hlediska ontologického, mystifikace jako záležitost syžetová, specifika autorovy tvorby, tedy jako k příznaku jeho autorské autenticity!

Oproti tomu Hana Klínková, autorka textu *Na okraj paměti*⁶⁶, přistupuje k pramenné základě ego-dokumentů jako k ryze faktografickým materiálům, které je třeba „očistit“ od vyfabulovaných nánosů, aby bylo možné odhalit událostní, referenční rovinu textové výpovědi. Tento přístup je ale značně destruktivní a sama badatelka jím svou perspektivu poznání značně zužuje.

Je-li text produktem činnosti jedince, je vhodné jej jako celek zohlednit, protože představuje autorský záznam vnímání skutečnosti, textový záznam syntézy autorova aktuálního myšlení, konfrontující jeho hodnotový kredit s aktuální žitou skutečností. Jedná se o životně autentickou výpověď bez ohledu na její referenčnost nebo morální pravdivost.

1.3.4 Subjektivní svědectví

Historička Carolyn Steedmanová, ve své knize *Landscape for a Good Woman*⁶⁷, pracuje se subjektivitou v rámci odborného textu. Osobní názor, dojem či závěr nepodložený fakty, bývá v klasické historiografii striktně zavrhován jako nežádoucí. Pravdou ale zůstává, že dějiny lidstva jsou založeny na vytváření osobních postojů, což je i jeden z důvodů, proč by i subjektivitu měla historiografie brát v potaz.

S metodou „autentické“ výpovědi, zacílené na přímého protagonistu (v našem případě Josefa Váchala) pracovala koncem šedesátých let již zmíněná Marie Bajerová, která Váchala ve Studeňaněch opakovaně navštěvovala, a z takto získaných materiálů vypracovala „autorskou zpověď“ tedy částečnou autobiografii *O Josefu Váchalovi*.

Přímé setkání s umělcem reflektovali i další pamětníci, svědci umělcova života, jejichž výpovědi představují další specifickou oblast informací. Jedná se zejména o informace ústně tradované,

---

⁶⁶ KLÍNKOVÁ, Hana. Na okraj paměti In VÁCHAL, Josef. *Paměti Josefa Váchala dřevorytce*. s. 323-331.

⁶⁷ STEEDMAN, Carolyn: *Landscape for a Good Woman. A Story for Two Lives*. Rutgers University Press 1987

mnohdy i zprostředkovaně, přestože mohly být písemně zaznamenány. Např. Anna Macková zapisovala „zážitky“ se svým druhem do svých deníků.

Ačkoli jsem neměla možnost setkat se osobně s Josefem Váchalem, jsem i já nositelem subjektivní tradované zprostředkované (dokonce několikanásobně) informace. Reprodukované vyprávění mi na podzim roku 2014 tlumočila správkyň Portmonea v Litomyšli. Setkala se se starší dámou, která jí vyprávěla o tom, jak jako mladá studentka jezdila se svými kolegy do Studeňan za Mistrem Váchalem. Kdosi z jejích přátel s sebou jednou vzal jeho nepodepsanou grafiku a s přáním dodatečné signace ji předal Váchalovi.

„To já se musím zeptat Haničky...“ zněla mistrova odpověď, než zašel do domu. Po návratu oznámil: „Tak prý ne.“

Anekdotická událost představuje pouze nepatrný střípek do mozaiky života dvou umělců, ani jeho věrohodnost není zaručena, není možné odvolat se na konkrétního svědka. Jde ale o příběh natolik uvěřitelný, natolik životně příznačný a autentický, že jeho faktičnost není třeba dokládat. Jak již bylo řečeno, v běžném životě jsme odkázáni na zprostředkované informace a vlastní poznání. Objektivnost a tedy i faktičnost je sporná v obou případech, prakticky nedoložitelná.

Zajímavý a ojedinělý příklad zprostředkovaného osobního svědectví nalezneme ve vydání Váchalovy korespondence z pozůstalosti Ladislava Loubala, jejíž vydání iniciovala jeho dcera, Zuzana Zajícová.

Přestože se jedná o text „nadšené amatérky“ a není proto dost dobře možné srovnávat jej s texty vědeckými, psanými odborným stylem (na několika místech působí pro svou emocionální zabarvenost a upřímnost až naivně), jde spíše o přátelské oslovení čtenářů, o zasvěcení do soukromé rodinné záležitosti, není jeho hodnota bezvýznamná. Osobní svědectví, byť zprostředkované, podané příbuzným přímého účastníka události, bez erudice a záměrného odstupu od vykládané problematiky, může být pro čtenáře stejně hodnotné a přínosné, jako výsledek vědeckého výzkumu, nehledě na to, že takový „osobní“ text je pro čtenáře „sympatičtější“. Úvod Zuzany Zajícové si ani vyšší ambice neklade. Vhodně, svou subjektivitou a otevřeností, doplňuje konvolut textů této publikace. Vždyť korespondence je rovněž subjektivní a osobní.

1.2 Závěrem

Bohatá šíře zdrojů poznání, ze které je možno při bádání o určité problematice vycházet, nabízí neméně bohatou šíři přístupů. Můžeme zavrhnout cizí interpretace a postupovat ad fontes, nebo můžeme dosavadní přístupy zohlednit, vycházet z nich, přehodnocovat nebo je pouze

reflektovat. Nemusíme znovu probídat probádané, ale použít výsledky provedených zkoumání pro nové perspektivy výzkumu. Není třeba měnit témata, ale spíše přístup k nim. Rovněž interdisciplinarita nabízí řadu možností.

Námi zvolená oblast výzkumu, korespondence Josefa Váchala a Anny Mackové, je oblastí vědecky zpracovanou. I tato skutečnost je pro nás výchozím předpokladem. Každá, byť zdánlivě vyčerpaná problematika poskytuje stále nové možnosti interpretace, reinterpretace, vždy nás zavede do oblastí nových, v souvislosti s tématy a přístupy odkryje vždy nové významy (nové - jak z hlediska recepční kritiky - aktuální a subjektivní, tak z hlediska mezioborové a mezikontextové kombinatoriky).

2. Mnohoznačná „autenticita“

Pojem autenticita konotuje ve svém elementárním významu synonyma jako „pravý“, „opravdový“, „původní“ či „věrný“. V oblasti literární teorie se však tento termín rozrůstá do pluralitní významové sítě a s trochou nadsázky je možno tvrdit, že si každý vědec definuje své jedinečné pojetí. Důkazem toho je sborník referátů z literární konference 41. Bezručovy Opavy, konané v roce 1999, *Autenticita a literatura*⁶⁸. Společně s příspěvky mapujícími přístupy k tomuto pojmu nejen v jednotlivých obdobích, ale i u jednotlivých autorů, prezentuje sborník i analýzy zvolených literárních děl se zaměřením na jejich autentičnost. Mezi sedmnácti příspěvateli nalezneme sice shodné znaky v definici tohoto pojmu, přesto stále platí okřídlené úsloví: či zem, toho víra. Na základě prezentovaných příspěvků se pokusíme nastínit typologii tohoto proměnlivého axiologického fenoménu.

Pojem autentifikace, autenticita literatury, literární autenticita – je vlastnost fikčního světa ve vztahu ke čtenáři. Posuzujeme míru „věrohodnosti textu“, tedy to, zda působí na čtenáře opravdově, uvěřitelně, jakými prostředky bylo dosaženo této věrohodnosti apod.

Pavel Janoušek zdůrazňuje „hodnověrnost literárního díla“, „*to, nakolik určitý text a v něm obsažená výpověď oslovují recipienty*“⁶⁹, oproti tomu otázky fiktivnosti v díle zachycené skutečnosti nepovažuje v oblasti literární vědy a teorie fikce za relevantní.

Autor má několik možností, jak docílit toho, aby text působil na čtenáře sugestivně. Co činí pro recipienta text sugestivním? Měl by v něm nalézt prvky jemu známé z jeho vlastního života, a to v rovině tematické, kompoziční, narativní nebo lingvistické. Čtenář, jako egocentrická bytost, promítá do textu svou vlastní empirii a zároveň od textu očekává její verifikaci.

Proces autentizace je termín Pavla Janouška. Dochází k němu při čtenářské recepci, během ožívání textu, a při kterém záleží na osobních zkušenostech čtenáře.⁷⁰

Přesto jako sugestivní činitele nemusejí v literárním textu účinkovat skutečnosti přejaté z žité „objektivní“ reality, v některých případech je tomu dokonce naopak. Po mnohaleté recyklaci fabulí a motivů se v literatuře za autentické - tedy pro čtenáře uvěřitelné - jeví skutečnosti, které jsou v mimoliterárním světě málo pravděpodobné. Pavel Janoušek podotýká: „*(...) je autentickou skutečností, že i dnes mnohé partnerské vztahy dospívají ke svatbě (...) Přesto však již mnoho let je svatba jako happy end pro většinu literárních žánrů nepřijatelná (pokud nebude autorem*

---

⁶⁸ KŘIVÁNEK, VL. (ed.). *Autenticita a literatura. Sborník referátů z literární konference 41. Bezručovy Opavy (16.-17.9. 1998)*. Praha-Opava 1999.

⁶⁹ Tamtéž, s. 11.

⁷⁰ Tamtéž, s. 16.

posunuta do ironické roviny).⁷¹ Literatura užívá své vlastní imanentní zákonitosti, které ale nemusejí nutně korespondovat s požadavky čtenářů. Poskytuje-li tzv. „neumělecká“ četba čtenářům šťastný konec, zdá se, že tak reflektuje málo se měnící žitou skutečnost věrněji, než literatura umělecká, vzdalující se požadavky na originalitu onomu běžnému „pravděpodobnému příběhu“.

Jan Hanč je doslova „zhnusen zprofanovanou krásou“, byť je ukotvena v mimoliterární skutečnosti.⁷² To, co se mu hnusí, jsou ale z fenomenologického hlediska ony přiřazené významy, omílané výklady nabízené a přejímané většinou společností za vlastní soudy. Paradoxní ale je, jak podotýká Pavel Janoušek, že se skutečné osobní, původní soudy mohou překrývat s tím, co nazýváme konvenčním vkusem, a od čehož se Jan Hanč tak vehementně distancuje.⁷³ Z Hančova přístupu Janoušek následně vyvozuje: „*Kritériem hodnoty nově vznikajícího díla pak není přiblížení se nadčasovému ideálu krásy, nýbrž novost, jinakost a neobvyklost pohledu, individualita a neopakovatelnost výpovědi.*“⁷⁴ Obdobně extrémní koncepci autenticity zaujímá Jan Lopatka, jenž zavrhuje jakékoli klasické – konvenční – literární postupy. Vraťme se však k autenticitě literatury, jako literárnímu postupu.

„*Pokud autenticita není vlastností mimoliterární reality, ale „pouze“ jedním z možných literárních postupů, je přirozené, že má i svou vlastní poetiku, že existují jisté žánry, témata, motivy, konstrukce a figury, které snáze vnímáme jako odkaz k autenticitě.*“⁷⁵ Literární autenticity je dosahováno užitím autentizačních postupů, mezi které Janoušek řadí vyprávění v první osobě, užití forem soukromé komunikace (dopis, deník), užití reálných míst, událostí a postav⁷⁶. Autetizační figurou, tedy konvenčním postupem docílení autentifikace, se staly některé žánrové formy, např. epistolární román, zpověď, nalezený rukopis jako forma nebo jako uvedený zdroj následně rozvíjené fabule, v rovině narativní pak vypravěč jako přímý účastník příběhu (evokuje autobiografii) apod.

Sofistikovanějším způsob dosažení autentifikace je užití persvazního stylu vyprávění. Původně rétorická technika, metoda využívající prostředky, kterými vyvolá u čtenáře sympatie s proklamovaným tvrzením, kterými přesvědčuje (v kladném a nenásilném slova smyslu) o opodstatněnosti našeho pojetí, jeho životaschopnost, hodnotu, a přitom respektuje pluralitu názorů a neklade si za cíl vnutit právě tento výklad jako jediný správný. Typicky persvazní je figura: „*mohu se mýlit, však to posud' sám*“. Nejčastější u vyprávění v ich-formě.

---

⁷¹ Tamtéž, s. 14.

⁷² Tamtéž, s. 14.

⁷³ Tamtéž, s. 15.

⁷⁴ Tamtéž, s. 15-16.

⁷⁵ Tamtéž, s. 16.

⁷⁶ Tamtéž, s. 16.

Elementárním způsobem dosažení autentifikace v literárním textu je záměrné zachování, zdůraznění či vytvoření vazby určitých oblastí fikčního světa k referentu. Jak přesvědčit čtenáře, že to, co čte, je téměř totožné s reálným světem? Jak docílit rozostření hranice světa fikce a světa reálného? V rovině tematické, motivické, lingvistické, jako je užití prvků nářečí, forem mluveného projevu s ním spojené specifické znaky narace, a fokalizace, jako je např. adresnost (dopis, zpověď), nebo naopak neadresnost vyprávění (deník), v oblasti lexikální, nespisovnost, syntaktické prohřešky apod.

Sám Janoušek doplňuje své pojetí tvrzením, že poetika autenticity zůstává primárně vzorem, ideálem, jehož je dosahováno s různou mírou úspěšnosti⁷⁷

Autenticita životní, též autenticita v literatuře, má blízko k pojmům autobiografie, faktičnost, empirická literatura inspirovaná zkušeností, se kterou se autor nerozchází, ale vědomě ji využívá ve svém díle. Jak je definováno v úvodu sborníku (*„stupeň nasycení umělecké literatury životními obsahy, situacemi a postoji“*⁷⁸ Tyto postoje ale nemusejí být faktograficky doložitelné, nemusejí korespondovat s dobově příznačnými a konvenčně zastávanými postoji, mohou mít podobu osobitého světonázoru, založeného například i na zamlčování, fabulování nebo mystifikaci.

Současný trend literatury Pavel Janoušek spatřuje v cíleném potírání fikce a fabulizace, z čehož plyne obliba literatury faktu a pamětí slavných osobností⁷⁹. Čtenářský požadavek po životní autenticitě, „upřímnosti“, „otevřenosti“ a „faktické ověřitelnosti“ sdělovaných skutečností je tak programově uspokojován. Vytváření stylizovaného obrazu ale nemá s životní autenticitou příliš společného.

*„(...) na rozdíl od této atraktivní četby, která je psána tak, aby vyhověla přáním čtenářů, je literatura „autentická“ prostoupena skepsí k adresátovi a jeho vkusu, ke všemu, co autor nedělá „sám ze sebe a pro sebe“, k technice motivované snahou čtenáře zaujmout a polapit.“*⁸⁰

Rozlišujeme míru životní autenticity v literatuře. Obraz autorovy zkušenosti v literárním díle, způsob, jakým zpracovává, variuje vlastní zkušenosti v textu uměleckého díla, a do jaké míry je pak recipient schopen tyto subjektivní „vklady“ autorova vědomí reflektovat. Promítnutí osobní empirie do stavby literárního textu zůstává podřízeno literárním principům a její výslednou podobu ovlivňuje sám autor a i na něm zůstává, zda poskytne recipientovi svůj subjektivní kód k porozumění jeho subjektivnímu diskurzu, nebo zda ponechá text bez doplňujících paratextů. A i pokud podá vysvětlující klíč, zůstává nadále na vůli recipienta, zpřítomňovatele a oživovatele

---

⁷⁷ Tamtéž, s. 19.

⁷⁸ Tamtéž, s. 9.

⁷⁹ Tamtéž, s. 17.

⁸⁰ Tamtéž, s. 17.

textu, zda bude druhotné texty akceptovat, zapojí je do svého čtenářského zážitku, a zda bude text vnímat jako autentický, či se tomuto hodnocení záměrně vyhne. U literárního díla je tento přístup snadno představitelný, ale jak je tomu u textů mimoliterárních, u kterých se předpokládá určitá míra referenčnosti?

Protipól životní autenticity, jako komponentu díla, ovlivňující jeho tematickou a motivickou složku, představuje „absolutní“ životní autenticita projevu na hranici (nebo za hranicí) literárnosti i možnosti samotné literární komunikace, projevu neadresného, autokomunikačního, jaký představuje např. deník.

„Pravost, původnost a pravdivost výpovědi má být tedy garantována volbou typu textu, ve kterém autor v textu bude zcela totožný se skutečným člověkem (...). Autenticita se proto hledá v takových žánrových typech, které neslouží a nemohou sloužit čtenáři, tedy v textech primárně neliterárních, především privátních, určených jen omezenému okruhu adresátů, či nejlépe v textech autokomunikačních. (...) nikoli prózu stylizovanou jako deník, nýbrž deník sám (...).“⁸¹

Je-li z aktu textové komunikace vyloučena konkrétní osoba adresáta, je autorův důraz na stylizovanost psaní a na gramatická pravidla sice oslaben, text je však stále formován určitými vnějšími stylovými faktory, byť transformovanými a realizovanými v podobě „autocenzury“. I soukromý deník, jakkoli záměrně „neliterarizovaný“, nese do určité míry stopy autorského stylu.

Požadavek zastánců životní autenticity, aby text co nejvěrněji reflektovat prožitou realitu a stal se tak „životně autentický“, „pravdivý“, „nevyfabulovaný“, je v rozporu nejen s literárními principy, ale i s povahou a omezenými možnostmi lidské komunikace vůbec. Kdo posoudí míru faktičnosti, vázanou na konkrétní dobu, místo, prožívajícího subjekt? Efemérní prožitek prožitý jedincem může být zaznamenán pouze jako „záznam vzpomínky prožitého okamžiku“, který nemůže být nikým jiným označen za autentický, neboť jde o minulý subjektivní prožitek lidské individuality, a jeho zaznamenání je závislé na řadě vnějších i vnitřních faktorů, jakými jsou nálada, fyzický stav jedince, jeho vyprávěcí schopnosti apod.. Zaznamenaný prožitek je aktivizován čtenářskou recepcí, tedy subjekt čtenáře do čteného vloží svou vlastní empirii.

Na základě dominantní referenční funkce této literatury recipient anticipuje „pravdivost“ i z hlediska faktičnosti a nezřídka inklinuje k verifikaci takto získaných informací podle subjektivních hodnotových měřítek pravda – lež. Očekává, že se dozvídá objektivní pravdu, a požaduje potvrzení pravosti tvrzení, čímž přenáší textový útvar z literárních kategorií do kategorií etických a morálních. Není v silách literární vědy těmto čtenářským požadavkům zabránit, může s nimi ale počítat a přihlížet k nim při zkoumání procesu čtenářské recepce a interpretace textu.

---

⁸¹ Tamtéž, s. 17.

Pavel Janoušek podotýká, že přes čtenářské očekávání „absolutní“ upřímnosti, jsou žánry deníku či dopisu rovněž podřízeny stylizaci i autostylizaci. Poetika autenticity se, podle něj, vymezuje vůči umělecké literatuře nerozlučitelným vztahem mezi psychofyzickým autorem textu, jím prožívanou realitou a textem samým⁸². „(...) jakýkoli rozdíl mezi životem a stylizací rozbíjí iluzi pravdivosti a je vnímán jako stylizace a tedy potažmo amorální lež.“⁸³

Jak tedy přistupovat k životně autentickému textu? Měl by nutně zůstat zařazen v kontextu doby vzniku, nevytrhávat jej z dobových souvislostí, číst jej jako pramen, neodtrhávat jej od osobnosti a životní zkušenosti jeho autora, nebo mu ponechat schopnost působit esteticky na recipienta bez zatížení všemi historicko-spoločenskými a autorovými soukromými souvislostmi a konotacemi? Kdo prohlašuje určitý text za životně autentický, když vazby na minulou skutečnost jsou relativizovány?

Jako literární dílo je považován (a tedy i recipován) takový pramen osobní povahy, jehož autorem je již publikující spisovatel, nebo pramen, který je za umělecký text označen⁸⁴. Je dost dobře možné, že budoucí generace označí za literární dílo textové projevy dnes ještě z literatury vyřazované. Není autenticita literatury a autenticita v literatuře přes veškeré snahy literárních vědců o rozlišení sémantických nuancí vlastně totéž, když posuzovatelem je pouze a jen recipient, vytvářející si úsudek na základě četby předloženého textu, navíc čtenář-člověk, tvor emotivní a ovlivnitelný, ne objektivně kombinující stroj? Dokud bude literatura psána lidmi, budou lidé i jejími adresáty, čtenáři a recipienty, a budou to oni, kdo literatuře budou přisuzovat významy.

Přisouzení textu statut literárního (uměleckého) díla, tedy přiznání jeho autonomie a osvobození od požadavku referenčnosti, otevírá možnosti dalším přístupům.

Například Aleš Haman, který se rovněž zamýšlí nad pojmem autenticita u literárního díla, „(...) jakými prostředky autor vyvolává ve čtenáři představu, že imaginární svět jeho díla je ekvivalentní světu, v němž žije, ježž zakouší.“⁸⁵ (hodnověrnost, věrohodnost) Tato definice svým požadavkem hodnověrnosti odpovídá autentifikaci, zároveň ale nijak nevymezuje míru využití autorovy životní empirie v textu, který tak může být jedním z prostředků autentifikace.

„Beletrie, která sugeruje čtenáři představu, že příběh, který vypráví, se skutečně udál (nebo se podle aristotelské zásady udát mohl), má povahu mimetickou. Používá se při výstavbě fiktivního světa prvků, které odpovídají tělesné zakotvenosti člověka ve světě.“⁸⁶

---

⁸² Tamtéž, s. 18.

⁸³ Tamtéž, s. 18.

⁸⁴ Tamtéž, s. 19.

⁸⁵ Tamtéž, s. 29.

⁸⁶ Tamtéž, s. 29.

Zároveň Haman přichází s termínem autentizace fikce, kterou rozumí jedinečnou autorskou invencí, poukazující na stvořenost fikčního světa, působící antiiluzivně, diegeticky, autorův ojedinělý prvek tematické, kompoziční nebo jazykové výstavby díla, který je společným znakem jeho textů.

„Autentizace fikce poukazuje na její individuální lidský původ, k autorovi jako existující historické osobě.“⁸⁷

Hamanovo pojetí autentizace fikce koresponduje s pojetím umělecké autenticity Petra Posledního, českého polonisty, který se v knize *Jiný Conrad*⁸⁸ zabývá vyprávěcím stylem anglického spisovatele polského původu Josepha Conrada, a u kterého hovoří o „conradovské věrnosti sobě samému“, principu, který Conrad tematizuje nejen ve svém díle (postavy se snaží zůstat věrné svému vlastnímu přesvědčení), ale který sám vyznává v podobě věrnost svému vlastnímu stylu, v případě Conrada persvaznímu stylu narace. Můžeme-li u autora rozpoznat autorský rukopis, esenciální příznak prostupující jeho texty, můžeme rovněž text, který je nositelem tohoto příznaku, označit za „autentický“. Hovoříme pak o „autentickém Hrabalovi“, „autentickém Conradovi“ i „autentickém Váchalovi“.

---

⁸⁷ Tamtéž, s. 32.

⁸⁸ POSLEDNÍ, Petr. *Jiný Conrad*. RKP. odborné publikace, Univerzita Pardubice 2015.

3. Autor jako formovatel prvotního významu

Jednou z problematik literární vědy je určení momentu, ve kterém končí moc autora nad vlastním textem a rovněž do jaké míry má vlastně autor nad svým textem moc. Jeden z nejkrajnějších přístupů deklaruje Roland Barthes ve své studii *Smrt autora*, ve které demytizuje roli pisatele jako určovatele smyslu díla. „*Barthes chápe autora jako „skriptora“, zapisovatele, pouhé médium pro aktivní, sebetransformující hru kódů, již může ve vší její rozpornosti zpřítomňovat pouze čtenář.*“⁸⁹

Toto pojetí, devalvujících roli autora na pouhého „zapisovatele“ slov, nad jejichž významy nemá kontrolu, (opomíjející autorský záměr, autorský vklad, uměleckou autenticitu apod.) a které ožívají vždy jen aktuálním čtením, řadíme mezi interpretační teorie, explicitně proklamující dominanci čtenářského subjektu jako významotvorného činitele. Jak podotýká Richard Müller: „*Myšlenka „smrti autora“, podvolení se neindividuální hře označujících aktivované v subjektu čtenáře, zahrnuje zároveň paradoxní, dokonce aporetické momenty, které ukazují na její utopickou dimenzi.*“⁹⁰

V konfrontaci s dalšími přístupy, i s přihlédnutím k praktickým otázkám literární komunikace, která je vázána určitými pravidly dorozumívání, je autor textu formovatelem komunikátu jako určitého významového zdroje, který je sice otevřen libovolné čtenářské reflexi, je zároveň ale otiskem a produktem integrity svého autora.

V oblasti geneze textu je autor se svým textem nerozlučně spojen a jeho pozice hlavního demiurga bývá během procesu vzniku textu respektována. V oblasti literární teorie ale zůstává řada problémových otázek, ke kterým je třeba zaujmout vlastní postoj. Textologické otázky typu: od jakého okamžiku se vzdává možnosti úprav textu, od které chvíle je text uzavřený? Má autor právo zasahovat do textu díla, které již uzavřel, zveřejnil, tedy „pustil do světa“? Jaká je role autora coby formovatele významu vlastního textu? Jakou má autor možnost ovlivnit dodatečně čtenářskou recepci? apod., představují stále aktuální podněty pro nekončící literárněvědnou diskuzi.

V současné praxi knižního trhu má autor možnost podílet se na formě a dokonce prezentaci svého díla, byť to (bohužel) nebývá pravidlem. V ideálním případě má možnost volby peritextů (obálka, typ písma, ilustrace...), které budou tvořit celek jeho díla a povedou tak čtenáře autorem schváleným (být ne vždy jím vytvořeným) směrem. Autor nemusí být autorem vizuální podoby peritextů (umělecký univerzalizmus Josefa Váchala je jev výjimečný), nemusí si text sám ilustrovat, jeho vůle je vyjádřena výběrem prvků, které budou tvořit celistvé významové pole

---

⁸⁹ MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. s. 470.

⁹⁰ Tamtéž, s. 471.

jeho díla. Má možnost podílet se i na podobě epitextů, jakými je např. interview, kde sdělí potenciálním čtenářům svůj výklad textu, čímž ovlivní recepci budoucího čtenáře, nebo přiměje recipienta k dodatečné reinterpetaci. Autorova moc nad významovým obsahem díla vydáním textu nekončí. Podstatné ale je, že veškeré druhotné významy, protěžující určitý výklad textu, zastarávají, jsou dobově podmíněné, navíc ne vždy jsou poskytnuty čtenáři v plné míře a –což je nejpodstatnější – jejich zohlednění není pro recipienta imperativ. Druhotné přiřazené významy v proudu času ztratí na síle, opakovaná vydání jsou doplněna novými –aktuálními - peritexty, jsou představena novými výklady, jako jediný invariant se tak jeví vlastní text díla.

Pro osobnost Josefa Váchala je tato problematika zásadní. Celý proces, od napsání textu přes fyzickou realizaci a rovněž distribuci, si zajišťoval sám. Působil tedy jako redaktor, korektor, vydavatel, sazeč, tiskař, ilustrátor, výrobce písma, knihař a knihkupec v jedné osobě. Knihvazačem se vyučil v závodě Jindřicha Weitzmanna, další umělecké zkušenosti získal v uměleckých školách Aloise Kalvody a Rudolfa Béma, avšak jeho svobodomyšlnost a v povaze zakořeněná netolerantnost k odlišným názorům - z toho plynoucí odpor k podřizování se autoritám, i k přejímání cizích výtvarných postupů a technik - jej vedou k osamostatnění. Váchalovou hlavní filosofií je umělecká tvůrčí svoboda, sám sebe považoval za amatéra, neboť pravé umění vychází z člověka samého a může být neustále rozvíjeno samozdokonalováním.

Ve svém nejplodnějším období, ještě v době pražského působení ve 20. a 30. letech, vytvářel své vlastní knihy, dnes vysoce ceněné umělecké artefakty, které se ale v době svého vzniku setkávaly (zejména pro svou značnou finanční cenu, minimální počet výtisků) s minimálním čtenářským zájmem. Veškeré „druhotné významy“ obklopující samotný autorův text (typografie, ilustrace, předmluvy, typ papíru, podoba desek a velikost knižního bloku) jsou tak prokazatelně autentickým dílem jediného člověka, vytvářejí významový celek a oddělování jednotlivých částí artefaktu (literární, typografické, výtvarné, řemeslné) se rovná narušení autorského záměru. V současné době je nejcitlivějším přístupem ke zveřejňování Váchalových knižně vydaných děl využití celkové reprodukce, vytvoření faksimile, podobně jako u výtvarných děl. K otázce moci autora nad vlastní tvorbou můžeme (s nadsázkou) připomenout i skutečnost, že Váchal v dobách existenciální nouze některá neprodaná knižní díla rozřezával a prodával po jednotlivých grafických listech.

Jeho pozdější texty jsou ale povahy odlišné. Ve Váchalově tvůrčím životě tak můžeme vysledovat určitou vývojovou zacyklenost. Od dětského seznámení s knihou, přes vlastní jednoexemplářové „časopisy“, vytvářené ještě v knihařském závodě, deskové tisky, vlastní vyřezávané a později odlévané litery, jimiž tiskl své vlastní texty, které následně ilustroval, vázal

a prodával, zpět k rukopisům, dopisům a návratu do role vášnivého čtenáře. Váchal dovedl výrobu knih k dokonalosti a nakonec se opět vrací na počátek, do doby rukopisů, dopisů, umožňující bezprostřední reakci na aktuální podněty. O příčinách, které Váchala ke psaní dopisů vedly, se řeč později. Podstatné je, že od nákladných a časově náročných publikací, od média ucelené umělecké knihy, Váchal koncem 30. let pozvolna upouští a přechází k specifické formě korespondence.

Autorem zvolené paratexty můžeme považovat za součást díla. Oproti tomu druhotně vytvořené „návody k četbě“, poskytují v procesu knižního trhu málokdy sám autor, tuto roli „vykladatele“ přebírá editor, nakladatel, který pro účely marketingu zvolí často aktuálně nejatraktivnější diskurz a tím ovlivňuje recepci, interpretaci a celkové vnímání textu. Ovlivňujícím je již výběr textů (jde-li o antologii), paratexty vysvětlující samotný text- komentáře, záložkové texty). Na jiné úrovni (ale obdobným způsobem) je vnímání recipienta usměrňováno u vědeckých textů, metatextů, často „monodiskurzivních“, které přistupují k problematice z přesně definované perspektivy.

Prameny v našem případě pocházejí ze sborníků korespondence, které byly sestaveny druhou osobou. Už samotné „dodatečné“ seskupení textů do určitého celku vytváří nové významové pole. Volba textů byla vytvořena bez autorova přispění osobou editora, tedy na základě individuálního výběru. U Váchalových textů je případ specifický navíc v tom, že se jedná o soubor korespondence, tedy textů primárně určených k publikaci, jakkoli by se autor jejich zveřejnění patrně nebránil, snad v něj i doufal... Využili jsme tedy editovaných textů, uspořádaných podle osob adresátů, opatřených vědeckým komentářem a medailonky osobností, tedy textů, druhotně publikovaných a začleněných do procesu knižního trhu.

4. Korespondence

Korespondence ve své klasické podobě, tedy ručně nebo strojově psaný text odeslaný poštou nebo předaný prostřednictvím pověřené osoby, se v dnešní digitální společnosti jeví značně archaicky. Přesto pozůstalost téměř každé osoby, která prožila určitou část života ještě v době 90. let, tvoří přijaté dopisy, pohlednice, pozvánky, přání apod. S nástupem a rozšířením moderních technologií byla klasická korespondence jako prostředek „běžné“ komunikace z lidských životů téměř vytlačena a není výjimkou, že někteří příslušníci mladé generace, narozené kolem roku 2000, se s tímto fenoménem nikdy osobně nesetkali.

V průběhu 20. a 21. století byla celá řada dopisů významných osobností vydána knižně, s dochovanou korespondencí se pracuje jako s „prameny“ pro historické i literárně-historické výzkumy, případně je uznána jejich umělecká hodnota, aniž by byla oslabena i role referenční. Vzpomeňme například dopisy Jana Wericha a Jiřího Voskovce⁹¹, Karla Čapka, T.G. Masaryka, Václava Havla a jeho ženy Olgy atd.. Korespondence literárně, společensky nebo jinak umělecky činných autorů je preferována z hlediska čtenářské atraktivity autorů a originality textové výpovědi. Z původně soukromé komunikace se stal „veřejný text“, „dokument“, „svědectví doby“ jak jsme si je uvykli označovat, čímž uspokojuje veřejný zájem po soukromí slavných, což je funkce ne nepodobná té, kterou v mnohem vulgárnější podobě uspokojují i bulvární média.

Budoucí literární vědci budou o možnost studia korespondence současné spisovatelské generace nejspíš ochuzeni. Rozsáhlé e-mailové archivy sice uchovávají korespondenci, bez přístupového hesla bude ale jejich zpřístupnění obtížné, nehledě na častou „bezpředmětnost“ a „kvantitu“ odeslaných i doručených zpráv. Dostupnost a četnost okamžité komunikace vede často k vyprázdnění sdělení, k pouhému „nezávaznému tlachání“ nebo naopak v stručným faktickým informacím. Korespondence klasická byla omezena i fyzickými faktory, jako fyzickou i časovou prodlevou mezi napsáním a doručením, otevřením více témat najednou, nemožností bezprostřední reakce na sdělené apod.

U aktivního komunikačního aktu se předpokládá zapojení nejméně dvou účastníků. Jimi vedený „textový rozhovor“, byť zamýšlen jako soukromý, je otevřen recepci nezúčastněných osob i opětovné recepci přímých účastníků. Z tohoto hlediska můžeme rozlišit písemnosti osobní povahy na takové, které suplují osobní verbální komunikaci (korespondence) a autokomunikační (deník).

---

⁹¹ např. WERICH, J. – VOSKOVEC, J. *Litování: Úryvky z korespondence a článků*. Praha 1988.

Pro osobní korespondenci je příznačné subjektivní vidění reality, emocionální pohled na skutečnost, s tím související otevřenost, volnější jazyk, ale zároveň konvenčnost v podobě dodržování ustálených formálních náležitostí, úvodních a závěrečných frází apod.

Podobu těchto textů ovlivňují jak subjektivní stylistické faktory, jakými jsou věk, vzdělání či zkušenosti pisatele, tak faktory objektivní, jako omezení možnostmi textového média, adresnost či neadresnost textu a s tím spojená míra privátnosti či otevřenosti sdělení, kódovanost zprávy, míra autostylizace (kdy je autor „sám sebou“ nebo pro případ nežádoucí recepce druhou osobou svůj obraz normuje a pod.).

To, že korespondenci apriorně vnímáme jako text „neliterární“, jako nástroj pouhého předání informací, je dáno převážně naší osobní zkušeností. Byť se jedná o způsob komunikace (ve své papírové podobě) v dnešní době archaický, vytlačovaný jinými rychlejšími způsoby komunikace, eliminující časovou prodlevu v předání informace na minimum (elektronická pošta, posílání textových zpráv, nebo dokonce přímé „online“ spojení se vzdálenou osobou prostřednictvím chatu nebo mobilního telefonu) zůstávají nám, čtenářům a vnímatelům, principy této komunikace v povědomí. Formální náležitosti, konvenční fráze i způsob výstavby textu dopisy nacházíme v pozměněné podobě i v současných moderních médiích. „Neliterární“ recepce korespondence je dána i kontextem komunikačního aktu. Osobní dopis je primárně vnímán jako písemná forma prostě sdělovacího stylu.

Předpoklad, že se autor i adresát znají, zmenšuje odstup mezi autorským subjektem a autorem reálným, kterého si adresát ztotožňuje s jedním reálným člověkem. Obdobně tento předpoklad platí i pro předpokládaného (modelového) a reálného adresáta. Obsah sdělení je zcela konkrétně adresný. Tím je – zdánlivě – uzurpován prostor pro čtenářskou invenci, imaginaci rozvíjenou fikčním světem, u které jsou referenční vazby na mimotextovou realitu oslabené, čtenář autora nezná a přistupuje vědomě na jeho „fikční hru“. Skutečně není obvyklé, aby běžná korespondence vytvářela fikční svět. Naopak využívá nejčastěji prostě sdělovacího stylu, autorské řeči, vyprávění v ich-formě, čímž je formálně minimalizován odstup autorského subjektu a subjektu reálného autora.

I v současné komunikaci virtuální ale nezdědka dochází k „nechtěnému“ nebo i zcela „záměrnému“ zveřejnění původně soukromé komunikace. Z textu, vytvořenému původně pro jediného adresáta, se tak může stát text veřejný. Obdobná situace může nastat i u korespondence písemné. I když se původně může jednat pouze o čistě informativní sdělení, o pouhou

„nestylizovanou“ textem fixovanou podobou verbální promluvy, může být i takový text recipován a interpretován i nezúčastněnými vnímáči.

Autor sice vyprodukuje text, k jehož plnému porozumění má nejvíce předpokladů určený adresát, avšak vzniklý text po splnění primární funkce, tj. předání sdělení adresátovi, nepřestává existovat jako hmotný artefakt. Oproti tomu verbální promluva, nefixovaná písmem, přetrvává pouze paměti příjemce jako subjektivní interpretace vyvozená na základě lokučního aktu, který vyvolá téměř bezprostřední odezvu (perlokuce). U textového projevu je reakce na sdělení, perlokuce, časově a prostorově oddělena. Touto prolukou je ovlivněna a zároveň charakterizována celá podoba komunikace. Oba účastníci mají dostatek času na promyšlení kultivaci své odpovědi.

Přečtený dopis pak z hlediska komunikačního aktu můžeme vnímat jako nepotřebný „vyprázdňený nosič“, který již splnil svůj účel tím, že předal informaci. Přesto se dopisy uchovávají, nechávají se „na památku“, tedy mají pro adresáta sentimentální hodnotu, jsou artefaktem, produktem lidské individuality, emocionální stopou jedince. Dopisy bývají – podobně jako knihy – uchovávány. Jejich obsah, byť neaktuální, „nepotřebný“, si uchovává emocionální hodnotu.

Dopis nepřestává existovat v hmotné podobě, nepozbývá ani významy, které jsou aktualizovány každou následnou recepcí. I při následném (druhém, třetím) přečtení dopisu, může i samotný adresát odkrýt souvislosti a významy, které mu při prvním, spěšném, povrchním, nesoustředěném čtení mohly uniknout i vlivem emočního zaujetí. Verbální komunikace při své aktuálnosti, rychlosti a neopakovatelnosti podobnou opakovanou recepci neumožňuje. Dopis, ostatně jako jakýkoli text, je nositelem významů, které odkrývá čtenář i čas. Vedle adresáta může být text recipován i „nezasvěceným“ čtenářem, ať již s vědomím adresáta, nebo bez něj, např. po jeho smrti. Není pravděpodobné, že by nezamýšlený čtenář obsahu korespondence neporozuměl. Kód rozmluvy je (nejedná-li se vyloženě o šifrovanou zprávu) přístupný k dešifrování téměř všem osobám, obeznámeným s lingvistickým systémem daného jazyka, společně se sdílením obecných významů slov. Zde funguje schopnost ucelení, schopnost lidského mozku dávat věci do souvislostí, domýšlet, předpokládat, konstruovat, začleňovat do vlastní zkušenosti. Čte-li recipient byť jen torzo někdejší korespondence, je omezen chybějícími fakty, ne však v oblasti vlastní interpretace a čtenářského prožitku.

V důsledku relativizace interpretačních přístupů, můžeme k jakémukoli textu přistupovat jako k samostatnému literárnímu útvaru, samostatnému komunikátu, protože jeho význam je přímo závislý na aktuálnímu aktu recepcce. Texty explicitně určené čtenářské recepci, u kterých

nepochybujeme o jejich literárnosti (jako je například vydaná kniha) jsou „obaleny“ druhotnými „návodnými“ výklady, které implicitně nebo explicitně ovlivňují recepci a usměrňující čtenářovu interpretaci.

Avšak u textu, u kterého není z kontextu zřejmé, že jde o text „umělecký“, tyto druhotné peritexty (většinou i epitexty) chybí. Proces paratextualizace ale není zcela eliminován, nabývá pouze specifických podob, mnohdy čistě praktických. Namísto vnější vizuální stránky knihy, jakou představuje obálka se specifickými informacemi, je peritextem dopisu jeho obálka, fyzický obal, specifikující adresáta, místo, datum odeslání (prošla-li zpráva poštou). Obálka dopisu, podobně jako obálka knihy, může nést i neverbální informaci o pisateli, např. Anna Macková své dopisy „vizuálně signovala“ papírovou pečetí s původním dřevorytem. Zde paralela mezi dvěma formami komunikace, korespondencí a knižní produkcí, nekončí.

Adresou je komunikát formálně přiřazen reálné osobě adresáta tak, jak jej určil autor. Odesláním dopisu však symbolicky i fakticky končí „moc“ autora nad textem. Do fyzického odeslání textu bylo na schopnostech a volbě pisatele formování obsahů textu. Mohl přepisovat, doplňovat, škrtnat. Odesláním svůj text uzavírá. (Rovněž i autorská pravomoc nad jeho textem fakticky končí v okamžiku zveřejnění textu.)

Příjemce dopis obdrží, pozná rukopis, pozná razítko, přiřadí pisatele k fyzické osobě – vstupuje tedy do významového pole textu ještě před faktickou recepcí. Otevřením dopisu zahajuje přerušenu komunikaci. Dopis vnímá jako alternativu verbální komunikace, proto je jeho hodnotový systém pro posuzování takto sdělené skutečnosti shodný s tím, který uplatňuje u přímého rozhovoru. Předpokládá tedy faktickou „pravdivost“ získaných informací, popř. přihlíží k povaze a vyjadřovacím zvyklostem autora, kterého osobně zná. Recipuje text, přihlíží k předešlé komunikaci, k vlastním zkušenostem, ke znalosti osobnosti pisatele a text interpretuje. Na základě perlokuce se i on zapojí do komunikačního procesu v roli pisatele.

Text dopisu ale může číst i osoba neznalá kontextu předešlé komunikace, nezamýšlený čtenář, který při recepci může spoléhat pouze na svou empirickou zkušenost. Není vázán osobním vztahem k autorovi textu. Text stejného dopisu může projít opakovanou recepcí s odstupem několika let, a jeho vyznění se rovněž inovuje. Obdobně jako u následného čtení knih, je jakákoli druhotná recepce odlišná od recepce první, tak jako je odlišný subjekt recipienta.

Nejen z hlediska tohoto hodnotového posunu, neopakovatelnosti okamžiku recepce, ale i vlivem omezených vyjadřovacích schopností není možné objektivně poznat a tím méně zaznamenat stav vnímání textu, který proběhl v minulosti u určitého jedince. Můžeme pouze v naší aktuální přítomnosti (s různým stupněm „zasvěcenosti“) interpretovat dochovaný text, a na základě

našeho výkladu vyvodit některé obecnější závěry, popř. se pokusit prohloubit naše porozumění textu zprávy někdejší komunikace konfrontací se zvoleným kontextem. Axiologická metodologie pro posuzování možných významů bude ale vždy pouze naším uměle vytvořeným konstruktem.

V úvahách nad specifikami běžné korespondenční komunikace bychom mohli pokračovat. Váchalova korespondence se v mnoha aspektech klasickému pojetí dopisu vymyká. Abychom zdůraznily odlišnost dřevorytcova způsobu přátelského sdílení informací, zaměříme se nejprve na korespondenční komunikaci jeho družky, Anny Mackové, zhruba ze stejného období.

5. Dopisy Anny Mackové doktorce Elišce Vozábové

Korespondence Anny Mackové z pozůstalosti Mudr. Elišky Vozábové se v roce 2013 objevila v nabídce obchodního portálu Aukro, kde byla dražena původně jako jednotlivé grafické listy, neboť téměř všechny dopisní papíry, obálky i dopisnice, vytvořila nebo graficky upravila sama Macková. Torzo takto objevené korespondence čítá celkem devět zpráv (šest dopisnic a tři dopisy, včetně jedné obálky) zaslanych v rozmezí let 1925 až 1942.

Mudr. Eliška Vozábová, narozena v Milčicích 26. června 1874, byla jednou z prvních českých lékařek. Propagátorka lékařské osvěty a vzdělávání žen vystudovala gymnázium Minerva a roku 1904 získala titul doktorky všeobecného lékařství na Univerzitě Karlo-Ferdinandově. Svou první soukromou lékařskou praxi si otevřela roku 1910 na Riegerově nábřeží v Praze. Zemřela 21. července 1973.⁹²

Postavení žen-lékařek ve společnosti bylo vlivem řady zažitých předsudků nesnadné a nedůvěře pacientů musely čelit ještě v době první republiky. Doktorka Vozábová patřila mezi emancipované intelektuálky, její přátelství s Annou Mackovou, podobně svéráznou ženou, poukazuje na určitou míru solidarity a vzájemné podpory, kterou si samostatné ženy v první polovině 20. století poskytovaly.

Z objevené korespondence nevyvodíme, jak vzájemný vztah těchto žen započal. V archivech Památníku národního písemnictví, který spravuje fondy Anny Mackové, se mezi přijatou korespondencí jméno Elišky Vozábové nevyskytuje. Vladimír Vondráček, budoucí kapacita české psychiatrie, vzpomíná na Elišku Vozábovou, se kterou se setkal v době svých studentských let, jako na jemnou a laskavou ženu⁹³, což potvrzuje i obsah námi předkládaných dopisů. Upřímný zájem o zdraví své pacientky dokazuje dopis ze dne 4.1. 1932, ve kterém Anna Macková děkuje doktorce „(...) za Vaše obětavé jednání s panem docentem a za Váš laskavý dopis do nemocnice.“ Nepřekvapí, že stěžejním tématem korespondence je zdravotní stav stárnoucí grafičky, přesto přátelský, osobní tón svědčí o bližším poměru, než jaký běžně (zejména v dnešní době) předpokládáme ve vztahu pacient-lékař. Dokladem je zasláná pozvánka „na aukční výstavu Jeřábkovu s Javůrkovou pozůstalostí“ ze dne 30.1.1933, i pozdravy z lázní a z cest, stejně jako novoroční přání z 1.1. 1942, ve kterém se Macková o svém zdravotním stavu téměř nezmiňuje. Doktorka Vozábová pomáhala své pacientce, trpící záněty žil, nejen v oblasti lékařské, ale i v oblasti hmotné a psychické podpory.

---

⁹² DURČANSKÝ, Marek. „Nejstarší česká lékařka“ – milčická rodačka MUDr. Eliška Vozábová aneb Nejen Vavák... [cit. 28.6.2015] URL: <<http://www.exlibrisweb.cz/MUDrVozabova1.pdf>>

⁹³ Tamtéž

Transliterované přepisy korespondence, společně s fotografiemi dopisů, uvádíme v závěrečné příloze práce. Z devíti dopisů vybíráme ty, které spadají do námi zvoleného „studeňanského“ období umělčina života.

(Obr. 1) Novoroční dopis z 1.1. 1942 je psaný na vnitřní straně dvoulistu, na jehož přední straně je kolorovaná perokresba květináče s fuchsiemi (kreslená pravděpodobně podle barevného dřevorytu „*Exlibris Máni Jančákové*“ s totožným námětem z roku 1936).

(Obr. 2a), (obr. 2b) Dne 13.3. 1942 píše Anna Macková pohled doktorce Elišce Vozábové zprávu na originální dopisnici s vlastním motivem (kočička s rydly – grafiččin oblíbený motiv vycházející z vlastního jména, vyvedený jako kolorovaný dřevoryt) se zmiňuje o události, která měla neblahý dopad na její zdraví – poranění nohy trnem ze slívových větví.

(Obr. 3a), (obr. 3b) Dopisnice s původním motivem „Pejsek s botou“, odeslaná dne 21.6. 1942.

„Milé dopisy“ Anny Mackové jsou příkladem běžné korespondence. Jde o autentické dokumenty z hlediska mimetického přístupu je můžeme považovat za „věrohodné“, referující „pravdivě“ o prožité skutečnosti. Konforntace praktických a pragmatických dopisů Anny Mackové s korespondencí Josefa Váchala, nám pomůže vymezit specifika jeho netypických textů.

Už z textů dopisů je patrná rozdílná povaha obou osobností. Zatímco Anna Macková, ač umělkyně, zdatná grafička svébytně přetvářející Váchalův specifický výtvarný projev (vícebarevný dřevoryt), zůstává stále – lidově řečeno - „nohama na zemi“. Anna Macková je praktická žena, řešící reálné problémy a žijící v „reálném“ světě. Vytváří-li si jako osobnost svůj „vnitřní svět“, nepodává o něm ve své korespondenci zprávy, nepovažuje za nutné prezentovat svůj „soukromý svět“ navenek. I v přátelsky laděných dopisech Elišce Vozábové zachovává zdrženlivý odsup, drží se společných témat (zdraví, umělecká tvorba, výstavy) a zprávy ze svého soukromí omezuje na tyto tematické oblasti.

Oč kontrastnější ke střízlivé a praktické korespondenci Anny Mackové se jeví dopisy Josefa Váchala si ukážeme v následující části.

I. Formální aspekty „studeňanských dopisů“

Pomineme-li síť významových předrozumění a čtenářská očekávání, se kterými budoucí recipient vstupuje do určité komunikační situace, je titul díla první konkrétní textovou informací, se kterou se setká. Byla vytvořena typologie názvů literárních děl na základě kritérií gramatických i tematických. Titul je považován za významovou součást literárního díla za předpokladu, že se jedná o název vytvořený autorem, v takovém případě se jedná o autorský záměr.

U dopisu nebývá obvyklé, aby jej sám autor opatřoval titulem. Pro potřeby katalogizace bývají dopisy označeny dodatečně, a to čistě rozlišovacími názvy, označeními, nejčastěji číslem chronologického pořadí nebo datem napsání, popř. hlavním tématem zprávy nebo charakteristickým rysem. Anna Macková neoznačila původním názvem žádný z dopisů, které máme k dispozici, proto jsme její korespondenci (z čistě rozlišovacích důvodů) označili čísly chronologicky podle data jejich odeslání.

Úvodní oslovení

První textovou informací dopisu je – jak jsme již zmínili v jedné z předchozích kapitol – adresa na obálce, popř. uvedená adresa zpáteční, ve výjimečných případech vizuální značka. U žánrového útvaru dopisu nalezneme na místě titulu úvodní oslovení adresáta, které jako název dopisu obvykle nevnímáme, protože není nositelem pro nás podstatnější informace. V běžných případech (a často prostřednictvím konvenčních úvodních frází) osloví pisatel adresáta jménem, popř. titulem, přičemž míra familiárnosti nebo naopak emocionální zdrženlivosti je dána druhem vztahu, který k sobě oba členové komunikace zastávají.

Ustálená úvodní a závěrečná oslovení adresáta zajišťují textovou soudržnost výpovědi. Prostředkem textové soudržnosti, tzv. konektory, je v tomto případě kontaktní prostředek, prostřednictvím kterého se pisatel „obrací“ přímo na adresáta. V dopisech bývá užití tohoto typu konektoru běžné v úvodu a v závěru a formálně tak vymezuje začátek a konec komunikace.

Anna Macková užívá v námi uvedené korespondenci následujících oslovení:

„*Vážená a milá paní doktorko!*“ (dopis č. 1); „*Vážená paní doktorko, (...)*“ (dopis č. 2); „*Vážená paní doktorko, (...)*“ (dopis č. 3). U dopisnic 2. uvádí v adrese před jménem adresátky rovněž vyjádření úcty: „*Vážená paní, (...)*“.

Ve formulacích oslovení pisatelka přílišnou kreativitu neprojevuje. Setrvává u konvenčního vyjádření úcty oslovením adresátky jako „vážená paní“, „vážená paní doktorko“, čímž

zohledňuje jak profesní zaměření oslovené, tak svou náklonnost k ní, může se ale rovněž jednat o běžné fráze, jejichž volba byla zcela automatická. Jedná se o oslovení konvenční, nenabízející prostor hlubší analýze. Proti možným námitkám o malé výpovědní hodnotě vzorku čítajícího pouze tři dopisy, připojuji (pro zajímavost) i oslovení z dopisů Anny Mackové, které jsou mladšího data⁹⁴: „*Vážená paní doktore!*“ (4.1. 1932); „*Vážená paní doktorko!*“ (20.1. 1933, pozvánka na aukční výstavu na rubu dopisnice); „*Vážená paní doktorko!*“ (5.5. 1934); „*Vážená paní doktore!*“ (25.6. 1934); „*Vážená paní doktore!*“ (dopisnice s datem v textu 16.7., rok neuveden). Ponechání profesního označení v mužském rodu, „paní doktore“, je jedinou zvláštností těchto oslovení. Můžeme z něj usuzovat na přetrvávající neobvyklost povolání lékaře jako povolání ženského, pro které se ještě v době 30. let 20. století u starší generace (ke které Mackovou můžeme řadit) pevně nevžilo ustálené rodem odpovídající označení.

Nemáme sice možnost porovnat druhy oslovení, které Anna Macková užívala například při korespondenci s rodinou nebo se širším okruhem přátel, ale i tyto tři ukázky jsou postačující k vytvoření představy o formě oslovení adresáta v běžné korespondenci.

I korespondence Josefa Váchala, které se věnujeme primárně, představuje pouhý fragment, vycházejí pouze z reprezentativního vzorku vybraných a publikovaných dopisů. Cílem práce ale není vypracovat obsáhlou studii o typologii oslovení užívaných obyvateli studeňanské domácnosti, ale otevřít a osvětlit zajímavou oblast „váchalovských“ písemností z jiné perspektivy.

Oč barvitěji, ve srovnání s monotónním výrazivem jeho družky, pak působí série Váchalových úvodních titulací. I Váchal sice užívá konvenčních oslovení, ale škála jeho titulování určitého adresáta se tím nijak neomezuje, jak dokazují následující příklady:

Dopisy Josefu Hodkovi: „*Ty kluku milená, sakramentská a bezmála deset let ztracená, dřevní příteli Josefe Hodku!*“⁹⁵; „*Milý Josefe Hodků!*“⁹⁶; „*Lieber Herr Hodek!*“⁹⁷.

Dopisy manželům Leixnerovým: „*Milý pane Oldřichu a paní Blaženo Leixnerovi!*“⁹⁸; „*Vážení a milí přátelé!*“⁹⁹; „*P.T. firma Oldřich a Blažena, Vsetín!*“¹⁰⁰; „*Vážení, slušní lidé v čísle 52!*“¹⁰¹.

Dopisy Anně Mackové: „*Milená Hančinko!*“¹⁰²; „*Naše Anna Macková, i se všemi jejími přednostmi a chybami!*“¹⁰³.

⁹⁴ Jejich plné znění je uvedeno v příloze

⁹⁵ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 8

⁹⁶ Tamtéž, s. 16.

⁹⁷ Tamtéž, s. 20.

⁹⁸ Tamtéž, s. 26.

⁹⁹ Tamtéž, s. 30.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 32.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 48.

Dopisy Karlu Němcovi: „Panu K. Němcovi v Novém Městě na Moravě!“¹⁰⁴; „Milý pane Karle Němče!“¹⁰⁵; „Milený příteli Karle Němče!“¹⁰⁶; „Milej Karličku Němců,“¹⁰⁷.

Dopisy Bobši Svobodovi: „Milej Bobši!“¹⁰⁸; „Milený a milovaný Bobši!“¹⁰⁹; „Milý Bobši a dobronoško poleradická!“¹¹⁰.

Dopisy Ctiboru Šťastnému: „Milený Ctibore!“¹¹¹; oslovením „Vážený kolego starče Ctibore!“¹¹² reaguje na téma „stáří“ zmíněné v doručeném dopise a následně vzniklý epitet využívá i v dalších případech; „Rozmilý stařečku Ctibore Šť.!“¹¹³; „Milený pane Ctibore nešťastný!“¹¹⁴; „Milený ředitelsko bzenecký Ctibore!“¹¹⁵; „Milý pane Ctibore!“¹¹⁶; „Rozmilý staroušku!“¹¹⁷; „Vážený pane školšůldirektore, bicyklisto zasloužilý, jímající tábor též ochutnavší a v něm smysl svého života ztrativší, pane Ctibore Šťastný, k dvaasedmdesátce už klusající!“¹¹⁸.

Na poslední ukázce můžeme doložit jeden z rysů Váchalových oslovení. Podobně jako Anna Macková i on často u oslovení zohledňuje profesi adresáta. Dochází u něj ale k významovým posunům. Antonomastická pojmenování, zohledňující např. profesi nebo dosažené vzdělání adresáta, svou formou úctyhodné profese záměrně difamují.

Ke snižování úcty u profesí a titulů všeobecně honestovaných dochází například i tím, že jsou v enumeračním výčtu kladeny na stejnou úroveň s označeními „banálními“, jako je např. nespisovná univerbizace dvouslovného označení „školního ředitele“ do staženého tvaru „školšůldirektore“ (barbarismus), následovaného spisovným až knižním označením adresáta na základě jeho „volnočasové“ aktivity – „bicyklisto zasloužilý“. Váchalův vlastní systém hodnot, alespoň jak jej prezentuje ve svých dopisech, je založen na protikladu hodnot společensky ustálených. Antagonismus vůči obecně uznávaným hodnotám je příznakem Váchalovy filosofie, a je proto symptomatické, že jeho projevy nalezneme už na úrovni úvodního oslovení.

---

¹⁰² Tamtéž, s. 62.

¹⁰³ Tamtéž, s. 64.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 72.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 77.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 81.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 104.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 122.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 131.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 188.

¹¹¹ Tamtéž, s. 238.

¹¹² VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 17.

¹¹³ Tamtéž, s. 40.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 24.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 43.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 98.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 108.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 67.

I Váchal v řadě případů užívá běžně formulovaných úvodních floskulí (a nemusí se jednat pouze o korespondenci „praktickou“, jakou představuje např. na Váchala „nezvykle praktický“ dopis C. Šťastnému¹¹⁹).

Prosté konvenční oslovení u Váchala však nepředznamenává „konvenční“ obsah textu, jak bychom se mohli apriorně domnívat. Například neodeslaný dopis Janu Zrzavému, se kterým již řadu let nekomunikoval, zahajuje zdánlivě běžné oslovení „*Milý pane Zrzavý!*“¹²⁰. V kontextu odtažitého až nepřátelského tónu dopisu, však úvodní „oslovení podle pravidel“ vyznívá ironicky. Oslovení, podobně jako všechny další složky Váchalovy korespondence, nabývá v kontextu korespondence plnohodnotného významu.

Konvence běžného psaní dopisů, jakými jsou např. spisovná mluva, zdvořilost a zdvořilostní fráze, běžní pisatelé mechanicky přejímají a dodržují jako úzus korespondenční komunikace. Josef Váchal tento úzus rovněž vnímá, je obeznámen s jeho pravidly, ale přetváří je do specifické podoby. Jako umělec-volnomyšlenkář vnímá „vyprázdňenost“ forem běžné komunikace (kterouž to schopnost uplatňuje nejen v oblasti korespondenční komunikace, ale obecně v celkovém nazírání na skutečnost, jak se pokusíme vyložit dále) a běžné nástroje normované komunikace přejímá jako prostředek pro svou vlastní „vícevýznamovou hru“.

Odhalení komunikačních mechanismů není důvodem, aby se autor užívání konvenčních frází vyhýbal nebo proti nim brojil – naopak. Váchal jich hojně využívá, reflektuje, komentuje, jejich původně banální vyprázdňený obsah přetváří, inovuje, aktualizuje svým osobitým pojetím a významově posouvá do parodické roviny. Na základě Váchalovy obliby triviální literatury, jejíž zprofanované syžetové postupy rovněž nehanil, ale adoroval, parodoval, přetvářel a varioval, můžeme paralelně usuzovat na autorovu oblibu vyprázdňeného, banálního, schematického, které objevuje i v běžné dopisové komunikaci.

To, co Váchal uplatňuje na „malé ploše“ korespondence, ve větší míře následně ve své literární tvorbě, vyznává i ve svém životě. Jeho texty jsou proto vhodnými nástroji pro pochopení jeho osobnosti, zejména jeho vztahu ke světu, jeho umělecké a osobní autenticity.

V některých případech Váchal svou volbu úvodního oslovení komentuje a rozvádí v textu dopisu, jako například u dopisu Bobši Svobodovi, ve kterém reaguje na oslovení, kterého v předchozím dopise využil jeho nynější adresát:

„Mileny a milovaný Bobši! Láká mně to napsat předrahy Bobši, když ty píšeš vždy drahý, ale nelíbí se mi to, třeba, kdybych tě tu měl, kluku zlatá, já bych tě zulíbal, k sobě přimáčknul, za

¹¹⁹ Tamtéž, s. 24., dopis z 19. ledna 1953: „Vážený pane Ctibore“

¹²⁰ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas: Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 260.

*ten Tvůj vánoční dar!*¹²¹. Obdobně i v následující ukázce Váchal zesměšňuje zvolené oslovení „drahý“ tím, že jej doplňuje svým výkladem: „*Jak jsem dostal tvůj lístek a zahlíd o úmyslu poslat mi kouření, teprve všim' jsem si oslovení: drahý, jářku: nojo, bodejt' bych mu nebyl drahej, když ta cena cigár je ted' úžasná, co žádná nejsou a tak holt jsem s tím románem „drahej“.*“¹²²

Pisatel volil tento výraz patrně bez hlubších významových souvislostí, prostě využil jednu možnost ze škály běžně užívaných oslovení. Váchal mu proto určitý význam zpětně přiřadil, rozvíjí tak textovou komunikaci na nové úrovni – úrovni intertextuality, která v mnoha podobách rovněž charakterizuje jeho autorský projev. Rovněž poukázáním na všedně užívané slovo „drahý“ dochází k jeho devalvaci, zesměšnění.

Titul

Oslovení úvodní doplňuje prvotní textovou informaci, kterou v literárním díle zastává jeho název. U řady Váchalových textů úvodní oslovení zcela chybí, ustupujíc autorskému názvu, nebo je jeho součástí a nejde jej z vlastního názvu vydělit. Titulované dopisy pak oprávněně inklinují k zařazení mezi uměleckou literaturu, „romány v dopisech“, jak je označuje Jiří Olič. Váchalovým obtížně definovatelným dopisům by více příslušelo – už pro jejich obsahovou i formální proměnlivost - označení esej, což se pokusíme doložit v následujících kapitolách. Nyní ale se vraťme na začátek.

U dopisu Bobši Svobodovi se nad oslovením objevuje nadpis „*Čtení výhradně o jídle!/Milej Bobši!*“¹²³, který můžeme označit za titul obsahový, podobně jako „*Časové čtení o křivkách./Vážený pane Ctibore!*“¹²⁴ v záhlaví dopisu C. Šťastnému.

Ve středověkých rukopisných textech plnil úlohu titulu incipit, první řádek textu, jímž jsme si uvykli dílo dodatečně nazývat. Obsáhlé názvy pozdějších tištěných knih obsahovaly často vedle vlastního názvu i žánrovou a obsahovou charakteristiku vlastního díla, plnily tedy funkci podtitulu. Obdobný prvek textové architektiky nalezneme u členění kapitol, ve kterém obvykle po vlastním názvu následují „sumarizační řádky“, shrnující obsah příčné kapitoly. Tyto úvodní formulace přebírají jako prvek (nejen grafického) členění textu následně i dobrodružná¹²⁵ a tzv.

---

¹²¹ Tamtéž, s. 131.

¹²² Tamtéž, s. 122.

¹²³ Tamtéž, s. 122.

¹²⁴ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 71.

¹²⁵ Např. titul a sumarizující podtitul 3. kapitoly pikareskního románu o Gilu Blasovi: „Kapitola třetí. Jaké pokušení se zmocnilo mezkaře po cestě; jak to pokračovalo a jak Gil Blas padl do Charybdy, chtěje se vyhnout Scyle.“ Le SAGE, Alain-René. *Gil Blas ze Santillany*. Praha 1952. s. 19.

triviální literatura¹²⁶. Podobně obsáhlý sumarizační titul představuje i úvod Váchalova dalšího dopisu B. Svobodovi:

„Vánoční dennopis, to jest: Příkladní popsání radostných vánoc, hlavně však vejpis dobrých jídel toho času zkonsumovaných, item o časovém rozvrhu jistého studeňanského pohana, v roce 1953“¹²⁷; obdobně u dopisu Ctiboru Šťastnému, ve kterém je formálně úvodní oslovení adresáta umístěno v pozici hlavního názvu : „Vážený pane Ctib. Šťastný! Či-li: Duchovní bakteriologická válka Studeňan proti Bzenci.“¹²⁸

Váchal v těchto případech variuje formu rozsáhlých vysvětlujících názvů triviální literatury, jakou představují jarmareční písně nebo knížky lidového čtení. Prvotní oslovení adresáta se tak v nejednom případě stává součástí autorem zvoleného názvu, nebo je jím naopak zcela nahrazeno, a kontaktní formulace následuje až v prvních řádcích vlastního textu. (Problematice kontaktování adresáta ve vlastním textu, které přechází až ve vedení fiktivního dialogu subjektu autora se zcela konkretizovanou přesto modelovou textovou entitou adresáta, se budeme věnovat v následující kapitole.)

Titulní stranou v pravém slova smyslu opatřuje dopisy L. Loubalovi, kterou paroduje titulní listy „starší pololidové literatury“ se všemi náležitostmi, od vlastního názvu, dedikace, rozšiřujícího podtitulu, přes sumarizaci obsahu, po „tiráž“ a dataci:

„DOPISY

bratří Chocholků jistým nevážným do Brna mladíkům, KAbrňáky zvaným, před jarem r. 1947 posílané,

čili

vyprávění o tom, kterak tito dosud grošem smrdící lidé víru v altruism jednoho z pekelníků měli, užitek z jeho občasného na zemi fosforování táhnouti hodlající a kterak jen tučnými lejstry od toho zloducha krmení byli, což se z této knížky lípejc vyrozumí.

1947

Pissoivním psáním první akciové písárny studeňanské.“¹²⁹

Z původně praktické formy obsahového shrnutí se u Váchala stává svébytný útvar, nesoucí vlastní výpovědní a estetickou hodnotu. Text plní nejen prvoplánově funkci „titulního listu“, referujícího o obsahu textů, ale jde zároveň o původní, samostatnou stylizovanou výpověď, tedy

¹²⁶ Např. plný titul „historické povídky“ s dedikací a obsahovým vymezením: „Kovář Ruhelský. Povídka z dvanáctého století, milé mládeži a čtenářstvu všeho věku vůbec obětována. Podlé Gustava Nierice od Františka Bohuslava Tomsy. Třetí nezměněné vydání.“ NIERICE, Gustav. *Kovář Ruhelský*. Praha 1864.

¹²⁷ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas: Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s 198.

¹²⁸ Tamtéž, s. 15

¹²⁹ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 3

vlastně významovou a výpovědní součást textu dopisů. Úvodní „sumarizace“ u Váchala zastává v tomto případě roli autorského komentáře, autorského paratextu.

V dopisu Ladislavu Stehlíkovi se prvotní antonomastické oslovení adresáta „*Vážený pane autore Zamyšlené země*“¹³⁰ dodatečně stává první částí titulu rozsáhlého „dopisu-románu“, neboť autor úvodní oslovení následně doplnil „podtitulem“ – přesněji druhým titulem - s dedikací „*čili román: Živant a umrlanti, věnovaný panu Ladislavu Stehlíkovi, J. Váchalem.*“¹³¹ Parenze, realizovaná jako odkaz označený hvězdičkou a připsaný svisle v levé části volného okraje dokládá průběžnou autorskou recepci. Váchal dopis průběhu jeho geneze doplňoval, aktualizoval, zpřítomňoval, ale i žánrově charakterizoval a vymezoval. Část autorského názvu následně přejímají editoři jako zastřešující titul souhrnně vydané korespondence.

Ve Váchalově případě rozsáhlé tituly nemusejí mít pouze shrnující funkci, může se jednat například o parodické napodobení úvodů dobově aktuálních žánrů, např. filmových úvodníků. „Titulní list“ textu zaslaného Bobši Svobodovi vlastní oslovení zcela postrádá. Kontakt s adresátem je navázán až v úvodních větách vlastního textu.

„*Bio Kmínkofilm*

předvádí ode dne 15. ledna 1953 do konce tohoto roku velkolepé a napínavé drama a tragédii

LUCIFER

aneb:

Záhadni frajmaueři, to jest:

z e d n á ř

ve fraku a v kožené zástěře.

Režie, scénář a vlastnoruční filmu točení studeňanského kammeramana J. Váchala.

*(...)*¹³²

Jiří Olič označuje tento text za „román v dopisech“. Tyto texty, rozsáhlejší, vznikající často v během delšího časového období, zasílal Váchal jako cennou komoditu za honorář finanční nebo naturální.

Členění textu

Samotný text dopisu bývá členěn podle principů textové architektiky, obvyklé i u literárních děl. Zejména u dopisové korespondence i běžný pisatel odděluje v textu tematické bloky do

¹³⁰ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 81.

¹³¹ Tamtéž, s. 81.

¹³² VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas: Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 141

odstavců, text zpráv dopisnic bývá členěn méně zřetelně, zejména z důvodu omezeného prostoru. Dopisy Anny Mackové tomuto předpokladu odpovídají. Novoroční dopis č. 1 je graficky členěn do šesti odstavců, zatímco obě zprávy psané na dopisnicích představují hutný souvislý textový blok, jehož závěrečnou část nalezneme (pro nedostatek místa) u dopisnice č. 3 připsanou v okrajích, v případě dopisnice č. 2 na přední straně pohlednice.

Členění textu dopisu č. 1 sestává z lokace a datace, úvodního oslovení adresátky, vlastního textu strukturovaného podle tematických celků, závěrečného rozloučení, vyjádření úcty a podpisu. Po první, nejrozsáhlejší kapitole, následuje vložený text, transkripce části dopisu, který Anna Macková obdržela od obdivovatelky a považovala jej za tolik významný, že se s ním „chlubí“ své známé. (Nadšení grafičky z ojedinelé písemné pochvaly působí až dojemně, ve srovnání s reakcemi jejího druhá na obdobné dopisy neznámých obdivovatelů, na které ani neodpovídal.) Odstavce v dopisu vymezují tematické oblasti a odpovídají nejčastěji jednomu souvětí. Grafické rozložení textu v autorčiných dopisech je podřízeno v první řadě srozumitelnosti a slouží zejména zpřehlednění textu.

U Josefa Váchala je situace jiná. U dopisů se objevuje členění textu odpovídající kompoziční výstavbě textu literárního, nehledě na typografii a vizuální podobu rukopisných textů, kterým se budeme věnovat dále. V našem případě pracujeme s transliterovanými vydáními, respektujícími původní podobu rukopisů, a které zachovávají i autorské rozložení textu, s výjimkou autorových „dodatečných vpisků“, které editoři sborníku *Zapáliv si cigáro Operas* věnili na odpovídající místo textu.

V případě obou dopisnic navazuje Anna Macková hned v úvodu stručně na doručenou korespondenci poděkováním, přes které přechází přímo k jádru sdělení: „(...) *děkuji Vám za poslané. Jsem ráda tomu, neboť to stačí na několik obrazů. Knížku jsem si také s chutí znovu přečetla, tím spíše že jsem upoutána k lůžku, co jsem se vrátila z Prahy.*“ (dopisnice č. 2); podobně je tomu i v případě dopisnice č. 3: „(...) *děkuji Vám za Váš milý lístek. Neteř Milena k Vám zajde v pátek (...)*“.

Avšak takový úvodní text nemůžeme považovat za prolog, nebo úvod v literárním slova smyslu. Josef Váchal rovněž v řadě prvních kapitol reaguje na předešlou zprávu, formálně tak navazuje na sdělení a pokračuje v přerušené komunikaci:

„*Pondělek, 2. července 1948, ke dvanácté hod. polední. Právě přinesl pošťák dopis a knihu od Vás, a já hned, pod dojmem tohoto vzrušení na dvoře sedám a píši.*“¹³³ Takto formulovaná úvodní pasáž svou autenticitou ukotvuje text v mimotextové realitě, přiznaná diegetičnost,

---

¹³³ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 8.

poukázání na akt psaní, je u korespondence běžná, v umělecké literatuře konstruuující fikční svět se stává prvkem autentifikace.

„Zarmoucen, že paklík s knihami obdržel a takto náhradu, za ztracený eventuelně, nedostanu, jakož i namíchnut, že zrovna teď, kdy minul jsem si dát pokoj s psaním, TEPRVE se ozýváš, odepisují.“¹³⁴

Předmluva, prolog, jako součást literárního textu, obsahuje autorské vyjádření k vlastnímu textu, např. explicitně osvětluje příčiny vedoucí pisatele k jeho napsání, akcentuje autorský záměr apod.

„Aniž svátku příležitostného dnes stává, nebo zvláštní radosti ze vstávání jiného druhu, stává se u mne potřeba, opět do Bzence psáti.“¹³⁵

V dopise Karlu Svobodovi už ale první řádky svým charakterem prolog připomínají:

„Slušno a spravedlivo jest, alespoň jednou v roce na přátele své řádkem vzpomenouti, tím vzácnější, čím jsou nám vzdálenější a jednou jen do roka k vidění.“¹³⁶

Předmluvou v pravém slova smyslu je pak „Vysvětlivstvomluva“, předmluva k dopisům „bratrů Chocholků“ L. Loubalovi: *„Vysvětlivstvomluva / aneb krátká historie o počátcích těchto styků zelenomladíků s jedním do lidských hub přišedším dědkem, na němž bezmála jak na jeho strejdou Mikulášem Alešem dost peněz už v národě vyděláno bylo, a který pro ten bídný od vlasti plat na všechna vznešená hesla zanevřel, (...)“¹³⁷*

Ke zpřehlednění textu Váchal užívá jiných než prostorových prostředků, jaké představují odstavce. Jeho výrazový projev je charakteristický asociativním tokem myšlenek, který má svůj korelát i v grafické podobě, soustavném textovém bloku, doplňovaném navíc častými vpisky a dodatečnými poznámkami, dopisovanými na okraje listů. Mnoho vrstevnatost obsahová se tak odráží i v mnoho vrstevnatosti formální. Namísto prostorového členění textu Váchal podstatná slova podtrhává, u vlastních jmen dokonce barevně, užívá pomlček a závorek. Vedle toho ale využívá i kompoziční členění typické uměleckým textům, jako jsou např. motta, díly, kapitoly a dodatky, ačkoli se jedná opět o jejich specifické „váchalovské“ variace. I u Anny Mackové nalezneme pasáže v závorkách, dodatečné poznámky na okrajích pohlednic, např. u dopisnice č. 3. u které je závěrečné rozloučení připsáno na okraj, rovněž u mladší dopisnice ze dne 25.6.1934.

---

¹³⁴ Tamtéž, s. 188-189.

¹³⁵ Tamtéž, s. 238.

¹³⁶ Tamtéž, s. 81.

¹³⁷ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 15.

V jejím případě se ale jedná o nezáměrný, neúmyslný prvek formální úpravy, zapříčiněný „vnějšími faktory“, jaký představuje omezený prostor pro vyjádření - a to jak fyzický (malý prostor pohlednice) i časový. Dodatečné vpisky nedoplňují ani nerozvíjejí téma v textu již zachycené. U dopisů, poskytujících dodatečný prostor pro textovou výpověď, se podobné „texty na okrajích“ neobjevují.

U Váchala naopak dodatky doplňují a rozvíjejí motivy textem zachycené a mají proto povahu parenthese, vsuvky, významového doplnění a rozšíření určitého tématu. Těmito „poznámkami pod čarou“ (přesněji v jakémkoli volném místě) opatřuje Váchal své dopisy, což svědčí o delší, často několikadenní genezi těchto písemností, a rovněž o jejich opakované autorské recepci.

V textech využívá interpunkčních znamének, čárek, pomlček, uvozovek, závorek, určitá slova podtrhává perem, jiná typograficky odlišuje užitím velkých písmen. Snad jako úlitbu „trpělivému“ čtenáři opatřuje dokonce dopis vysvětlující legendou, jako v případě dopisu Ladislavu Stehlíkovi: „D.) *Všichni nebožtíci, kteří kdys zde žili, jsou v textu červeně podtrženi.*“¹³⁸, což ale přispívá spíše zhuštění textu, než jeho zpřehlednění.

Proces psaní, i s častými pauzami a jejich mimotextovými příčinami, Váchal rovněž v textech reflektuje. Vzniká tak text oscilující na hranici fikce a dokumentu, referenčnosti a reflexivity, na hranici mimetické a diegetické literatury.

Váchalovy „čistopisy“ byly podrobovány opakovanému autorskému čtení, pod nímž se „rozzrůstaly“ a „rozbíhaly“, čemuž sloužily převážně „hvězdičkové“ dodatky.

Motto bývá obvykle řazeno na úvod, což ale pro Váchala nepředstavuje závazné pravidlo (jako ostatně většina konvencí). Jedno ze svých mott zařazuje (v dopise L. Loubalovi) zhruba do poloviny textového celku, označeného jako Díl druhý: „*A tak tedy napřed motto, (psané někdy v květnu r. 1945)/ Radujme se řkouce toto: (...)*“¹³⁹

„*Dodatkem k dopisu ze dne 20. VIII.47. / Ty kluku medická, dialekticky materialistická, ty mi furt nevěříš, že tajné síly pekelné cum disposicion mám, ale já Tebe dnešním svým snem přesvědčím.*“¹⁴⁰ Spíše než o „doslov“, ač je tak text autorem označen, jedná se o nový dopis, navazující a doplňující tematicky na dopis předešlý.

---

¹³⁸ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 81.

¹³⁹ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 23.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 60.

Text rozsáhlého dopisu manželům Svobodovým vznikl v průběhu několika dní a sestává ze dvou samostatně datovaných dopisů.¹⁴¹

U korespondence Liboru Loubalovi, ve které je zakomponována část staršího dopisu Karlu Otýpkovi z roku 1942¹⁴², rozděluje autorský vypravěč text na díly: „ (...) a hned přikročíme k dílu druhému, našich velepoutavých dopisů.“¹⁴³

Paretenze

Jestliže Váchalovo horizontální členění textu neslouží zpřehlednění textu pro čtenáře, dodatečné autorské vpisky čitelnost ještě více znesnadňují. To, co ale činí text po typografické stránce těžko čitelný, přispívá k vrstevnatosti textu. Pasáže vyznačené uvozovkami, závorkami, dodatky, vpisky, poznámky apod. graficky korelují s tematickou a významovou bohatostí Váchalova projevu. Další „vrstvy“ můžeme nalézt v oblasti větné syntaxe, ale i ve vizuální stránce literární i neliterární, od typografické úpravy malovaných nadpisů, iniciál, přes grafické značky, černobílé kresby i barevné „ilustrace“. Nezapomínejme, že Váchal své dopisy odesílal často jako součást „balíků“ svých grafických listů nebo rukopisných knih. Tyto „přílohy“, o kterých rovněž v textech referuje a autorsky je komentuje, můžeme vnímat jako další textově komunikační „vrstvu“.

Závěrečná rozloučení

Závěrečné formulace korespondence Anny Mackové jsou - podobně jako úvodní oslovení adresáta - zcela konvenční: „*Uctivě Vás pozdravuje / Vaše oddaná / A. Macková*“ (dopis č. 1); obdobně je tomu i u zbývajících pohlednic: „*Upřímně Vás pozdravuje Vaše A. Macková*“ (dopisnice č. 2); „*Uctivě zdraví a děkuje Vaše ...*“ (dopisnice č. 3).

Váchalovy závěrečné pasáže z dopisů Josefu Hodkovi: „*Pozdravuji vás všechny a šťastný celý rok 1956 přeji. J.Váchal.*“¹⁴⁴; „*Tak nějak už tu zimu přetrvejme a aby sv. Josef v slunci se ukázal! Srdečně zdraví J. Váchal.*“¹⁴⁵.

¹⁴¹ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 141-188.

¹⁴² VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 34.

¹⁴³ Tamtéž, s. 38.

¹⁴⁴ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 19.

¹⁴⁵ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 23.

Karlu Němcovi: „*Budte zdrav a netrapte Vaší paní obsluhováním nemocného. Že jí též přeji všechno dobré v Novém roce! Váš J. Váchal.*“¹⁴⁶; „*A ted' už opravdu dost. Budte zdrav! J. Váchal*“¹⁴⁷

Manželům Svobodovým: „*Mnoho zdraví a zdaru Vám oběma já a Macková, těšice se opravdu na shledanou letos u nás! Nezapomeňte přijeti! Vaší přátelé A.M. a Josef Váchal*“.¹⁴⁸

I kritický a „naoko“ vyčítavý dopis manželům Leixnrovým uzavírá smířlivou formulkou: „*Kde kdo se bojí, ale nakonec neví – čeho. Že jsou ti Rakušáci „gemutlich“? Jo, Pane, réva je holt réva. Tak buďte šťastni! Váš J.V.*“¹⁴⁹; „*Tož buďte zdraví! Čekám odpověď ohledně mé nabídky k výměně. Ztratil jsem mnoho dodavatelů. Váš J. Váchal.*“¹⁵⁰

Nenarazila jsem na dopis, který by končil „zlým“ rozžehláním. Jakoby pisatel cítil potřebu závěrečného smíření, který celý předešlý text omluví jako projev umělecké individuality. Jakoby Váchal své konfese chtěl ukončit v dobrém, „rozejít se v dobrém“ a snad si tak zajistit pokračování korespondence. Nejen z textů implicitně vyznívá, že Váchal nebyl zvyklý dávat najevo emoce, přinejmenším v jeho dopisech se projevy náklonnosti ztrácejí pod nánosy ironie a sarkastických poznámek. Jen místy textem prosvítne upřímná náklonnost ke druhému, a těmi nejsvětějšími místy jsou právě závěrečné pasáže dopisů, místa „smutného rozloučení“.

Závěrem

Přestože jsme se v předchozích kapitolách věnovaly tematicky jednotlivým prvkům architektury textu a pro přehlednost je od sebe oddělovali, vyplývá z napsaného rovněž skutečnost, že naše rozlišování titulu, podtitulu, úvodního oslovení, předmluvy, kapitol, doslovů a závěrečných formulací, v případě Váchalových textů neplatí bezvýhradně. Jeho oslovení adresáta se prolínají s tituly, jeho obsáhlé podtituly v sobě zahrnují prology, doslovy jsou zahájením nových dopisů. Horizontální členění textu je doplněním kompoziční výstavby textů, jedním z prvků syžetové výstavby. U Váchala nenacházíme bezpříznakově přejaté fráze běžné korespondenční komunikace, ale jejich variace, vědomý posun těchto konvenčních postupů do nové významové roviny, sloužící Váchalovu specifickému autorskému projevu.

Jiří Olič vymezuje z Váchalovy korespondence kategorii „románů v dopisech“, jejichž vymezení ale není jednoznačné. Tyto texty charakterizuje delší geneze, čemuž odpovídá i jejich rozsah, tematizující delší časový úsek, a byly podrobovány opakované autorské recepci, proto je u nich

¹⁴⁶ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 80.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 100.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 188.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 42.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 45.

četnost dodatečných poznámek vyšší. Byly často pojímány jako prostředek směny a byly zasílány „mecenášům“. Váchalovu korespondenci tak vedle dopisů představují i „dopisy v románech“ a zasílané rukopisy.

Naše úvahy a srovnávání zvolených písemností mají zároveň (nikoli druhořadý) význam ve formování specifického „obrazu“ osobností dvou pisatelů, obrazů do značné míry kontrastních, ale rovněž provázaných. Hodnověrnost sumarizujících epitet „nepřizpůsobivý“ Váchal a „pragmatická“ Macková si můžeme ověřit na základě vlastní empirie. Paralelní osudy a osobností odlišnosti „uměleckých manželů“ tak můžeme vnímat z nové perspektivy, na základě interpretace textů.

II. Vizuální podoba „studeňanských dopisů“

V Kapitole o komunikačních aspektech korespondence jsme poukázali na souvislosti mezi komunikací dopisovou a literární v oblasti paratextualizace. Obálka knihy plní funkci primárního sdělení v „dialogu“ s potencionálním čtenářem, obdobnou roli zastává i obálka dopisu. Společně s dalšími paratexty je i vizuální podoba předmětu součástí procesu paratextualizace – a to nejen za předpokladu, že je nositelem konkrétního sdělení (autorského záměru), ale určitý estetický účinek přináší i paratext náhodný nebo autorem nezamýšlený. Můžeme říci, že veškeré paratexty obklopující vlastní text, mohou být nositelem určité informace.

Autorské paratexty považujeme za významovou součást díla i za předpokladu, že nejsou přímo autorem vytvořené, ale autorem zvolené. Výběr fotografií, které básník zařadí do své sbírky, přestože není jejich autorem, nesou otisk jeho subjektivní volby. Zaslaná pohlednice z dovolené, nesoucí na přední straně vyobrazení navštíveného místa, přestože se evidentně nejedná o dílo pisatele, je významovou součástí zprávy, kterou „ilustruje“, doplňuje, ukotvuje v mimotextové skutečnosti.

Vizuální podoba korespondence Anny Mackové

Korespondenci Anny Mackové v tomto ohledu nemůžeme zařadit mezi běžnou. Jako originální grafička a umělecky cítící osobnost doplňovala - „zdobila“ - řadu svých dopisů vlastními výtvary. Od dopisního papíru, přes sériově tištěné pohlednice s vlastními původními dřevoryty, po individuálně zdobené jednotlivé listy.

U novoročního dopisu č. 1 tvoří přední stranu dvojlistu ručního papíru originální kolorovaná perokresba květináče s fuchsiami, stojícího na knihách. Kresba je signována značkou grafičky, stylizovaným monogramem AM a datována 30.XII 1941. Pod vyobrazením je kapitálami uvedená dedikace, novoroční přání a autorčin podpis. „*PANÍ MUDR. ELIŠCE VOZÁBOVÉ VŠE NEJLEPŠÍ / DO NOVÉHO ROKU 1942. / A. Macková.*“ Obrázek tematicky s textem nesouvisí, má pouze funkci „dekorativní“, ozvláštňuje dopis psaný k novému roku. Dopisnice č. 2 je zdobena kolorovaným dřevorytem s motivem bílé kočky s rydly, sedící na malířské paletě. Tento motiv odkazuje ke jménu grafičky a jedná se o její „autorskou značku“. Obrázek je signován v desce stylizovaným monogramem. (Obr. 2b) Přední stranu dopisnice č. 3 vyplňuje černobílý dřevoryt psíka, kousajícího pantofel. (Obr. 3b)

I v případě mladší korespondence jsou texty „doprovázeny“ autorským výtvarným projevem.

Text dopisu ze dne 25.6. 1934 je napsán na zadní straně grafiky s motivem kytičky fialek, (obr. 4b), tři zbylé „sériově tištěné“ dopisnice rovněž vycházejí z autorčiny tvorby, jak značí tištěné popisky na zadních stranách.

Jedinečným dokladem autorčiny výtvarné kreativity, kterou uplatnila během korespondence, je papírová pečeť, drobný červený dřevoryt s motivem dvou myšek, kterým pisatelka přelepila obálku, čímž ji signovala (vedle podpisu a zpáteční adresy) i netextovým znakem, jakýmsi „logem“. (Obr. 5a)

Za další typ vizuálního peritextu můžeme označit autorčiny dopisní papíry. Některé původní ruční papíry z prášilské papírny opatřila originálními dřevorytovými „hlavičkami“ s převážně přírodními motivy (např. žába, kormorán, lastury, luční květiny apod.). (Obr. 10, 11) Podobně zoomorfni záhlaví nalezneme i u jednoho z dopisů E. Vozábové ze dne 5.5. 1932, které znázorňuje protahující se kočku (Obr. 12a)

Anna Macková si na vizuální stránce své korespondence dávala záležet. Po výtvarné stránce tak „hodnotově“ vyvažuje praktický obsahový charakter korespondence. Obklopuje své zprávy obrazovými paratexty ze své vlastní výtvarné činnosti. Při zasílání pohlednic využívá dopisnice s vlastními motivy, a to i v případě, kdy je na dovolené na Slovensku. (Tento případ můžeme považovat za projev pisatelčiny „šetrnosti“.)

U Anny Mackové ale obrázky nejsou součástí textu, nemůžeme je považovat za ilustrace v pravém smyslu, v jejím případě se jedná spíše o zdobnost, estetický doplněk a ozvláštnění dopisu. Rovněž jejich vznik není bezprostředně spojen s aktem psaní, nejsou aktuálním dílem výtvarné improvizace, ale vyžadovaly časově náročnější přípravu, nebo byly „předtištěny“, ať už samotnou autorkou, nebo v případě tiskových reprodukcí pohlednic s autorčíným motivem.

Vizuální podoba korespondence Josefa Váchala

Vizuální podoba textů Josefa Váchala zahrnuje širší oblast uměleckého vyjádření, než jakou nalezneme u jeho družky. Váchalova sféra výtvarného vyjádření počíná od grafických značek v textech, proměnlivé typografie, přes iniciály, po vlastní ilustrace. Za specifické vizuální projevy, překračující již hranici textových možností, můžeme považovat „doprovodné grafiky“, které tvořily (společně s rukopisy jeho románů) součást konvolutu Váchalovy „balíkové“ korespondence. Třebaže tyto „přílohy“ nejsou vždy součástí vydávaných výborů, Váchal je v textech explicitně tematizuje, čímž je zařazuje do významového kontextu své korespondence. Provázanost textu a obrazu po významové stránce je u Váchalovy tvorby stěžejní. Připomeňme jeho knižní umělecké tisky, spojující text, typografii, grafiku – tedy obsahovou a výrazovou

rovinu – v jeden celek artefaktu knihy. Tento aspekt se uplatňuje – byť ve značně volnější míře – i u jeho rukopisných textů, u jeho korespondence, čímž se umělecký univerzalismus prokazuje jako součást Váchalova uměleckého projevu.

Vizuální peritexty autorské

Pod heslem ilustrace nalezneme v Malém slovníku výtvarného umění stručnou definici: „(...) 2. *výtvarný doprovod textu*.“¹⁵¹ Takto široce vymezený pojem pod sebe zahrnuje veškeré výtvarné projevy, které obklopují textovou výpověď. V užším chápání ilustrací rozumíme výtvarný korelát obsahové roviny textu, realizaci znakové výpovědi v médiu vizuálním, který je navíc přímo začleněn do artefaktu díla, knihy, v našem případě vlastního dopisu.

Řada Váchalových dopisů byla, jak jsme již předestřeli, knižně vydána ve formě transliterovaného přepisu (též vydání diplomatické, zachovávající věrně podobu rukopisného textu)¹⁵², čímž byl sice text zpřístupněn a zpřehledněn běžnému čtení, zanikla ale specifická vizuální podoba dřevorytcovy korespondence. Například v případě sborníku *Zapáliv si cigáro Operas*¹⁵³ jsme odkázáni (až na několik drobných výjimek) na výhradně textovou sémantickou rovinu původní korespondence. Editoři se přesto v mnoha případech snažili zachovat výtvarná specifika Váchalova projevu a přepsané pasáže doplňují kopii vybraných dopisů, jimiž vlastně druhotně „ilustrují“ autorův text. V závěrečné *Ediční zprávě*¹⁵⁴ jsou pak jednotlivé dopisy formálně specifikovány. Ani tyto doplňující informace však nemohou v plné míře postihnout celkový významový kontext váchalovské korespondence, sestávající ze syntézy prvků obsahových a formálních. Vhodnější podobu „zpřístupnění“ těchto textů představuje publikace *Dopisy*¹⁵⁵, kombinující pasáže transliterované s pasážemi v původní podobě včetně ilustrací. *Živant a umrlanti*¹⁵⁶, korespondence s L. Stehlíkem a J. Řeřichou, kombinuje kompletní faksimile s dodatečným textovým přepisem. Využívá tak postupů, které se blíží typu vydavatelského zpřístupnění, kterého využívá zejména vydavatelství Paseka při vydávání Váchalových knižních artefaktů.¹⁵⁷

¹⁵¹ MRÁZ, B. – TROJAN, R. *Malý slovník výtvarného umění*. Praha 1996. s. 84.

¹⁵² PETRŮ, E. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc 2000. s. 134.

¹⁵³ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999.

¹⁵⁴ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 121.

¹⁵⁵ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009.

¹⁵⁶ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995.

¹⁵⁷ tedy faksimile autorských knih s vlastní typografií a ilustracemi, jako např. *Krvavý román*, *Šumava umírající a romantická*, *Ďáblova zahrádka* apod.

Autorské ilustrace v rukopisech

Někdejší tvůrce autorských knih využíval různé způsoby začlenění ilustrací do textu knižního bloku. Od celostránkových nekomentovaných listů, přes iniciály, grafiky „obtékané“ textem, ilustrace s odkazem na konkrétní stranu, po didaktické obrázky doplněné podrobnými vysvětlivkami, jako např. variace na Komenského *Orbis pictus*, jehož výrazovou formu Váchal přejímá ve své stejnojmenné knize z roku 1932.¹⁵⁸ K Váchalovu výraznému inspiračnímu zdroji patřily kramářské písně a barokní knihy, na jejichž tradici osobitě navazuje, přejímá formální, syntaktické, lexikální a narativní postupy příznačné pro tento okruh literatury.¹⁵⁹ Na Váchalovy odkazy k barokní literatuře i v oblasti vizuální poukazuje Julius Hůlek v doslovu *Návrat Josefa Váchala*: „(...) *ilustrace není epickým opisem textu, ale jeho obecněji symbolickým postižením*“¹⁶⁰, jeho vizuálním korelátém.

V případě vlastních ilustrací, doprovázejících rukopisný text, spoluurčuje jejich podobu už samotný aktuální proces psaní, vyžadující improvizaci, rychlé zjednodušující kresby (na pomezí karikatury a skici) často bez předchozí přípravy. Propojenost a podmíněnost vzniku autorských ilustrací s genezí vlastního textu ovlivňuje i typ výtvarného projevu – pisateli-ilustrátorovi bude patrně nejlépe vyhovovat perokresba, byť i dodatečně kolorovaná, než na přípravu časově náročný dřevoryt – přestože i ten se v ojedinělých případech objevuje jako součást Váchalova dopisu.¹⁶¹ Fyzická blízkost textu rukopisu a autorské ilustrace (kdy kreslicí a psací náčiní bývá jednotné) je vyjádřena i četností přípisků v samotné kresbě, které významově rozšiřují výtvarný projev, jak si můžeme všimnout např. v ilustraci z dopisu zařazeného do korespondence L. Loubalovi¹⁶². Výjev dvou proti sobě sedících kuřáků je doplněn jednak odkazem na příčinnou textovou pasáž: „*Mistr studeňanský bolně zaplakal a dodal:*“ *Ilustrace k předcházející stránce.*“¹⁶³, ale u obrázku hodin čteme jako didaskalii přípis: „*hodiny zaštkaly pět*“.¹⁶⁴

Ve Váchalových textech nalezneme nekolorované perokresby, vznikající během psaní dopisu, což dokazuje např. u dopisu C. Šťastnému z října roku 1955¹⁶⁵ text „obtékající“ kresbu. Karikatura Adolfa Hitlera ilustruje Váchalův textový dialog se „zjevivším se duchem

¹⁵⁸ VÁCHAL, Josef. *Orbis pictus*. 2. vydání. Praha 1991.

¹⁵⁹ HŮLEK, Julius. *Návrat Josefa Váchala*, In *Krvavý román*. 3. vyd. Praha-Litomyšl 1990. s. 314.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 311.

¹⁶¹ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. s. 46.

¹⁶² VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 38.

¹⁶³ Tamtéž, s. 38.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 38.

¹⁶⁵ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. s. 63.

exkluzivním¹⁶⁶. V tomto případě Váchal využívá protektorátní známky s portrétem diktátora, které dokresluje tělo v bílém rubáši nořící se z dýmu, s atributem knihy Meim Kampf v jedné a zdeformovaným hákovým křížem ve druhé ruce, navíc stojící na Davidově hvězdě. Autor tak kombinuje užití metody koláže s „kaligramickým“ začleněním písma do kresby.

Dopis Ladislavu Loubalovi, psaný v letech 1947 až 1949, který je formálně i syžetově pojatý jako historické vyprávění, je opatřen úvodním listem s barevným titulem, vysvětlujícím podtitulem, dedikací, datací a lokací, dokonce i vinětkou, kolorovanou perokresbou hlavy „Váchala-pekelníka“ s dýmkou.¹⁶⁷ I kompozičně je text dopisu členěn podle románových vzorů. V díle druhém je text prostorově rozčleněn a ve volném prostoru ilustrován válečným výjevem, kolorovanou perokresbou s ústředním motivem objímajících se milenců¹⁶⁸. Do textu začleněná satirická báseň z roku 1945, tematizující výměnu jednoho totalitního režimu za jiný, stejný ne-li horší (na jejíž prorocký význam se Váchal odvolává v době psaní aktuálního dopisu, v roce 1947 – tedy intertextuálně odkazuje sám k sobě), je rozdělena do pěti strof, které jsou střídavě odsazeny od levého okraje. Ve volných prostorech je tematický obsah básně ilustrován zjednodušenými kresbami „hořících Emauz“, antropomorfizované pěticípé hvězdy se srpem a kladivem apod.¹⁶⁹ Popis extatického vidění v dalším dopise doplňuje rovněž ilustrační kresba studeňanského domu se znázorněním dvou hvězd, jejichž netypické trajektorie jsou vyznačeny šipkami.¹⁷⁰

Ilustrace můžeme rozlišovat podle celé řady kritérií, např. podle formativního vztahu k textu, zda jde o ilustrace „podřízené“ textové výpovědi, vzniklé souběžně s textem, nebo zda se jedná o ilustrace „iniciující“ text a formující jejich obsah.

Mezi vizuální paratexty autorské, můžeme zařadit i původní grafiky začleněné do vlastního textu dopisu – vytištěné tedy na stejném papíru, na kterém je psán i text dopisu. Připomeňme, že i Anna Macková psala své dopisy na grafické listy s autorskými originálními nebo reprodukovanými grafikami, rovněž vytvářela svůj vlastní dopisní papír s předtištěnými motivy. V dopisu Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z roku 1954 se v závěreční Ediční zprávě dozvídáme faktickou podobu konkrétního dopisu včetně rozměrů: „D15: 26.9.1954; 1 přeložený arch, popsany ze tří stran, na čtvrté straně vytištěna černobílá grafická pozvánka na Váchalovu

---

¹⁶⁶ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 61.

¹⁶⁷ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 3.

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 21.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 23.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 56.

jičínskou vernisáž; 24,7x17,3 cm.¹⁷¹ Zmíněnou grafickou pozvánku¹⁷² na jičínskou výstavu vytištěnou na archu, vyplněném v dolní polovině vlastním textem dopisu, můžeme rovněž řadit mezi ilustrace, protože v textu je realizováno i aktuální téma jičínské výstavy, zahájené 19.9.1954: „(...) proti mé vůli výstava plná sensací byla mi uspořádána, neb M. musela vše vybrat a rámovat. Slavná, s kušením a recitací vernisáž a zájem i předáků mocné strany – zkrátka: úspěch veliký.“¹⁷³ Grafika, přestože vytvořená před samotným dopisem, tak text v pravém slova smyslu ilustruje.

Autorský subjekt v ilustracích

Realizace autorského subjektu není u Váchala pouze záležitostí textovou, ale má svůj korelát i ve vizuální stránce dopisů, v četných autoportrétech. Váchal v řadě volných grafik zpodobňoval sám sebe, často ve stylizované podobě jako ďábla¹⁷⁴, čemuž odpovídá i četná diabolická adjektiva, užívaná ve vztahu k vlastní osobě. Již zmiňovaná vinětka z titulního listu *Dopisů*¹⁷⁵ představuje autorskou karikaturu pisatele s dýmku, jeho atributem. Doprovodná perokresba se objevuje jako „hlavička“ i v dalším dodatku k dopisu Loubalovi z 21. února 1949¹⁷⁶. Rychlá skica Mistra, usnuvšího nad psaním dopisů, několika tahy pera rovněž karikuje Váchalovy rysy. V neposlední řadě zmiňme i zpodobnění „chudého mistra studeňanského“ s dýmku a cvikrem, v dopise zaslaném L. Loubalovi.¹⁷⁷

Typografie

Za pozornost stojí i typografická stránka Váchalovy korespondence. V textových blocích užíval kapitálek pro zdůraznění podstatných slov nebo sousloví, jména žijících osob podtrhával perem nebo dodatečně červenou tužkou, rovněž „záhlaví dopisů“ – ať již úvodní oslovení adresáta nebo vlastní tituly – bývají od vlastního textu rukopisu odlišeny velikostí nebo formou písma. Řada jeho rukopisných textů je povahy kaligramické, jako například u dopisu Ctiboru Šťastnému z roku 1954, ve kterém je závěrečné rozloučení a dodatečný přípis vtěsnán na volné místo šikmo

¹⁷¹ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 123.

¹⁷² VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 46.

¹⁷³ Tamtéž, s. 47.

¹⁷⁴ viz např. dřevoryt Černá a bílá tvář ega. In VÁCHAL, Josef. *Dokonalá magie budoucnosti*. 2. vydání. Praha 1997. s. 103 (nečíslováno)

¹⁷⁵ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 3.

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 64.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 38.

na vodorovné řádky textu.¹⁷⁸ Kaligram, též ideogram, tedy text formovaný do obrazce, prostorově rozložený text, doplňující možnosti běžné textové výpovědi o rozměr vizuální – tedy výtvarné násobení slov¹⁷⁹. Autoři Většího poetického slovníku připomínají antickou a barokní historii kaligramu, který svým charakterem vyhovoval i uměleckému projevu poč. 20. století, ve kterém byl „znovuobjeven“: „*V době, kdy básnictví a malířství řešily společné úkoly a začaly se navzájem ovlivňovat a inspirovat (léta před první světovou válkou), objevil se kaligram jako logický důsledek jejich existenční symbiózy.*“¹⁸⁰ Užití grafému ve výtvarném umění prvních dekád 20. století v Československu se věnuje např. Lenka Jánská v publikaci *Mezi obrazem a textem*¹⁸¹. Poetický slovník z roku 1968 poukazuje na otevřené možnosti využití vizuální stránky textu s odkazem na „současnou“ konkrétní poezii¹⁸², která vizuální významovou rovinu nadřadila rovině textové sémantiky. S odstupem 45 let se této pomezí oblasti textového a výtvarného projevu věnuje sborník teoretických textů *Česká vizuální poezie*,¹⁸³ reflektující umění 2. poloviny 20. století.

Váchal záměrně nenavazoval na směry moderní poezie, přestože s jeho programy mohl být obeznámen. Nemůže být proto řazen mezi československý umělecký underground nebo k experimentální poezii, pouze na základě některých shodných výrazových a tvůrčích znaků. Přesto obecné označení „česká vizuální poezie“ zaštiťuje i jeho výrazovou formu, Váchal často v textech prozaických volně přechází v řeč vázanou (nehledě na skutečnost, že povaha volného verše či trend depoetizace přibližuje moderní poezii textům prozaickým), rovněž časové vymezení zahrnuje i jeho tvůrčí období, a je tedy spodivem, že v publikaci není zmíněn ani okrajově, jako solitér.

Jako umělec Váchal individuálně vycházel z obdobných zdrojů, z jakých vzešel impulz pro rozvoj vizuální poezie. Neopomeňme ani jeho fascinaci okultismem, využívajícím „magických formulí“, např. pentagramu, které se objevují v řadě Váchalových deníků i výtvarných děl. Jako výtvarník, vyučený knihař, osobitý typograf, autor uměleckých autorských knih, si uvědomoval symbiózu literárního a výtvarného projevu, jejichž formy propojoval. Např. typografie jeho raných deskových knižních tisků je svým výtvarným provedením na hranici „čitelnosti“. Dřevorytový titulní list knihy *Šumava umírající a romantická* kombinuje tři typy písma, z nichž grafémy slova „Šumava“ jsou stylizovány do tvarů uschlých kmenů, které přecházejí v motiv lesa v pozadí.¹⁸⁴ Fascinace knihou, kterou Váchal znal zprvu jako čtenář, následně jako autor a

¹⁷⁸ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 48.

¹⁷⁹ BRUKNER, J. – FILIP, J.. *Větší poetický slovník*. Praha 1968. s. 156.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 156.

¹⁸¹ JANSKÁ, Lenka. *Mezi obrazem a textem: Text a grafém v evropském a českém malířství*. Praha 2007.

¹⁸² BRUKNER, J. – FILIP, J.. *Větší poetický slovník*. Praha 1968. s. 157.

¹⁸³ KRÁTKÁ, Eva (ed.). *Česká vizuální poezie: Teoretické texty*. Brno 2013.

¹⁸⁴ KOTEK, Josef. *Neuchopitelný Josef Váchal*. Pelhřimov 2008. s. 108 (obrazová příloha)

výtvarník, formovala svým charakterem jeho tvorbu. Texty Váchalových knih jsou ilustrovány autorskými grafikami. Rovněž slovo a text jsou obsaženy v řadě samotných dřevorytů (nápis, cedule, vysvětlivky, signatura v desce). Spojení textu a obrazu jako celistvého výrazového projevu, je příznačné pro Váchalův umělecký projev. I u dopisů z pozdějších let je tento vztah zachován, byť ve specifické – rukopisné – podobě.

Zajímavé prostorové řešení představuje Váchalova „zrcadlová“ parodie básně Stachanovci, kterou zaslal L. Loubalovi.¹⁸⁵ Původní báseň v pravé části stránky je oddělena svislou čarou od Váchalovy básně „Kolaborátníci“, která zachovává strofické i rýmové rozložení pretextu. Přes svislou dělicí linku je připsán Váchalův ironický komentář: „(Obojí je tak překrásná báseň, že Vrchlickej v nebi sakroval.)“¹⁸⁶. Svislici přetíná horizontální sentence: „Pointa, z pekla slyšená (Váchalem:)“¹⁸⁷, uvozující dvě zrcadlová závěrečná čtyřverší, uzavřená vodorovnou linkou. Příkladem překračování horizontál jsou i časté „hvězdičkové“ dodatky, např. svislý přípisek na okraji dopisu radovi Řeřichovi¹⁸⁸; obdobně situované jsou i dodatky v dopisu L. Stehlíkovi¹⁸⁹

Vizuální autorské epitexty

Pod označení vizuální epitexty zahrňme materiály „doprovodné“, které nejsou primárně součástí dopisu, ale byly k němu přičleněny v „sadě“ jedné korespondence - tvořily tedy pro adresáta jeden významový celek - text dopisu o nich určitým způsobem referuje, komentuje je, přesto jsou od dopisu významově i prostorově odděleny, popř. tvoří jeho specifické „dodatky“, doplnění. V tomto případě textové odkazy odkazují k referentu mimotextové skutečnosti, který je umělecké povahy, navíc spojen s textem osobou jednoho autora.

I v dopisech Anny Mackové nalezneme zmínku o zaslaných předmětech, v případě dopisnice č. 2 pisatelka děkuje za zaslané umělecké potřeby: „(...) děkuji Vám za poslané. Jsem ráda tomu, neboť to stačí na několik obrazů. Knížku jsem si také s chutí znovu přečetla (...)“ (Obr. 2a) Anna Macková je v tomto případě v roli příjemce. U novoročního dopisu č. 1 je na přední straně přeloženého dvoulistu kolorovaná perokresba fuchsii, o které ale text nereferuje, což je případ i dalších autorských obrázků, které jsou součástí artefaktu dopisu.

¹⁸⁵ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 53.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 53.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 53.

¹⁸⁸ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 20.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 29-76.

Váchal rovněž referuje o obsahu doručené korespondence, zaslané zboží podrobuje kritice, ale všímá si rovněž i vizuální podoby doručených dopisů, kteréžto podněty v případě dopisu Josefu Hodkovi amfibolicky propojuje se svými vlastními úvahami: „ (...) dostaneš houno a mastnej flek k tomu! A taky jo. Ten flek, mastnej, od Vás, v dopisu Vašem – seděl!“¹⁹⁰ Za zaslané fotografie děkuje adresátům v dopise manželům Leixterovým: „Udělal jste mi radost fotografiemi ze Žďáru, které jsou celkem všechny zdařilé a ty moje šťastné chvíle mezi Vámi ztrávené zvětčují náležitě.“¹⁹¹

Váchal v dopisech často tematizuje svou aktuální výtvarnou tvorbu, popisuje postupy techniky dřevorytu nebo vyjmenovává vytvořené či plánované grafiky.

V ojedinělých případech jsou obrázky, o kterých je textem referováno, zachovány jako součást korespondence. Např. v dopisu. Faksimile dopisu Ladislavu Stehlíkovi z roku 1956¹⁹² zahrnuje i čtyři kresby „kapličky u Jindřichovic“¹⁹³, dvou kolorovaných a dvou jednoduchých kreseb, které Váchal vytvořil během svého putování. „ (...) řekl jsem si, že někde alespoň tucet kreseb, dělaných v tamních končinách, dosud mám a že k dopisu je přiložím. To bylo asi tak začátkem prosince, leč ku psaní Vám jsem se nedostal, (...)“¹⁹⁴ Záměrem autora je zaslání těchto starších kreseb adresátovi, což tematizuje v samotném dopisu, který tak referuje nejen o procesu „hledání“ ilustrací, čímž odkazuje k mimotextové skutečnosti, a o jejich věcnému popisu: „Společnice má prála, bych si vzpomněl, co papíru při loňském bílení komory jsem spálil. (...) Já ale myslím, že ty hledané dnes náčrtky z cest, jednou ještě najdu. (...) Také krom náčrtků mám někde sešit, kde nakreslen mám zápas lípy s kapličkou, z Jindřichovic tuším, ale ani ten dnes nenalézám.“¹⁹⁵, ale implicitně podává svědectví i o genezi samotného psaní a autorské recepci, když se zpráva o nalezení a přiložení ilustrací objevuje v podobě dodatku, doplněném po sepsání vlastního dopisu: „*) Nalezen přece jen, dne 25. ledna a po provedené kastraci v něm, skizu té kapličky Vám odesílám.“¹⁹⁶

Vizuální paratexty „začleněné“

Váchal využívá kontextu předtištěných textů, formulářů, reklamních tiskovin, jako např. v dopisu Josefu Hodkovi ze dne 21. února 1956¹⁹⁷. V kapitole věnované úvodním oslovením jsme

---

¹⁹⁰ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 21.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 30.

¹⁹² VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 81.

¹⁹³ Tamtéž, s. 77-80. (nečíslováno)

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 82.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 82.

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 82.

¹⁹⁷ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 20-23.

poukázali na významovou provázanost kontextu celého textu, a – jak platí nejen v případě tohoto dopisu – dokonce i v kontextu dopisu jako celistvého artefaktu. Úvodní oslovení „*Lieber Herr Hodek!*“¹⁹⁸ v přeepsané a typograficky upravené podobě si uchovává sice určitý význam (například „provokace“, odkaz na období německé okupace) ale teprve obrazová kopie původního dopisu transponuje oslovení do plného významového kontextu. Pisatel totiž jako papír využil předtištěný válečný formulář s hlavičkou německé orlice a hákovým křížem, který patrně významově inicioval stylizaci oslovení. Znak nacistického Německa se stává vizuálním doprovodem dopisu, ilustrací tematicky propojenou s textem, přestože k onomu „propojení“ došlo dodatečně, využitím formuláře jako „dopisního papíru“ a zakomponováním jeho výrazových prvků do autorské výpovědi, kterou ale rovněž spoluformoval.

Na německý text, uvedený v záhlaví, pisatel reaguje a doplňuje jej. Vzniká tak originální obdoba makarónského textu: „(...) *Tak to teda ne a to jsem nadával jak ten Der Reichsfuhrer der Schutzstaffeln der NSDAP. / Rasse – und Siedlungshauptamt, na Tebe i na salzamt, jo!*“¹⁹⁹

Bylo by zajímavé sledovat paralely mezi texty Josefa Váchala z 50. a 60. let a Totálním realismem, výrazovým stylem Egona Bondyho počátku 50. let 20. století. Bondy reaguje na dobový politicko-společenský diskurz (bombastickou frázovitou a heslovitou rétoriku socialismu) konfrontací s každodenní banalitou, čímž jej devaluje. V případě nacistického hlavičkového papíru, zasazeného do kontextu dopisu z roku 1956, tedy z doby režimu jiného, přesto využívajícího obdobné propagační rétoriky, dochází k částečnému významovému ztotožnění obou totalitních režimů. Obdobně Váchal začleňuje totalitární diskurzy (dokonce normované a předtištěné), vedle nich ale i zcela apolitické texty tiskovin „běžné spotřeby“ (etikety konzerv) do své aktuální výpovědi.

Váchal tak nejen vytváří paratexty originální, původní, jaké představují ilustrace nebo typografie, ale své texty obklopuje i paratexty „nepůvodními“, dokonce apriorně neuměleckými, které ale do významového pole svých zpráv začleňuje, přiřazuje jim tak nové významy a vytváří tíak další z mnoha intertextuálních rovin. V případě tohoto dopisu vzniká kombinace vizuálního a textového paratextu, proto jej řadíme do kapitoly věnované vizuální stránce. U formuláře z dopisu Ctiboru Šťastnému, ve kterém je Váchalem vyplněn lékařský formulář „*Zdravotní záznam*“²⁰⁰, dominuje textová složka a prostorové rozložení dané charakterem tabulky, které řadí tento artefakt větší měrou do oblasti transtextuality, přestože jak už bylo řečeno, vymezení těchto sfér – výtvarné a textové – je ve Váchalově případě nejednoznačné.

¹⁹⁸ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 20.

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 23.

²⁰⁰ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 25

Váchalova rukopisná tvorba představuje útvar, který můžeme typologicky řadit na pomezí konkrétní poezie, ve které je řeč pojmů nahrazena nebo doplněna řečí viditelných objektů.²⁰¹ U jeho textů vnímáme vedle roviny sémantické, i rovinu grafémovou – znak, písmo, text jako výtvarný objekt s komunikační či významovou funkcí. Výše zmíněnou textovou tabulku „Zdravotního záznamu“ proto můžeme vnímat jako prostorově rozloženou báseň s důrazem na vizuální charakter písma. „Nalézání umění“ v oblastech praktických se ale nerealizovalo pouze v této formě.

Od šedesátých let, kdy Váchal přechází na konzervovanou stravu²⁰², objevuje fenomén konzervových etiket. Jak píše Jiří Olič, Váchal spravoval o studeňanské situaci své přátele dopisy, ke kterým přikládal i jako jakési „drobné kritiky“, etikety s připsanými komentáři: „*Poznámky z četby střídá s popisy jídel, občas přikládá nálepky z konzerv a posílá svá hodnocení a doporučení – na etiketě z jeleního guláše například:*

Dokud v provozu Tvůj puls,

guláš dej si, nebo sulc!

Probatum est.“²⁰³

Kombinováním komerční užitné grafiky, s výraznou vizuální a typografickou rovinou, se svými texty, překračuje Váchal hranici transtextuality a výtvarného projevu. Etikety přikládal do balíků korespondence, čímž je zařazoval do významového celku svých dopisů, celkově pak do kontextu svého autorského projevu.

Některé Váchalovy příписy k tištěným názvům na etiketách připomínají svým charakterem volnou poezii (rozšiřující původně čistě informační textové sdělení názvu produktu) kterou je možno vnímat jako osobitá centa, básně složené z textů více autorů, (forma básnické koláže ne vlastně československým umělcům, např. Hrubínova Hirošima²⁰⁴), nebo jako metatexty (komentáře) k tištěným pretextům. V přepisu Jiřího Oliče např.: „*Jelení guláš: Tohle je už dobré jen pro soudruhy.*“²⁰⁵ nebo „*Krůta na másle: Vyhraženo jen pro příslušníky křesťanské strany lidové.*“²⁰⁶

²⁰¹ BRUKNER, J. – FILIP, F. *Větší poetický slovník*. Praha 1968. s. 161.

²⁰² OLÍČ, Jiří. *Neznámý Váchal. Život umělce*. Praha-Litomyšl 2000. s. 218.

²⁰³ Tamtéž, s. 219.

²⁰⁴ HRUBÍN, František. *Hirošima*. Praha 1987. s. 5-6.

²⁰⁵ OLÍČ, Jiří. *Neznámý Váchal. Život umělce*. Praha-Litomyšl 2000. s. 219.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 219.

U jiných nalezneme znaky makarónské poezie: „*Filet Heringe: Výhradní strava pro odboráře!*“²⁰⁷, „*Sledzie w sosie własnym: K utužení mezinárodních styků.*“²⁰⁸ nebo „*Kamčatskij losos: Pro kosmopolity.*“²⁰⁹

Bohužel vycházíme pouze z textových přepisů a nemáme možnost percipovat „popsané etikety“ jako celistvý vizuální artefakt, o to méně je vnímat v kontextu uceleného konvolutu, vytvořeného autorem.

Váchal vstřebával a využíval aktuální podněty, byť z oblasti neumělecké, z oblasti „spotřební“- a zvýznamňoval je. Jiří Olič v tomto směru poukazuje na zajímavou paralelu mezi Váchalovou oblibou „neuměleckého“ a vznikajícím hnutím pop-artu, jehož hlavní představitel Andy Warhol rovněž využíval sériovosti a masové rozšířenosti reklamních tisků pro své serigrafie.²¹⁰ Rovněž neopomeňme vývoj československého umění, které užitou grafiku jakou představují reklamní plakáty, cedule, tiskoviny specificky využívá již od 20. let 20. století (např. skupina 42, v 60. letech např. Jiří Kolář ve svých kolážích).

Julius Hůlek ve svém doslovu Krvavého románu, *Návrat Josefa Váchala*, hovoří o Váchalově univerzalismu, jedinečném sjednocení výtvarných technik a uměleckých oblastí. „*Podstatným rysem této sféry je zvláštní jednota složky výtvarné a literární, vinoucí se Váchalovou celoživotní tvorbou a doznávající četných vnitřně proporcionálních proměn. Důsledným využitím možností, které nabízí spojení literárního a výtvarného či obecně vizuálního momentu, vytváří Váchal přinejmenším rovnocennou paralelu k dobovým snahám avantgard 20. století.*“²¹¹ Přestože se Hůlek věnuje zejména Váchalově tvorbě první poloviny 20. století, zejména reaguje na jeho knižní umělecké artefakty, jsou jeho slova v obecné rovině platná i pro pozdější Váchalovu tvorbu. Váchal paralelně - přestože izolovaně a z odlišných pohnutek - osobitě reaguje na obdobné trendy, ze kterých vycházely i neoficiální nebo polooficiální výtvarné komunity 50. a 60. let.

Závěrem

Výtvarná stránka tvoří neoddělitelnou významovou součást Váchalovy korespondence. Obrázky mohou plnit funkci autorského paratextu, ale jsou i přímo provázány s textovou výpovědí.

---

²⁰⁷ OLIČ, Jiří. *Neznámý Váchal. Život umělce*. Praha-Litomyšl 2000. s. 219.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 219.

²⁰⁹ Tamtéž, s. 219.

²¹⁰ Tamtéž, s. 219-220.

²¹¹ VÁCHAL, Josef. *Krvavý román*. Praha-Litomyšl 1990. s. 309.

Jeho dopisy jsou natolik zajímavým artefaktem, že řada z nich byla publikována (podobně jako většina jeho knih) ve formě faksimile, doplněné i verzí transliterovanou pro lepší čtenářskou orientaci. Dokonce i publikace transliterované jsou místy doplněny originální verzí rukopisu, textově nepřevoditelnými značkami apod. Přesto zůstává otázkou, zda i sebestřednější zachycení dopisů můžeme pokládat za plnovýznamové. V případě Váchalovy korespondence se oprávněně hovoří o její fragmentárnosti. Ačkoli mají editoři při užití tohoto označení na mysli zejména faktickou nekompletnost dopisů (chybějící pasáže, ztracené listy apod.), jsou dopisy fragmentem i z hlediska kontextu „konvolutu váchalovské korespondence“.

III. Intertextualita

Intertextualita, textová provázanost, představuje jednu z oblastí referenčnosti, odkazování textové výpovědi k textem pojmenovanému referentu²¹², představovaným jiným existujícím textem. V širším chápání, které zastává např. Mojmír Otruba, odkazuje intertextualita k imanentnímu vývoji literatury, která vychází sama ze sebe.²¹³

Pojetí intertextuality překračující textovou hranici, zastává pak Peter V. Zima, který nepojímá intertextualitu „(...) jako pouze „vnitřneliterární dialog“, protože do literatury se vždy vtahují i jiné entity,“²¹⁴ a rozlišuje interní intertextualitu (dialog vnitřneliterární) a externí intertextualitu, tedy „literární přepracování neliterárních diskurzů, např. filosofie, politiky, vědy atd.“²¹⁵

Z celé řady přístupů volíme pro naši práci rozlišení intertextuality Gérarda Genetta, který vymezuje svým pojmem transtextualita užší chápání intertextuality, kterou „definuje jako vztah dvou či více textů, kdy jeden je v druhém více či méně doslovně přítomen.“²¹⁶ V rámci transtextuality následně rozlišuje pět podtypů, mezi které patří: intertextualita, metatextualita, paratextualita, hypertextualita a architextualita.²¹⁷ Genettovo pojetí intertextuality zahrnuje vedle explicitních doslovných prepisů cizích textů ve formě citací, i implicitnější aluze (narážky na jiný text), parafráze, pastiše a plagiáty,²¹⁸ (u kterých nedochází k významovému posunu pretextu). Metatext, tedy „text o textu“²¹⁹, metatextovost je od něj odvozený vztah textu a metatextu, kterým je text komentován.²²⁰ Paratexty jsou texty (autorské i neautorské) obklopující a vysvětlující vlastní text, které formují určité čtenářské předrozumění.²²¹ Epitext je druh paratextu, který není součástí vlastního textu, ale obklopuje jej „z vnějšku“ a ovlivňuje čtenářskou recepci (např. rozhovory s autorem vlastního textu, jeho korespondence, deníky apod.)²²²; peritex je druh „paratextu, který funguje uvnitř knihy (tj. např. formát, edice, typografie, jméno autora, poznámky, dedikace, předmluva aj.).“²²³ Vztah mezi textem a paratextem nazývá Genette paratextualitou.²²⁴ V rámci transtextuality hovoří dále o hypertextualitě, tedy případu, kdy původní text (pretext) je významově přetvářen textem novějším

²¹² MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. 428.

²¹³ OTRUBA, Mojmír. *Znaky a hodnoty*. Praha 1994.

²¹⁴ MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. s. 246.

²¹⁵ Tamtéž, s. 246.

²¹⁶ Tamtéž, s. 249.

²¹⁷ Tamtéž, s. 533.

²¹⁸ Tamtéž, s. 249.

²¹⁹ Tamtéž, s. 308.

²²⁰ Tamtéž, s. 308.

²²¹ Tamtéž, s. 382.

²²² Tamtéž, s. 123.

²²³ Tamtéž, s. 387.

²²⁴ Tamtéž, s. 382.

(posttextem) do výsledné podoby parodie nebo travestie.²²⁵ Pátým podtypem transtextuality je architextualita, tedy implicitní propojenost textu s určitým žánrovým diskurzem, ustálenými „pravidly“ žánru (žánrového modelu, formovaného syžetovým schéma, konvenční tematikou, formu apod.) které reprezentuje.²²⁶

Julia Kristeva, věnující se literární sémiotice, pojednává o nabývání významu slov v kontextu literárního prostoru. „*Samotným pojmem statutu je slovo vloženo do prostoru: funguje ve třech dimenzích (subjekt – adresát – kontext) jako soubor sémických elementů vedoucích spolu dialog nebo jako soubor ambivalentních elementů.*“²²⁷ Tento prostor nemusí být pouze textový, jedná se o diskurz, kontext čtení textu a jeho „obklopení“ významotvornými činiteli. Intertextualita, textový dialog, je tak záležitostí zvýznamňování slov, v obecnější rovině součástí běžné komunikace.

Návaznost na starší texty, doslovné i parafrázované citace cizích autorů, aluze, variace, pastiše, parodie starších námětů – to vše propojuje literaturu nejen v rovině tematické (putování motivů, postav napříč literaturami a časem) ale i v rovině narativní (syžetová schémata). Intertextualita se může projevit ve všech vrstvách textu, dokonce ve všech významových rovinách a kontextech porozumění. U Josefa Váchala je „intertextuální hra“ jedním z nejvýraznějších prvků jeho autorského projevu.

Intertextualita u Anny Mackové

Určité doklady intertextuality nalezneme i v korespondenci Váchalovy družky, Anny Mackové. Za implicitní odkaz na cizí text můžeme považovat již úvodní reakci na obdržení dopis a navázání na něj. U dopisnice č. 3: „(...) *děkuji Vám za Váš milý lístek. Neteř Milena k Vám zajde v pátek (...)*“; u dopisnice č. 2 pak úvodní věty: „(...) *děkuji Vám za poslané.*“. Doslovnou citaci cizího textu, doklad transtextuality, pak nalezneme u novoročního dopisu č. 1, ve kterém Macková přepisuje část dopisu od dr. Lankašové-Burianové, komentářem uvozenou a graficky oddělenou od zbytku textu:

„(...) Však mi právě tyto dny poslala milý dopis, jaký jsem za svého „malování“ nikdy neobdržela. Sdílím jej proto s Vámi:

...od jara se Vám chystám napsat, jakou radost mám z Vašeho obrázku Hořce, kol. perokresby, který se mi tak zalíbil na výstavě v Holaru (...). Na konec roku Vám to přece píšu! –

---

²²⁵ Tamtéž, s. 191.

²²⁶ Tamtéž, s. 53.

²²⁷ KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog, román: Texty o sémiotice*. Praha 1999. s. 9.

Je to tak trochu nezvyklé, aby kupec napsal malíři, že to, co koupil, se mu opravdu líbí a že to má dále v lásce...“ . V prvních dvou uvedených případech se jedná o projev textové návaznosti komunikačního rázu, u přímé citace dopisu od obdivovatelky je význam vloženého cizího textu již provázán s obsahem vlastní zprávy, která jej formálně i významově ohraničuje. Vybraná korespondence Anny Mackové vykazuje převážně intertextovou provázanost ve směrech Macková – doručené dopisy.

Intertextualita u Josefa Váchala

U Josefa Váchala můžeme sledovat intertextualitu ve směrech 1) Váchal – doručené dopisy, 2) Váchal – Váchal a 3) Váchal – literatura, přičemž všechny tyto směry se vzájemně prolínají. Odkazům na mimotextové diskurzy, tedy externí intertextualitu, která odpovídá textovému vyjádření žité skutečnosti, se v této kapitole věnovat nebudeme.

Odkazy na doručené dopisy (Váchal – doručené dopisy)

Ačkoli máme k dispozici řadu Váchalových dopisů, můžeme je jen v omezeném množství případů začlenit do kontextu „obousměrné“ komunikace, protože dopisy doručené, na něž Váchal odpovědi reagoval, se v mnohém nedochovaly. O jejich existenci a obsahovém charakteru tak podávají svědectví vlastní Váchalovy texty.

Často již v úvodech svých dopisů Váchal tematizuje akt obdržení zasláné korespondence, kterou následně hodnotí a navazuje na její obsah: „*Jak jsem dostal tvůj lístek a zahlíd o úmyslu poslat mi kouření, teprve všim' jsem si oslovení: drahý, (...)*“²²⁸; „*Byl jsem radostně překvapen vánočním dopisem Vaším, (...)*“²²⁹; téma obdržení korespondence se objevuje v úvodní části neodeslaného dopisu J. Zrzavému : „*(...) mrknu na dopis první a prám: beseda ještě urguje obraz? a roztrhna obálku druhého, pocítil jsem slabost v nohách a musel jít domu, (...)*“²³⁰

Povaha doručené korespondence spoluformuje i obsahovou složku odpovědí. Doručený dopis představuje *východisko výpovědi*, na něž Váchal navazuje a doplňuje jej vlastním *jádrem výpovědi*. Charakter řady doručených dopisů tak rekonstruujeme na základě „Váchalových odpovědí“, jako např.: „*Jak píšete, o tom rukopisu kaprála Bečici, soudím, že to jeho originálem*

---

²²⁸ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 122.

²²⁹ Tamtéž, s. 101.

²³⁰ Tamtéž, s. 260.

nebylo (...)“²³¹; nebo v případě nedoručení dopisu Janu Zrzavému, jehož vznik je podnícen doručeným dopisem.²³²

Obsah doručené korespondence (která se netýká pouze komunikace s aktuálním adresátem) je v dopisech parafrázován, např. v dopise manželům Leixnerovým nalezneme zmínku o paralelní korespondenci se stručným shrnutím obsahu: „Protože jsem je včera spal Medovi do Nov. Města (píše mi, že tam byla minulý týden pí. Leixnerová a že prý přijedu v březnu,) nechce se mi dnes už do nich-“²³³

Vedle parafrází, objevují se i citace úryvků z došlé korespondence, doklad explicitní transtextuality, jako v případě dodatku k dopisu J. Hodkovi: „D) Člověče, co to žbrbláš ku konci Tvého dopisu: „...zůstáváme oba dlužni než naše dluhy s Vámi srovnáme.“ Jak to? Copak jste mi něco dlužni?“²³⁴ Na obsah jiné korespondence Váchal odkazuje i v případě dopisu Karlu Němcovi: „Bobeš Svoboda, oslavivší tento měsíc svou šedesátku, píše na otevřeném lístku doslovně: „...budeš koukat, co jsme zde prožili, ale od zlodějů partyzánských zdejších.““²³⁵

V dopisu Bobši Svobodovi tematizuje pravidelné „třídění“ došlé korespondence, opakované pročitání a reagování na starší dopisy, jejichž úryvky začleňuje i do vlastního aktuálního dopisu: „Leč mnohá psaní odvahy ještě nemám – spálit, a tak se dopisy nově třídí a uschovávají. Do té papírové záplavy sesul se mi dopis od Maryny, dne 11. t. m. jí psaný. Píše tam: „Tenhle týden jsme dostali od Dr. Pavlíka z Brna zajíce. (...)““²³⁶

Odkazy (ať už explicitního nebo implicitního charakteru) na doručenou korespondenci, bývají provázány s referováním o vlastním autorském psaní. Váchal své dopisování, v některých případech i obsah sdělení, tematizuje i v dopisech jiným adresátům. V úvodní pasáži dopisu adresovanému radovi Řeřichovi, který jej vyzval k zaslání informací ze svých cest L. Stehlíkovi, zmiňuje obdržení dopisu, včetně reflexe vlastních emocí: „Tož překvapení pro nás byl včerejší Váš dopis a každý v nás po svém budeme naň reagovat. M. dle všeho říjnovou návštěvou Prahy.“²³⁷ Obdobně odkazem na doručené psaní zahajuje i svůj dopis L. Stehlíkovi: „Bylo slušností nejen, ale i povinností odpovědět ihned na vlídný a krásný dopis Váš ze dne 18. XI. 55.“²³⁸ O korespondenci s radou Řeřichou a L. Stehlíkem (která byla samostatně vydána pod titulem *Živant a umrlanti*) navíc referuje v dopisu Josefu Hodkovi, ve kterém tematizuje i proces vzniku těchto dopisů: „Pročež když se nám rada Řeřicha ozval, abych napsal něco p. Stehlíkovi,

²³¹ Tamtéž, s. 22.

²³² Tamtéž, s. 260-264.

²³³ Tamtéž, s. 29.

²³⁴ Tamtéž, s. 23.

²³⁵ Tamtéž, s. 80.

²³⁶ Tamtéž, s. 205.

²³⁷ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 21.

²³⁸ Tamtéž, s. 81.

(...), *Řeřichovi jsem odepsal. Za ty informace pan Stehlík mi poděkoval. Na naléhání Řeřichy i alšovského archivu, rozhoupal jsem se a udělal 48 stran romantického obsahu, ala Váchal.*²³⁹ Váchal tematizuje vedle iniciace samotné korespondence, i okolnosti vzniku a zaslání „románudopisu“, i čekání na doposud nepřicházející odpověď páně Stehlíka, které komentuje slovy: „*On je asi uražen a já lituji toho papíru pro něho.*“²⁴⁰ Stehlíkova odpověď nakonec přišla, nedatovaný dopis rozhodně nepsal pisatel „uražený“, ale naopak nadšený.²⁴¹ Tyto autorské komentáře, pak můžeme vnímat jako paratexty vlastní korespondence s L. Stehlíkem a Řeřichou. Další, byť nekonkrétní reference o rozsahu svého korespondenčního styku připojil i k dopisu C. Šťastnému: „*Čeká mě odpovědět na 27 dopisů a 4 telegramy, které se sesuly na mou 70 letou už hlavu.*“²⁴² Váchal tak v těchto případech, byť zprostředkovaně, do své adresné komunikace zasvěcuje více osob.

Odkazy na vlastní dopisy (Váchal – Váchal)

V případech, kdy Váchal zahajoval korespondenci sám, a nenavazoval na „obsah“ doručeného dopisu, tematizuje v úvodu často své motivace, vedoucí k napsání dopisu, jako v případě úvodu dopisu Karlu Němcovi: „*Slušno a spravedливо jest, alespoň jednou v roce na přátele své řádkem vzpomenouti, tím vzácnější, čím jsou nám vzdálenější a jednou je do roka k vidění.*“²⁴³ Častým zahájením v takovýchto případech bývá tematizace odeslání a doručení Váchalova dopisu „překvapenému“ adresátovi, Váchalovy zformulované fantazie o alternativním mimotextovém dosahu jeho dopisů.

Např. první řádek dopisu Karlu Němcovi, který je zahájen tematizací závěrečního komunikačního aktu – fyzickým odesláním dopisu: „*Tak už je tam – na poště dopis panu Karlovi.*“²⁴⁴ Srovnajme předešlou ukázkou dopisem J. Hodkovi, který je naopak uveden referencí o doručení dopisu a zahájením psaní odpovědi: „*Pondělek, 2. července 1948, ke 12. hod. polední. Právě přinesl pošťák dopis a knihu od Vás, a já hned, pod dojmem tohoto vzrušení na dvoře sedám a píši.*“²⁴⁵

Pasáž z dopisu B. Svobodovi dokonce svědčí o „poštovním humoru“ - Váchalův „uličnický“ žert s těžkým obalem je tematizován v textu zprávy: „*-Ha, ha, ha, to se dábelsky směju, kterak*

²³⁹ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962.* Praha-Litomyšl 1999. s. 22.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 22.

²⁴¹ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti.* Praha-Litomyšl 1995. s. 113-118.

²⁴² VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958.* Praha 2004. s. 45.

²⁴³ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962.* Praha-Litomyšl 1999. s. 81.

²⁴⁴ Tamtéž, s. 100.

²⁴⁵ Tamtéž, s. 8.

*Bobeš přitáhna z Mohelna domu těžkej paklík, po rozbalení poznal, že vlastně nic v něm není a jen ten pitomý a zbytečný obal tolik váží! Ha, ha, to byl můj nevinný vtip, (...)*²⁴⁶ Podobně i v některých úvodech zachycuje svou vyfabulovanou představu budoucí reakce recipienta: „*Milý Bobši! Já vím, že po přečtení tohoto dvoulistu vezmeš hůl a počna Marii Tvou klackem oprašovati, zvoláš: „Tuť se podívej, (...)*“²⁴⁷ ; „*(...) Ha, ha, to se cítíte zklamán, nad tou zásilkou ode mne, (...)*“²⁴⁸

Podobně jako o doručené korespondenci, referuje Váchal i o vlastních dopisech adresátovi již dříve odeslaných, jako např. v úvodu dopisu C. Šťastnému: „*Já vím, že u vás dosud ztráven (či stráven?) nebyl obsah předešlého dopisu mého a již tu zas čítati vám bude dalších obskurních událostí z našeho kraje popis, (...)*“²⁴⁹

Váchalovy starší dopisy začleněné do nových

Iniciátorka vydání váchalovské korespondence, Zuzana Zajícová, uvádí ve své předmluvě, že texty dopisů nejsou adresovány pouze jejímu otci, ale do konvolutu dopisů byly začleněny i dopisy adresované jiným osobám, což autorka předmluvy přičítá buďto Váchalově nepozornosti nebo nedostatku papíru pro psaní zpráv.²⁵⁰ Doslova píše: „*(...) V psaní byl velmi pilný (Váchal), leč s odesíláním si často hlavu příliš přilímal. A tak se stalo, že se mezi dopisy učenými KAbrňákům ocitly i ty, které byly původně psané zcela jiným, marně čekajícím adresátům. Z toho důvodu se mezi listy z let 1947 až 1951 nalézají skvosty z dob válečných, plné úžasných myšlenek o jídle a kuřivu, glosující těžké období.*“²⁵¹ Pro nadšení amatérské pisatelky úvodu pominěme její apriorní a nepodložené prohlášení, že Váchal přikládal cizí korespondenci do kontextu mladších textů neúmyslně nebo náhodou. Při četbě celého textu vyplývá implicitně to, co pisatelka úvodu přehlédla - totiž že vložené texty „cizím“ adresátům, byly do celku začleněny záměrně a jsou tedy vědomým aktem autorské volby. Pokud by se skutečně jednalo pouze o náhodně zařazený text – bez významové vazby k celku korespondence, nebyl by autorem patrně nijak komentován. Avšak psaní ze 17. června 1942 nadepsané „*Milej Bašteckej*“²⁵² a dopis ze 17. prosince 1942 adresovaný Karlu Otýpkovi²⁵³ (který je navíc Váchalem vlastnoručně - červenou barvou -

²⁴⁶ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 142.

²⁴⁷ Tamtéž, s. 198-199.

²⁴⁸ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 24.

²⁴⁹ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 238.

²⁵⁰ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 5-8.

²⁵¹ Tamtéž, s. 8.

²⁵² Tamtéž, s. 28-33.

²⁵³ Tamtéž, s. 34-37.

označen poznámkou „- *Neodesláno*“²⁵⁴), jsou autorem v textu aktuálního dopisu z roku 1947 nejen zmíněny, ale přímo uvedeny, spolu s důvody jejich vložení. V závěru prvního dopisu čteme: „*Nemaje doma papíru, psaní dnes končím a posílám zatím titul Dopisů, názvy 1. a 2. dílu, se dvěma dopisy, z pohnutých dob protektorátních, neodeslaných tehdy, které budou vhodné dopisy moje Vám doplňovat.*“²⁵⁵

Po starších dopisech následuje opět „aktuální“ autorský komentář, tvořící předěl, komentované „přemostění“ mezi textem starším a textem vznikajícím: „*Vrátivše se z chmurní historie neblahých, protektorátních létech, vraťme se zas do drsní skutečnosti, k oněm zvrhlým sběratelským mladíkům brněnským a náčelníku této bandy, Liboru Loubalovi, který zvolal: „Ha, zas jeden dopis na mistru jsem ukořistil, nečekaný!“ My se u tohoto majitele menažerie zdržovati nebudem a hned přikročíme k dílu druhému, našich velepoutánlivých dopisů.*“²⁵⁶

Váchal princip „dodatečného odesílání“ ostatně uplatnil i v případě korespondence určené L. Loubalovi, kdy nedokončený „*Dodatek k dopisu ze dne 20. VIII. 47.*“²⁵⁷ odeslal až o dva roky později s aktuálním navazujícím dodatkem ze dne 21. II. 1949.²⁵⁸ Text obsahuje i „báseň“ z května roku 1945²⁵⁹, kterou Váchal rovněž začlenil do celku dopisu.

Již v kapitole věnované vizuálním aspektům Váchalovy korespondence jsme poukázali na „trend“ včleňování a zvýznamňování původně neuměleckých (administrativních, reklamních) tiskovin do významového kontextu psaní a rozšíření textové roviny korespondence.

Dopisy cizím adresátům jsou do kontextu korespondence vloženy autorem zcela záměrně, jako „dokreslující“ autentické dokumenty Váchalových válečných úvah. Vložení starších dopisů je navíc orámováno vysvětlujícím textem, který zřejmě autorka vydavatelského paratextu nezohlednila. Váchal tak v tomto případě (nikoli ojedinělem, viz vložený text satirické básně z roku 1945 v témže dopisu²⁶⁰) intertextuálně odkazuje sám k sobě.

Ačkoli Váchal řadu dopisů neodeslal, ponechal si je ve svém vlastnictví. Část z nich se tak zachovala jako součást autorovy pozůstalosti. (Připomeňme např. neodeslaný dopis Marii Glabažňové²⁶¹; nebo jediný zachovalý dopis Janu Zrzavému²⁶² o kterém J. Olič v medailonku referuje: „*Váchal list napsal, ale neodeslal – uložil jej však mezi dokumenty, které pokládal za*

²⁵⁴ Tamtéž, s. 37.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 26-27.

²⁵⁶ Tamtéž, s. 38.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 61-63.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 64-65.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 23.

²⁶⁰ Tamtéž, s. 23.

²⁶¹ OLÍČ, Jiří. *Neznámý Váchal. Život umělce*. Praha-Litomyšl 2000. s. 231-233.

²⁶² VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 260-264.

významné.²⁶³) O důvodech neodeslání můžeme pouze spekulovat, u dvou zmíněných dopisů je např. shodná přílišná míra kritičnosti vůči adresátovi, kterou snad sám autor mohl – při opětovné recepci – seznat přehnanou. Přesto své písemnosti ukládal, což může být dokladem jeho autorského přesvědčení, jeho umělecké autenticity, ztotožnění se s napsaným textem, který ale neodeslal s ohledem na adresáta. Jiří Olič ve Váchalově biografii *Neznámý Váchal* věnuje fenoménu neodeslaných dopisů samostatnou kapitolu, kde v úvodu píše: „Existuje svébytná kategorie neodeslaných dopisů, Váchal ji pěstoval originálně a zcela záměrně. Dokumenty pečlivě uchovával, považoval je za důležité, možná i za klíč k vlastní osobě, jejíž složitostí se pyšnil (...)“²⁶⁴

Olič se blížeji zaměřil na „jednostrannou korespondenci“ mezi Váchalem a jeho obdivovatelkou Marií Glabazňovou, nevýraznou umělkyní podobně režimem zneváženou, která posílala Váchalovi obdivné dopisy, po čase doplňované přiloženými básněmi. Váchal sepsal odpověď, kterou ale nakonec neodeslal. Jiří Olič poznamenává: „Nezvykle osobní tón listu, tykání a hrubosti odlišují tento dokument od jiných textů, jež Váchal napsal v roce 1967.“²⁶⁵ Váchal v šedesátých letech s cizími lidmi příliš nekomunikoval a pokud ano, obsahy jeho zpráv byly touto skutečností ovlivněny. Olič hovoří o „agentománii“²⁶⁶, kdy za neznámým adresátem umělec paranoidně tuší provokatéra Státní bezpečnosti.

Pro vybranou korespondenci námi zvoleného období (vymezené rokem 1962) je příznačná znalost adresáta, ať už osobní, nebo prostřednictvím „doporučení“ přátel a jejich „zaručení se“ za „nové“ pisatele (jako v případě dopisů Ladislavu Stehlíkovi²⁶⁷)

Oblasti neodeslaných dopisů jsem se věnovali proto, že se jedná o část autorských písemností, z nichž Váchal sám příležitostně čerpal, které „recykloval“, využíval a začleňoval do kontextu nové dopisové komunikace, jak můžeme vidět na případu korespondence s Ladislavem Loubalem. Transtextuálně tak odkazuje sám k sobě.

Přiložené autorské texty (Váchal – Váchal)

Mezi textové odkazy referující k vlastním textům můžeme zařadit i texty přiložené do balíku korespondence. O motivacích zasílání rukopisů, chápaných nejčastěji jako „dar“, výměnné zboží“, se zmiňuje řada textů, byť zároveň fyzickou hodnotu těchto textů ironizují. Jako možná

---

²⁶³ Tamtéž, s. 259.

²⁶⁴ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 230

²⁶⁵ Tamtéž, s. 233.

²⁶⁶ Tamtéž, s. 234.

²⁶⁷ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995.

se jeví i motivace zasilání textů s provokativním obsahem pro pobavení pisatele, čin svým způsobem blízký motivacím pisatelů anonymních dopisů, kteří představami o zděšených reakcích čtenářů uspokojují svůj fetiš. Ostatně jak se sám Váchal vyjádřil v dopise Josefu Hodkovi z roku 1956: „*Ale tak doslova to pravda není, s tou erotikou u mně a je to víc pouhá psina, co mne k těm kluzským věcem přitahuje. Abych tím bližní své mohl pobavit. Psaním o tom.*“²⁶⁸ Váchal s oblibou provokoval tematizováním dobově pokrytecky přehlížených až tabuizovaných námětů, jakými je např. sexualita seniorů nebo homosexualita. Výjimečné není ani „převtělování se“ do rolí sexuálních objektů, postav na okraji všeobecné úcty (kolaboranti), a podobných volnomyšlenkářů a vyděděnců společnosti, do kterých se nejen rád stylizoval, ale ke kterým se sám řadil.

Snaha zůstat v kontaktu s duchovně spřízněnými lidmi, škodolibost, snaha provokace a zároveň snaha pobavit tak nejen sebe, ale i onu spřízněnou duši, jsou patrně onou hlavní motivací pro rozesílání textů (dopisů i přiložených rukopisů) nekorektního obsahu. V jednom z dopisů Bobši Svobodovi vyjadřuje Váchal jak vděčnost za korespondenční komunikaci, tak i za „čtenářskou“ toleranci: „*Předně dík za srdečně hospodářský dopis, kterak žijete a s jakými trampotami – jako my – se setkáváte, a za druhé: díky Bohu, že uraziti ses neráčils' nad tím mým líčením posledních jednou slov Marie.*“²⁶⁹ O hledání „spřízněného čtenáře“ svědčí i řádky dopisu K. Svobodovi: „*když jsem si tak představoval, který z Čechů by našel potěšení nad mou knihou poslední, (...) vzpomněl jsem a živě si představil, že Vy jediný jakousi radost z toho textu uvnitř byste měl, (...)*“²⁷⁰.

O peripetiích zasílaných rukopisů, „blafanin“, „výlevů ducha“, jak je autor sám nejednou označil, podává svědectví ve svých textech, např. o několika čteném návratu rukopisu *Čertovy babičky* v dopise Josefu Hodkovi, který uvozuje apostrofa zmíněného románu a lamentace nad jejím osudem, přecházející do stylizovaného jazyka staročeské lyriky: „*Ha, nikde odpočinutie pro tebe nenie, do sbirek ulozenie, ked' vsade ludie ctnostni jsou a na duši pozor si davajici!*“²⁷¹ Následuje popis doručení vrácené zásilky v pásmu vypravěče, doplněný promluvou postavy v přímé řeči, „*M. řekla: "Tady to máte, že jste jim zas něco poslal, v naději, že oni vám hned za to něco pošlou atd."*“²⁷² Sentencí vyjádřené tvrzení autor odpovídá opět v pásmu vypravěče: „*(...), já přec nic podobného nemyslel a jen při té „parcelaci“ u mně, došlo i na ten bídný rukopis.*“²⁷³

²⁶⁸ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 21.

²⁶⁹ Tamtéž, s. 189.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 72.

²⁷¹ Tamtéž, s. 20.

²⁷² Tamtéž, s. 20.

²⁷³ Tamtéž, s. 20.

Váchal nebyl jediným zasilatelem rukopisů a uměleckých textů. Výměnný pohyb autorských písemností byl obousměrný, o čemž svědčí např. dodatek dopisu L. Loubalovi, ve kterém děkuje za zaslání básně, které zároveň hodnotí: „*Za Vás soukromý tisk děkuji srdečně. Je to jak správné kázání: krátké, a vyžádalo si přečtení a prohlédnutí knížečky pouhých deset minut potěšení, opravdového.*“²⁷⁴

Váchalovy odkazy na literaturu

„*Na počátku bylo Slovo a duch Führerův vznášel se nad protektorátními vodami, a to slovo jmenovalo se Výměna, wechsl.*“²⁷⁵ Úvodní slova Starého zákona, věty mezinárodně známé napříč generacemi, Váchal paroduje ve své Vysvětlivstvomluvě, v dopise L. Loubalovi. Předpokladem parodie je znalost pretextu, který je posttextem parodován. U takto kulturně známého textu mohl autor předpokládat všeobecné porozumění tomuto odkazu, podobně jako u parodie Erbenovy básně Štědrý večer: „*Ahoj, ty štědrý večere, všech kuřáků svátku, / jakou as nám do fajfky neseš šarapatku? / Režije nám vyšťárá, nasmradí nám fousek, / z Hollandie cigára, osm korun kousek.*“²⁷⁶

Odhalení dalších parodií ale vyžaduje již zasvěcenějšího čtenáře, zběhlého nebo alespoň obeznámeného s typem literatury, kterou Váchal s oblibou četl – např. žánrovým modelem triviální literatury. Architextualizace, navazování na žánrový diskurz tohoto typu literatury, ať už v rovině lexikální, syntaktické, tematické i syžetové, a zároveň jeho významové přetváření a aktualizace – hypertextualizace, představuje charakteristický rys Váchalova psaní.

Přečtená literatura formovala i autorovu ohromující slovní zásobu, podobu syntaxe i způsob obrazného vyjadřování. Časté jsou germanismy, z němčiny rovněž vycházející barbarismy, vulgarismy, neologismy; užití figur i tropů, metonymie i metaforiky, perifrází, antonomastických pojmenování, epitet, užití apostrof, amfibolií, parenenze, paronomázie, přirovnání, paralelismu aj. Na vzor pololidové literatury poukazují i několikačlenné větné konstrukce s přechodníky, užití trpného rodu apod.

Výpověď zajímavě stylizovanou do podoby „úřední stížnosti“ nalezneme v úvodu dopisu manželům Leixnerovým: „*P.T. firma Oldřich a Blažena, Vsetín! / S dodávkou vepřového masa od Vás nikterak spokojeni jsme nebyli, (...)*“²⁷⁷ V témže dopise Váchal parodicky aktualizuje

---

²⁷⁴ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 52.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 15.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 91.

²⁷⁷ Tamtéž, s. 32.

pověst o Oldřichovi a Boženě, ve které ústřední postavy transponuje do zástupných postav manželů-adresátů, kteří se ve vyprávění setkávají s postavou „mistra“, autorského subjektu Josefa Váchala: „(...) *„Ó, můžete-li, drahý kníže!“ tak zvolal starostlivý o dýmky své mistr, „zásobiti občas ubožátka má?“ (...) Po těch slovech zarosil se mistrův zrak a také kníže Oldřich zdál se býti pohnut, leč jen na chvíli a jakoby hanbiti se za slabost svoji měl, d'ábelský úsměšek v líci mu pohrál a on nerada před mistrem na jevo ho dáti, odpověděl: „Uvidíme, co se dá dělat!“*“²⁷⁸ Vyfabulovaný příběh, s námětem dodávání zásob kuřiva od „mecenášů“, využívá syžetových postupů historických románů. Aktuální látka, inspirovaná skutečným „směným obchodem“, který Váchal s manželi vedl, je v dopise realizována jako mimetická fikce, vyprávěná střídáním promluv pásem postav a vypravěče. Záměrná stylizace textů do syžetových forem užívané triviální literaturou 19. a počátku 20. století, představuje další realizaci literární provázanosti Váchalových dopisů, tentokrát v rovině narativních postupů.

Užití přímých citací, přestože dohledání citovaného zdroje je mnohdy obtížné, nalezneme v řadě dopisů. Citovány jsou jak texty prozaické, tak úryvky veršů.

„*Byl to semita Franta Gellner. Tatík mi tu jeho „Po nás ať přijde potopa“ zkonfiskoval, ale já si koupil zas novou. (...) V tý sbírce veršů bylo také tohle: „Až v šero rudý kohout zakokrhá, k snům svého mládí navrátím se zpět a budu z těch, jež ruka druhá vrhá, po vykonané práci do šachet.“*“²⁷⁹ Jedná se o závěrečnou strofu Gellnerovy básně „*Na divou Montañ zřel jsem se zápalem*“²⁸⁰, která v původní verzi zní: „*Když v šero rudý kohout zakokrhá, / k snům svého mládí navrátím se zpět. / A budu z těch, jež ruka druhá vrhá / po vykonané práci do šachet.*“²⁸¹ Verze básně vychází z vydání Gellnerových spisů z let 1926-27,²⁸² které pravděpodobně četl i Váchal. Drobné odchylky od původní verze (které dokonce pozměňují význam) svědčí o citování zapamatované verze této básně.

Váchal řadu spisovatelů a básníků osobně znal, pročež prokládá citované úryvky z jejich tvorby svými postřehy a vzpomínkami, jako v případě odkazu na Josefa Šimánka v dopisu L. Stehlíkovi, opatřeného stručným „medailonkem“: „(...) *starej můj kamarád od roku 1908, dr. Josef Šimánek, dnes majitel domu, provdané jistě dcery a titulu: zasloužilý archivální rada. (...) Tož on psal tehdež verše jako: „V monstrance záři, v stínu katedrál, květ lásky mystický nám v srdcích plál a duše, plná vůně kadidla, hleděla ze tmy světél do zřídla,“ ale na obrátku v týž den dovedl napsat: „Ledy už roztály, květ kane do lip, Váchale, Váchale, prdel mi polib!“*“²⁸³

²⁷⁸ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 37.

²⁷⁹ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 101.

²⁸⁰ GELLNER, František. *Druhé drobky z Františka Gellnera*. Brno 2005. s. 11-12.

²⁸¹ Tamtéž, s. 12.

²⁸² Tamtéž, s. 195. (ediční poznámka)

²⁸³ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 98.

V tomto případě je citace opatřena „nedostatečným“ odkazem, sestávajícím pouze ze jména autora, nikoli ze „zdrojového dokumentu“, chybí označení konkrétní sbírky poezie i titul citované básně. Váchal čerpal často ze své paměti, ve které zapamatované texty vyvstávaly asociativně během psaní dopisu, a jejich podoba se může od zdroje odchylovat, ostatně užití citace s vědecky přesnými zdrojovými odkazy nejsou pro umělecké texty imperativem. Úryvky textů vyvstávaly v pisatelově paměti asociativně v průběhu psaní. I konkrétní citované básně tak, vlivem nepřesné pisatele paměti, mají charakter parafráze.

Přesto v dopisech nalezneme i zcela přesné zdrojové informace. V návaznosti na Loubalem zaslanou sbírku vlastní poezie Váchal rozvíjí téma stavu současné poezie, s odkazem na konkrétní báseň uveřejněnou v novinách: „*Někdy bych takového poetu přerazil, mít ho u sebe, na ráně. Jako na př. v 49. čísle Nedělních Novin (8.XII. 46) verše od Jindřicha Hiltshnera. Člověk nemůže říct takovému básníku, že je blbej jako bedna a může jen na tu báseň „Stachanovci“ udělat parodii.*“²⁸⁴ Následuje přepis inkriminované básně, zrcadlově (podél svislé osy) doplněný parodickou verzí s názvem „Kolaborátníci“, jakýmsi cynickým „překladem“ socialistické říkanky. Citace v tomto případě slouží jako označení konkrétního pretextu, který je posttextem parodován, a bez kterého by čtenář hypertextuální rovinu nemusel odkrýt. Obdobný odkaz na parodované dílo nalezneme i v dopise manželům Leixnerovým, ve kterém Váchal popisuje asociační strategii, „myšlenkovou cestu“, kterou dospěl k výslednému posttestu: „*Přečtení Mannova románu Profesor neřád, letos vydaného, vybavilo mi vzpomínky na slavný film, udělaný podle románu tohoto. (...) Ona (M. Dietrich) tam zpívala tenhle šlágr: „/Můj starej:/ jezdí po moři, je kapitánem lodi./ :Jak si to:/ domu přihasí, hned na postel mně hodí.“ (...) Já podle ní zpíval si vlastní složeniny na přátele svoje a vzpomínaje i na Vás, takto jsem prozpěvoval:/Leixneři:/ jezdí na Jawách, dovnitř i ven z Komína, /:vždy něco:/ vezou ve flaškách, nač mistr rád vzpomíná. (...)*“²⁸⁵

Typicky Váchalovské je i užití formy citace pro stylizování vlastní výpovědi, jako v případě dopisu L. Loubalovi, ve kterém analyzuje jistý (fiktivní?) obraz: „*Citujeme zde větu z předmluvy k výstavnímu katalogu, kde autor nesmrtelného díla praví: „Viděl jsem více než kópu namalovaných svatých Františků, všech škol a věků, ale všechny tyto výtvary model můj předčí, (...)*“²⁸⁶. Užití podobných stylistických forem má za následek znejistění výpovědi a přispívá tak k mystifikaci. Nejen tento příklad dokládá, že nejčastějším zdrojem Váchalem citovaných textů, byla jeho vlastní paměť.

---

²⁸⁴ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 52.

²⁸⁵ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 47.

²⁸⁶ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 39.

V řadě případů odkazuje Váchal na výroky autorit parafrází, např. v dopise L. Stehlíkovi: „*„já smýšlím stejně tak, jako největší dnes básník anglický, T.S. Eliot, který soudí, že svět neskončí – podle jeho názoru – s bouchnutím, tedy jako nějaké superatomové pumy, ale se zakňučením. (...)”*“²⁸⁷ Odkazy na cizí texty, ať již parafrázované nebo citované (více méně) doslovně, jsou dokladem autorovy velké erudovanosti a sečtělosti. Odkazy na přečtenou literaturu ostatně tvořily pravidelný obsah jeho dopisů.

Odkazy na přečtené knihy

Velkou vášní, kterou Váchal vyznával i během své „studeňanské klausury“, bylo čtení. Podrobné záznamy o četbě si Váchal vedl ve svých denních záznamech. O přečtených titulech často referoval i ve svých dopisech, v některých případech neurčitě, v jiných s uvedením téměř kompletního bibliografického údaje. V dopise manželům Leixnerovým se zmiňuje o aktuálně čteném románu, jehož úryvek přepisuje do textu dopisu, i s uvedením konkrétní stránky: „*Nyní čtu román o 1650 stranách, s názvem Láska mateřská, ač správně by mělo znít: kurvářská. Mord je na každé straně. (...) Právě čtu (ve II. dílu na str. 339) následující: "Hahaha, nyní jsi mou, krásná ženo," zvolal, líbaje ji. Z jeho chatrče se ozývaly chvíli výkřiky zuřivého vzteku, které konečně přešly v divokou rozkoš. (...)*“²⁸⁸

Např. kniha *Smrt je mým řemeslem*, jej zaujala natolik, že se o ní zmiňuje hned na několika místech, v dopise L. Stehlíkovi: „*(...) Rudolf Lang, nejvyšší pán přes koncentráky, (...) co mu to dalo čekání, než-li kniha o něm vyšla, naprosto nestranná a skoro činy jeho rehabilitující. Myslím práci Francouze Roberta Merle-ho: Smrt je mým řemeslem, vydanou v KLHU, v roce 1955.*“²⁸⁹; i v dopise Josefu Hodkovi: „*Prima knížka mne zaujala, Francouze Roberta Merle: Smrt je mým řemeslem, v prosinci vydaná, kde líčen věrně život Rudolfa Langa, vedoucího koncentráku v Osvětimi a odpravivšího půl třetího milionu lidí.*“²⁹⁰ O téže knize se pochvalně vyjadřuje i ve svých denních zápiscích ze dne 31. prosince 1955: „*K večeri dojezdil sýr a dočetl pak knihu Merle-ho, zajímavou.*“²⁹¹ V dopise B. Svobodovi přečtenou knihu přikládá do balíku korespondence a zasílá společně s dopisem: „*Dal jsem se do čtení čtvrtého už díla, románu z bojů o Slovensko: Frant. Maria: Nem, nem soha! (Ne, ne nikdy!) rozhodnut, že Ti ho s tímto*

²⁸⁷ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 108.

²⁸⁸ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 59.

²⁸⁹ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 104.

²⁹⁰ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 19.

²⁹¹ VÁCHAL, Josef. *Deníky: Výbor z let 1922-1964*. Praha-Litomyšl 1998. s. 305.

*dopisem pošlu, protože to je sensační v mnohém odhalení té lumpárny u nás v Praze.*²⁹² Zaslání titulu nahrazuje odkaz a zajišťuje tak spojnici k další intertextuální rovině adresátovy recepce.

Závěrem

Významová mnoho-vrstevnatost Váchalových textů je dána jejich intertextuální nasyceností. Nalezneme u něj jak intertextualitu interní, tak i externí (odkazy na vyprávění, citace zaslechnutých rozhovorů, reflexe společensko-politické situace apod.). Interní textovou provázanost dokládají odkazy nejen na korespondenci samu, na dopisy vlastní či doručené, na vlastní texty knižně vydané i rukopisné, ale reaguje i na uměleckou literaturu, na kulturní typy literaturou vytvořené, na žánrové stereotypy a konvence, které ve svých textech přetváří, ať už s významovým posunem nebo se zachováním významu původního. U Váchala nalezneme zastoupeny všechny typy transtextuality, včetně hypertextovosti (významového přetváření pretextů) která je příznačná pro jeho texty.

---

²⁹² VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 208.

IV. Na pomezí dokumentu a fikce

Literární projevy – ego-dokumenty, eseje, beletrie – s odlišnou mírou referenčnosti reagují na dobu, na dobové myšlení, na formy totality, na aktuální stereotypy a konvenční myšlení, které zachycují a reflektují. Váchalovy dopisy referují o každodennosti v Československu „z vnitřku“, představují záznamy prchavé mentality doby ve které vznikly, neodhalují minulost pouze „z vnějšku“, událostně a faktograficky, jak je typické u deskriptivní historiografie. Jako umělec, vnímající změny politické i umělecké, žil v nejdynamičtější době konce 19. a první poloviny 20. století v Československu. Prožil čtyři vládní režimy - monarchii Rakousko-Uherska, demokracii první republiky, protektorát a německou okupaci a totalitní vládu komunismu. Jeho texty vznikaly v dobovém kontextu, jsou tedy historickými prameny, které ale zachycují dobovou realitu atypicky, čemuž velkou měrou přispívá Váchalův světonázor, pro který je příznačný převážně odpor k autoritám, přirozený distanc od oficiálních a protěžovaných hodnot uměleckých, politických i společenských. Nekonvenčnost se projevila již na formální úpravě jeho korespondence, pisatel je sice obeznámen z dobovým územ písemného styku, realizuje jej ale po svém. Obdobně to platí i v dalších rovinách jeho textové výpovědi, markantně i v oblasti textové referenčnosti.

Slovník novější literární teorie definuje fikci jako „*jazykové tvrzení, které nerefereje k žádné entitě nebo vztahu v rámci aktuálního světa, a přece je nelze označit za lež, resp. které se vzpírá dvouhodnotové logice pravda/lež.*“²⁹³ Ze stejného zdroje citujme vymezení pojmu reference: „*(...) akt nebo vztah odkazování verbálního výrazu k pojmenované entitě (referentu) „jež může být literární, textová, intertextová i mimotextová a mimojazyková (...)*“²⁹⁴. Přesto i konstrukce fikční reality, mimetická próza, implicitně odkazuje k mimotextovým diskurzům, formujícím osobnost reálného autora. Povaha i uměleckého textu je podmíněna aktuální dobou svého vzniku a osobní invencí pisatele. Mimotextová realita může být v uměleckém textu tematizována explicitně, látkou pro příběh mohou být reálná místa, osoby a události, které se tak stávají časoprostorem a entitami světa fikčního. Dokumentární, vědecká, odborná literatura se přesnou terminologií a oporou v doložitelných pramenech snaží co nejobjektivněji referovat o mimotextové realitě, ačkoli je jejím nástrojem – stejně jako u beletrie – arbitrární znakový systém jazyka. Oblast osobních písemností představuje kombinaci obou tendencí – reálný autor se svým subjektivním viděním a autorskou invencí popisuje prožívanou realitu. Popisovaná „skutečnost“ je přiznaně nazírána z perspektivy jedince a v oblasti posuzování věrohodnosti

²⁹³ MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. s. 150.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 428.

textem zaznamenaných informací, odkazujících k žité realitě, se dostáváme k otázkám „autenticity“, jejímuž složitému vymezení jsme se věnovali v teoretické části. Texty, které podávají osobní svědectví o pisateli a prožívané době, stojících na pomezí fikce a dokumentu, vnímáme jako autentické z hlediska časového zařazení (vznikly v době, o které pojednávají), upřímnosti výpovědi (pisatel je „otevřený“ a vyjadřuje se nepokrytě o svých myšlenkách), a autorské autenticity (je-li autor věrný svému světonázoru, svému stylu výpovědi, svému vidění světa).

V kapitole věnované intertextualitě jsme tematizovali referenci textovou, kapitola pojednávající o vizuálních aspektech korespondence sledovala provázanost literárního a výtvarného projevu. Peter V. Zima chápe intertextualitu nejen jako „vnitřněliterární dialog“, ale i dialog „externí“, textově koncipující neliterární diskurzy, např. kulturní, společenské nebo politické.²⁹⁵

Nyní se budeme věnovat textovým odkazům na žitou skutečnost v celkovém kontextu textové výpovědi dopisů, zejména pak na oscilaci a mísení vyprávění tzv. „nefikčního“ s vyprávěním „fikčním“.

Tomáš Kubíček v doslovu *Zdroje fikční skutečnosti*²⁹⁶, věnující se povaze fikčních a non-fikčních textů, píše: „*Po dlouhou dobu byla autenticita literárního díla odvozována od věrnosti realitě, tedy schopnosti zobrazovat skutečnost, která stojí vně literárního díla.*“²⁹⁷ I aristotelovská poetika, přestože připouští svébytnost textové skutečnosti, zůstává propojena se zobrazením reálného světa.²⁹⁸ Moderní literární věda definitivně osvobodila literární – fikční texty od žité skutečnosti a přisoudila fikční literatuře autonomní postavení nad reálnou skutečností. Ono oddělení vedlo až ke krizi historiografie, kdy např. Hayden White ztotožňuje diskurz historiografie s diskurzem fikčním, čímž znejišťuje samotnou povahu reference – vazby textem zachycené skutečnosti k mimotextovému referentu.²⁹⁹ V situaci všeobecné skepse nad možnostmi objektivního poznání a zaznamenání historické skutečnosti, se jako východisko jeví kritické čtení, zohledňující jak subjektivní (autorská tvůrčí invence), kulturně-společenské i formální (arbitrárnost znakového systému) limity textových výpovědí.

Problematickému vztahu fikce a historie se věnuje Pavel Šidák, který definuje rozdíl mezi fikcí a historií, „(...) fikce je umělecké ztvárnění materiálu, tj. uvedení všech složek textu do účelnosti estetické funkce a podřízení všeho v díle této funkci, (...) je-li fikce prožití minulosti, je historiografie její popis.“³⁰⁰ Šidák dále podotýká, že fikci je možné „historizovat“ (v tomto

²⁹⁵ Tamtéž, s. 246.

²⁹⁶ KUBÍČEK, Tomáš. *Zdroje fikční skutečnosti*. In COHNOVÁ, Dorrit. *Co dělá fikci fikcí*. Praha 2009. s. 220-229.

²⁹⁷ Tamtéž, s. 220.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 221.

²⁹⁹ Tamtéž, s. 223.

³⁰⁰ ŠIDÁK, Pavel. *Úvod do studie genologie*. Praha 2013. s. 136.

případě historické dokumenty jsou součástí fikčního světa jako autorem zvolené estetické znaky) a obdobně je možné historii „ficcionalizovat“ a to s různou mírou estetické hodnoty.³⁰¹

Vazby textem zachycených událostí k mimotextové skutečnosti ale svádějí k faktografickému porovnávání literárního díla s žitou realitou, které mohou v krajních případech svádět ke „školometskému opravování“ autora, bez ohledu na autorské právo tvůrčí svobody. Součástí umělecké autenticity, přiznávané běžně autorům beletrie, (textů konstruujících fikční svět) je i svobodné čerpání z mimotextových podnětů, inspirací z vlastního života a jejich případné přetváření – bez nutnosti faktické doložitelnosti informací. Formální zařazení Váchalových textů mezi ego-dokumenty, jejichž recepce je ovlivněna primárně diskurzem historiografickým, má za následek „čtení“ těchto textů jako „nepřesných záznamů doby“. Dopisy je možné vnímat jako autentické artefakty, jejichž geneze je prokazatelně spojena s vymezeným úsekem soudobých dějin Československa, zároveň jako subjektivní reflexi prožité doby s odkazy na kulturně-politické taxony, jako autobiografické výpovědi, rovněž jako reflexivní autonomní texty umělecké osobnosti. V našem případě ale nahlížíme na studeňanské dopisy jako na esejistické – tedy umělecké texty, a respektujeme tak autorskou fabulační či mystifikační hru jako součást jeho osobité výpovědi – příznak umělecké autenticity. Přesto můžeme sledovat způsoby „uchopení“ a zpracování mimotextové reality, tedy dokumentární rovinu dopisů, která ale volně přechází do roviny fikční, která jen výjimečně referenčně neodkazuje k autorově zkušenosti.

Käte Hamburgerová spojuje fikci apriorně s užitím třetí osoby ve vyprávění, což pro svou definici fikce zohledňuje i Dorrit Cohnová³⁰². Gramaticky vyjádřený odstup od autorského subjektu je skutečně jedním ze signifikantů fikčního vyprávění, zcela však přehlíží historickou tradici vyprávění personálních vypravěčů nebo „vzpomínkově stylizovaných“ vyprávění v ich formě, které rovněž konstruují fikční svět. Cohnová v knize *Co dělá fikci fikcí* stanovuje tezi, podle níž „fikční vyprávění představuje – na rozdíl od vyprávění non-fikčního – nereferenční naraci.“³⁰³ Jak tedy vnímat Váchalovy texty, které konstruují fikční svět a zároveň v různém stupni explicitnosti referují o prožívané mimotextové skutečnosti? V jeho dopisech se střídají vypravěčské strategie, proměnlivá je i podoba autorského subjektu i vyprávěcí osoba. Přechody mezi fikčním a non-fikčním vyprávěním jsou pro Váchalovy dopisy příznakové.

---

³⁰¹ Tamtéž, s. 136.

³⁰² KUBÍČEK, Tomáš. Zdroje fikční skutečnosti. In COHNOVÁ, Dorrit. *Co dělá fikci fikcí*. Praha 2009. s. 225.

³⁰³ Tamtéž, s. 224.

Jana Smolková³⁰⁴ ve své diplomové práci věnované narativní strukturám české experimentální prózy, využívá Möbiovu smyčku jako prostředku charakteristiky specifické podoby fikčního časoprostoru u tohoto druhu prózy.³⁰⁵ „*Tento prostorový útvar má jen jednu stranu – sledujeme-li průběh smyčky, dostáváme se „ven“ a současně zůstáváme „uvnitř“.*“³⁰⁶ Jak autorka dále uvádí: „*(...) experimentální próza je typická přechodem mezi vyprávěcími situacemi, které mají za následek pohyb mezi světem fikčním a skutečným;*(...)“³⁰⁷ Model, který autorka uplatňuje na problematiku experimentální prózy současných českých spisovatelek je možné uplatnit i v našem případě – dokonce, z této perspektivy – lze na Váchalovy dopisy nahlížet rovněž jako na prózu experimentální. Reference se prolíná s reflexivitou a literární fikcí. Dobové reálie představují pro Váchala látku pro rozvíjení vlastních úvah, pro konstruování vlastního světa, který zároveň prostupují.

Anna Macková

V dopisech používá Anna Macková výhradně vyprávění v první osobě. Převládá téma zdravotního stavu, který pro starší ženu představuje téma podstatné, a dále záležitosti spojené se vzájemným stykem a události z osobního života. O politické nebo společenské situaci se Macková v námi zvolených dopisech nezmiňuje, nanejvýše se vyjádří o „těžkých časech“, jako v případě novoročního dopisu č. 1: „*Já mám tu na venkově trochu klidu, pokud ovšem v dnešní době může být o klidu řeč, (...)*“ (Obr. 1) Pisatelka zastává smílivý, pokorný postoj k prožívaným událostem. Referuje o skutečnostech běžných, dobově bezpříznakových, např. v dopise č. 3 s nadsázkou zpravuje adresátku o návštěvách zedníka a o dočasně provizorním bydlení: „*Ke všemu ještě mám tu již několik dní, vždy s náležitými přestávkami jednoho celého zedníka, který mi dělá izolaci promočených zdí – ejhle, z čeho je ten reumatism! – a tak vlastně bydlím v jedné místnosti přeplněné nábytkem a nadávám, že mi to překáží v práci.*“ (Obr. 3a) Sděluje i své pocity, názory, vše ale v rámci zdvořilosti komunikace a výhradně ve vztahu k pisatelce. (Za povšimnutí stojí, že ani v jediném z našich dopisů Anna Macková žádným způsobem nezmiňuje existenci svého druha Josefa Váchala, natož aby se jakkoli vyjadřovala k jejich vzájemnému vztahu!)

I na tak malém vzorku, jaký představuje naše korespondence, se objevují implicitní reference o událostech, podmíněných specifickou dobovou situací, jako je např. událost s cestou od lékařky

³⁰⁴ SMOLKOVÁ, Jana. *Komparativní analýza narativních struktur tzv. experimentální literatury. Magisterská diplomová práce.* Brno 2007.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 6.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 6.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 7.

z Jičína z dopisnice č. 2: „Zpáteční cestu z Jičína jsem musila konat ve sněhové vichřici a přes závěje – autobus mě nevezal, neboť, jak se průvodčí vyjádřil, jezdíme na úkor dělníků a tak se domnívám, že jsem si to zchladila.“ (Obr. 2a) Událost je autorkou okomentována, jedná se o subjektivní reflexi sdělenou konkrétní adresátce. Nepopisuje běžný chod domácnosti, nepodává zprávy o „současné válečné situaci“, neboť charakter její komunikace s lékařkou je převážně „zdravotní“ povahy, předpokládejme rovněž, že pisatelka vychází z adresátčiny znalosti dobové situace v Československu roku 1942, a nepovažuje za nutné se na toto téma vyjadřovat.

Josef Váchal

Rovněž příznačné pro osobní výpověď je kategorizování informací podle vlastního hodnotového měřítko. Sdělené je podřízeno subjektivnímu axiologickému systému, kdy jsou situace banální dávány na roveň událostem s dalekosáhlým politicko-společenským významem. Z perspektivy starého umělce je tak zachycena absurdita doby, proměnlivost dějin, proud dějin bezvýznamný z hlediska vnímatele-individuality, který je povznesen nad malichernosti střídajících se vlád a režimů, vnímající nepřetržité trvání přírody a v konfrontaci s ní uvědomění si marnosti lidské existence ve srovnání s transcendentnem, přesto nerezignující na své lidské - umělecké poslání.

Váchal zaznamenával své myšlenky pro budoucí generace. V jednom z dopisů Bobši Svobodovi čteme: „Kdybych Ti, člověče, měl tady alespoň v zkratkách napsat, co už jsem letos prodělal a zažil, do máje hotov bych nebyl – a tak ty moje zkušenosti v četných dopisech jiným lidem uloženy jsou.“³⁰⁸ Jeho dopisy jsou skutečně prosyceny zkušeností, životním světonázorem a různými formami referují o prožité skutečnosti. Na rozdíl od deníků ale dopisy plní zároveň komunikační funkci, zohledňují osobu adresáta a tím nabízejí prostor Váchalovu literárnímu projevu.

Prvky faktografičnosti

Jedno z pojetí „autenticity“ bazíruje na „nestylizovanosti“, strohosti textové výpovědi, zaznamenávající co nejstručněji prožitou skutečnost. Jakákoli stylizovanost je pak chápána jako dodatečná korekce, vzdalující textovou výpověď mimotextovému referentu a ovlivňující čtenářskou recepci. I v dopisech Váchalových nalezneme pasáže v tomto smyslu „autentické“, uvěřitelné, aktuální, odkazující na aktuální dobu geneze dopisu, nebo referující o prožitých událostech do určité míry „objektivně“.

---

³⁰⁸ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 138.

Dopisy často obsahují pasáže faktografické, záznamy prožívané skutečnosti, bez výraznější stylizace. Váchal dopisy informuje o své každodennosti, zachycuje i společensko-politickou situaci a to s odlišnou mírou explicitnosti. V dopise L. Loubalovi z roku 1947 uvádí na samotný závěr následující pasáž: „*Jinak nové jsou tyto zprávy: M. je v lázních a hospodaří zde její sestra s dcerou a časají se solanky, jež dnes do 20 beden uskladňujem. Jiné metráky hrušek – díky řízenému hospodářství a sběrnám – už jsme do hnoje zakopali, protože ani na mošt, kilo za korunu se neberou.*“³⁰⁹

Tyto krátké pasáže, jakési informativní „vsuvky“, se blíží svou fakticitou a „autentičností“ (ve významu nestylizovanosti) Váchalovým denním záznamům. Jejich formu přejímá a variuje dopis Bobši Svobodovi psaný na přelomu let 1953 a 1954 (tedy v delším časovém úseku), s vysvětlujícím názvem: „*Vánoční dennopis, to jest: Příkladné popsání radostných vánoc, hlavně však vejpis dobrých jídel toho času zkonsumovaných, item o časovém rozvrhu jistého studeňanského pohana, v roce 1953.*“³¹⁰ Text je členěn na odstavce uvozované datací, po které následuje popis denních činností. Největší prostor je věnován 24. prosinci. Na rozdíl od deníků je v případě Dennopisu zohledněn konkrétní adresát, který je v úvodu osloven a kontakt s ním je udržován i ve vlastním textu. „*Během vaření uznal jsem trápení Tvoji Marie, Bobši, když Ty fajfku si prošťoucháváš a jí v kuchyni nepomůžeš.*“³¹¹ Faktograficky popisné odosobněné vyprávění tak přechází ve vyprávění autorské, obsahující přímou řeč v rozhovorech hlavních protagonistů vyprávění: „*Jářku k Mackové: "Nechod'te nikam! On třeba leží v horečce a je v tom stavu schopn vás znásilnit a vy mi o tom nic neřeknete..." "Sprostáku," zarazila řeč mou M., (...)*“³¹² Původní proklamovaný záměr denních záznamů, jehož formu Váchal i v první části dopisu dodržoval, přechází v typicky Váchalovské vyprávění, referující stejnou měrou o snech a fantaziích, jako o denních činnostech. Forma strohých záznamů přechází v textovou tematizaci prožitého, tolik odlišnou od celkové ucelené strohosti autokomunikačních deníků. Od faktograficky laděných záznamů je tak blízko k literární tematizaci prožitého, autorskému vyprávění.

Autobiografičnost a každodennost

„Uvěřitelné“ záznamy prožitých událostí, přecházejí volně ve vyprávění a tematizaci prožitého. Za autobiografický můžeme považovat dopis Karlu Němcovi, ve kterém tematizuje svůj odchod

³⁰⁹ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 60.

³¹⁰ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 198.

³¹¹ Tamtéž, s. 200.

³¹² Tamtéž, s. 203.

z Prahy na venkov společně s motivacemi, které jej k odchodu vedly, a pocity životní změnu provázející. „*Od loňského března, kdy matku moji nákladní auto přejelo a ztratil tím posledního blízkého mi Syna Božího, ztratil jsem i Prahu a byl už stále venku u Mackové, do Prahy jen každého měsíce na 2-3 dny dojížděje.*“³¹³ Dopisem z 5. června 1940 bilancuje autor svou dosavadní tvorbu „Pražského období“, tematizuje opouštění hlavního města a okolnosti stěhování, zároveň prorocky otevírá etapu budoucí, Studeňanskou: „*Ano, teď teprve jsem OBJEVIL HUMOR! Nevíte, co mi dá namáhání věčně a stručně vypsati Vám moji životní a uměleckou odyseu, když každému odpovídám formou kazatelů 18. věku, ne-li hůře. Šibeniční, lidový a lidský humor, říci o něm, je málo.*“³¹⁴ Nejen v tomto dopise se autor sám vyjadřuje o účelu a povaze své korespondence. Snaha zanechat po sobě stopu, zůstat v kontaktu s přáteli, způsob umělecké realizace.

Témata dopisů

Události, které jsou v dopisech tematizovány, můžeme rozlišovat jako dobově příznakové, nebo naopak povahy obecně „nadčasové“. I způsob referování o událostech se liší mírou explicitnosti. Z Váchalovy korespondence je možné „vyabstrahovat“ faktografickou linii, záznamy o událostech, které měly bezprostřední vliv na umělcův život. Tematizována je hospodářská, politická situace, kterou pisatel doplňuje vlastními úvahami, reflexí i vizemi budoucího vývoje. Vedle glosování aktuálních událostí, známých z tisku nebo rozhlasu, Váchal s nadhledem a humorem komentuje venkovský život. Témata dobově příznaková, celospolečenského dosahu, se nacházejí na stejné hodnotové rovině, jako události banální, dobově nepříznačkové, neboť veškeré vnější podněty slouží jako látka pro rozvíjení reflexivních úvah, „vnitřních výlevů ducha“.

V dopise Karlu Němcovi spekuluje a prorokuje vize budoucího vývoje: „*(...) ale řeknu ti, to že je TEPRV ZAČÁTEK, dvouletka. Co až pak pětiletka, desíti a dvacetiletka vyhlásíme?*“³¹⁵ Váchal tuší budoucí politický vývoj „*Blížíme se opravdu do dob truchlivých, nelásky plných a v otroctví, o němž mladým létům našim ani se nezdálo!*“³¹⁶

Společensko-politická situace, zaznamenaná explicitními odkazy v textech dopisů, ovlivňovala a formovala i každodennost studeňanské domácnosti. Implicitně se tedy dobová situace odráží i ve volbě dobově příznačných témat, jakými byly např. nedostatek jídla a surovin za německé

---

³¹³ Tamtéž, s. 73.

³¹⁴ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962.* Praha-Litomyšl 1999. s. 75.

³¹⁵ Tamtéž, s. 88.

³¹⁶ Tamtéž, s. 89.

okupace i komunistické totality, kulturně-společenská izolace, nezáměr kritiky i veřejnosti o Váchalovo dílo apod.

Způsoby obživy v době protektorátu popisuje Váchal v dopise Bobši Svobodovi, s titulem: Čtení výhradně o jídle.³¹⁷ Popisy stravovací situace ve válečném období doplňují recepty, lidové rady, nouzová řešení, náhražkové suroviny, „šmelina“ a pokoutní směnný obchod. „*Já jdu 3x za týden do Jičína s baťochem a pokaždé vracím se s třemi lahvemi vína a někdy s malin. šťávou, potom tam mám kilo psích sucharů za 10 korun a cukroví, které není na lístky anebo bonbony, (...). Někdy mi schová lahůdkář dva, tři sýrce za 8 kor. se sušinou tuku 20 procent.*“³¹⁸

Jak autor sám podotýká, nejde duchovně přemítat, když je hlad. Pročež rozjímá o jídle, sny o jídle, odrážející aktuální situaci všeobecné nouze, připomínají obsahy středověkých textů, tematizující hojnost a blahobyt jako ideální stav bytí v nejisté realitě. Častým tématem je i pokoutné pěstování tabáku, doplněné návody na domácí fermentaci a uskladnění, o jehož ilegalitě Váchal rád žertuje, jako např. v dopise z roku 1947: „*Moje letošní, („náhodou“ se mi zas vysemenivší a vyrostlý náš tabák) sklizeň, upravena takto odpočívá, vážíc přesně 3 kg a 27 dkg.*“³¹⁹ Tabákovou situaci ilustruje i historka z blíže neurčené vesnice na Jičínsku, kde „aufsehr“ objevil na zahradě nelegálně pěstovaný tabák, který přítomný výminkář zapíral jako vysemeněný plevel.³²⁰ Ve stejném dopise čteme i o skomírající umělcově obživě, spočívající v prodeji nebo směně vlastních děl: „*(...) a tak umožňuje mi, abych hlady nechcíp, nemaje uloženou už ani findu. Koncem červa tu byl on návštěvou, spolu s L.L. Loubalem a drogistou Sedláčkem z Herby. To byl poslední můj příjem.*“³²¹ Téma nedostatku je ale často přenášeno do roviny humorné nadsázky, např. když je zásilka potravin od „sponzorů“ ohodnocena jako zcela nedostačující a podrobena zdrcující kritice v rádoby neuctivém „děkovném“ dopisu manželům Leixnerovým z roku 1944.³²²

V dopise B. Svobodovi z roku 1953, ve kterém se Váchal vyjadřuje k společensky „závažným“ otázkám, následuje i pasáž o pěstování drůbeže (v reakci na doručený dopis), s popisem pozorování drůbeže, od kterého přechází k vyjmenování fauny studeňanského dvorku: „*Dvě veverek prochází skrze náš dvůr do vesnice. Koncem října nakreslila si M. několik skiz vyhrávající se na jasanu veverky.*“³²³ Časté recepty a návody se týkají i výtvarné činnosti, např. popis procesu vzniku grafiky, v dopise Leixnerovým z roku 1943.³²⁴ Rovněž odkazy na přečtené

³¹⁷ Tamtéž, s. 122-131.

³¹⁸ Tamtéž, s. 128-129.

³¹⁹ Tamtéž, s. 132.

³²⁰ Tamtéž, s. 132-134.

³²¹ Tamtéž, s. 138-139.

³²² Tamtéž, s. 32.

³²³ Tamtéž, s. 162.

³²⁴ Tamtéž, s. 27-28.

knihy, nebo provokativní témata, jako dějiny homosexuality s popisem aktuálních diskusí na toto téma vedených, můžeme zařadit mezi témata „nadčasová“.

Vzájemná provázanost

Z kompozičního hlediska si povšimněme kontrastu, kdy podstatné a dalekosáhlé je konfrontováno s banálním. Tento protiklad je však pouze zdánlivý. Při hlubším ponoření do Váchalova projevu, se zohledněním jeho světonázoru, si uvědomíme, že vše sdělené má svůj význam, že všechna témata, všechny motivy jsou pro pisatele rovnocenné. Stejně jako každý člověk má specificky nadstavený svůj žebříček hodnot, i Váchal má subjektivní hodnoty, které ne vždy korespondují s konvenčními hodnotami, které preferuje dobová společnost. I její hodnoty sice vnímá, ale kriticky a rezervovaně. Prožité skutečnosti, týkající se bezprostředně Váchalova života a do značné míry jej ovlivňující, stejně jako společensko-politické mechanismy, které konkrétní situace zapříčinily, Váchal reflektuje stejnou měrou, jako události banální a všední. Tímto přístupem je vyjádřena umělcova životní filosofie, reflektující a komentující všechny události přicházející, bez ohledu na společnost jim přiřkládaný význam. Je poučen z historie o cykličnosti a střídání vládních režimů, o jejich nicotné hodnotě vzhledem k věčnému trvání přírody a transcendentna. „*Přeměna společenských řádů je zákon přírody.*“³²⁵ Váchal je nad věcí. Z pozice starého muže, jako člověk zkušený, jako provokatér, jako svobodný umělec a prorok, solitér a samorost, vidí za příčiny událostí, uvědomuje si nicotnost lidského snažení, konečnost lidské (i blížíící se konečnost své vlastní) existence, se kterou se vyrovnává humorem a nevážností.

„*Zkrátka: svět je postaven na žrádle a ukájení pohlavního pudu, krom toho psiho hájení vlastní boudy. Tak jsem se poučil, že jsem mohl napsat další rukopisy, (...), které jednou – pro ten humor v tom – budou vzácností majitelům. Ať už to budou soukromníci nebo stát.*“³²⁶

Tematizace prožitého

Anna Macková v dopisnici č. 2 popisuje událost „pěší cesty z Jičína“, přičemž se syžet a základní fabule prakticky překrývají. Událost je vyličeána úsporným prostě sdělovacím stylem, bez ozvláštňující stylizace nebo netradičních vypravěčských postupů.

U Josefa Váchala nalezneme řadu přístupů v textovém uchopení prožité mimotextové skutečnosti. Vedle zmiňovaných faktograficky strohých referencí o „studeňanských

---

³²⁵ Tamtéž, s. 154.

³²⁶ Tamtéž, s. 152.

aktualitách“, které povětšinou nepředstavují hlavní tematickou náplň dopisu, ale jakousi „tematickou periferii“, informace „na okraj“, Váchal prožité události beletrizuje, transformuje v osobitý text přetvářející materii reálně prožitého v text s estetickou hodnotou.

Např. v dopise manželům Leixnerovým popisuje rozhovor na téma „dějiny homosexuality“ se zvěrolékařem T., též doktorem „Hovado“ zvaným. Událost je realizována jako dialogizovaný příběh, vyprávěný homodiegetickým vypravěčem s oddělenými promluvovými pásmy: „*Doktor T. se zamyslel a bylo vidět, že bere poučování mé vážně. Já už čekal, kdy mne k bisexualitě vyzve a řekne tedy, abych s ním zašel za vrata. Rozechvěn však jsa, hladě už mně ruku, nicméně řekl: "Ale je to hřích a což když se o tom dozví paní M.?"*“³²⁷

Volnější zpracování prožité události sice zvětšuje odstup od mimotextového referentu, „znevěrohodňuje“ vyprávěné, ale svobodné zpracování látky je právem autora, který konstruuje svým vyprávěním novou – osobitou skutečnost. U Váchala se tendence beletrizace faktografie a konkretizace fikce mísí v jedinečný výrazový projev.

V Krvavém románu Váchal odkazuje na reálné skutečnosti implicitně, fikční svět vyprávění „ideálního krváku“ je sice autonomní, přesto i v něm nalezneme hypertextové odkazy na mimotextovou rovinu fikce (viz postavy Žloudek, Krychle, dr. Řimsa a pod., zároveň postavy Mistra a Fragonarda), kterými je text konkretizován, pojen s dobovým kontextem vzniku. Reference v pasážích „spisovatele Paseky“, odkazující na reálného autora a jeho život (včetně realizace postavy Anny Mackové jako slečny Kocourkové) a tematizace událostí faktického vzniku „ideálního krváku“, kterou můžeme pro její „uvěřitelnost“ pokládat za „autentickou“ rovněž v rovině geneze Váchalova psaní Krvavého románu. Sám Váchal uvádí, že text sázel bez rukopisu³²⁸, tedy jednotlivé sazby po otištění rozmetal, pročež kompozice textu odpovídá aktuální autorské iniciativě, která často reflektuje bezprostředně prožívanou skutečnost. V případě Krvavého románu jsou obě roviny – vyprávěná i vyprávění (byť v podřadném poměru, který se v závěru stane souřadným, když dojde k prolnutí vyprávěcích rovin) - současně fikčním světem, odděleného od reálného autora.

Doklady o užití obdobného principu, jaký Váchal uplatnil při psaní Krvavého románu, nalezneme v řadě dopisů, přesněji řečeno – dopisu je vlastní aktuální princip komponování textové výpovědi, který provázal i genezi Krvavého románu, díla plně fikčního, byť s výraznými autobiografickými prvky. Kompoziční výstavba je ovlivněna bezprostředním aktem psaní a je často formován mimotextovou skutečností.

---

³²⁷ Tamtéž, s. 55.

³²⁸ VÁCHAL, Josef. *Krvavý román*. Praha-Litomyšl 1990. s. 304. (nečíslováno)

Aktuální proces psaní, probíhající často v delším časovém úseku, byl mnohdy ovlivněn a formován mimotextovou skutečností, nadosobními stylovými faktory, o kterých text zároveň referuje. Např. v dopisu Anně Mackové Váchal píše: „*Nyní musím ponechat trochu místa té potvoře Evě, aby Vám též svoje city projevila. (...) Vopice Eva napsala dodatek zvlášť. Tak se mějte dobře a buďte zdravá!*“³²⁹ I v textech dopisů se objevují aktuální reference bezprostředního aktu psaní, ve formě poznámky, textového záznamu, který jednak text navracejí do referenční roviny, kompozičně ohraničují genezi psaní a spoluutvářejí kompozici textové výpovědi. Např. v dopisech L. Loubalovi: „*Nemaje doma papíru, psaní dnes končím a posílám zatím titul Dopisů, (...)*“³³⁰; „*-ale hrome! Papír mi došel! A tož Vás LLL a celou rodinu zdraví starej J.V.*“³³¹

Proces Váchalova psaní, blízký psaní automatickému, volný tok myšlenek a asociativní tematická návaznost, zohledňoval a textově reflektoval prolínání vnějších i vnitřních faktorů. „*Jelikož zvrhnul se mi inkoust a tak namáčím přímo do loužičky na stole, měním zas obsah své psaniny.*“³³² Pisatel mentální i reálné podněty zaznamenává rovnocenně.

Přestože v řadě případů se Váchal k textům vracel, doplňoval je charakteristickými dodatky, které ale zůstávají ve formě autorského paratextu, vlastní text pouze doplňují. Ať už z jakéhokoli důvodu, pro nedostatek papíru, pro zbytečnost takového činu, Váchal texty nepřepisoval. Jeho rukopisy jsou zároveň čistopisy, ve kterých jsou dodatečné vpisky prostorově odlišeny.

Závěrem

O podobě autorského subjektu ve Váchalových dopisech se budeme podrobněji věnovat v samostatné kapitole. U Josefa Váchala se míra reference liší podle jednotlivých popisů, obecněji pak i podle jednotlivých adresátů. Výraznou dokumentární hodnotu mají dopisy adresované Karlu Němcovi, kterého Váchal podrobněji seznamuje se situací okolo svého odchodu z Prahy a životě ve Studeňanech.

Vnímání dobové kulturně-politické situace a její tematizace v dopisech je u Váchala výraznější. K dobové situaci se vyjadřuje, glosuje ji, komentuje. Aktuální událost bývá často námětem jeho úvah.

---

³²⁹ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 66.

³³⁰ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 26.

³³¹ Tamtéž, s. 65.

³³² VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 162.

V. Autor a adresát

Lulia Kristeva ve své knize *Slovo, dialog, román*, definuje tři dimenze textového prostoru - subjekt psaní, adresát a vnější texty- které společně vedou dialog.³³³ Významová hodnota slova se definuje: „a) *horizontálně: slovo v textu náleží zároveň subjektu psaní a adresátovi, a b) vertikálně: slovo v textu je orientováno k předcházejícímu nebo synchronnímu souboru literárních textů.*“³³⁴ V kapitole věnované intertextualitě jsme se věnovali převážně horizontálnímu dialogu, vazbám na textové kontexty, přestože jsme v řadě případů okrajově zasahovali i do dialogu horizontálního, což je dokladem jejich vzájemné provázanosti. Nyní se oblasti horizontálního dialogu (vztahu autor – adresát) věnujme podrobněji.

Z hlediska uměleckého textu je čtenář pouze hypotetickou kategorií (modelový čtenář). V případě osobní korespondence je ale existence reálného adresáta, která samozřejmě nevylučuje adresáty modelové, symptomatická a ovlivňuje podobu i obsah textového projevu. Ve Váchalově případě se navíc „modelový adresát“ často stává přímou součástí textu, fikční entitou, schopnou reagovat na promluvy autorského subjektu přímou řečí.

Rovněž autor, původce díla, má v díle svůj textový ekvivalent, který označujeme jako autorský subjekt. Při procesu psaní dochází k „rozdvojení“, kdy se reálný autor stává textovým subjektem.³³⁵ „(...) *na jedné straně se postuluje existence vnitřnětextového autorského subjektu (analogickými pojmy jsou modelový autor, implikovaný autor, subjekt díla), na straně druhé vnětextový subjekt empirického autora (reálný autor, historický autor, psychofyzický autor).*“³³⁶ Čtenářské teorie význam reálného autora banalizují, naopak důležitost ve formování textového významu přisuzují tvořivému aktu čtenářské recepce, konstruující na základě vlastní invence hypotetický obraz modelového autora. Koncepty J. Kristevy a S. Greenblatta však připouštějí určitou „tělesnou stopu“ autorského subjektu, tedy jeho provázanost s autorem reálným, „byť nutně pouze v tematizované, recepční, čtenářské konstrukci.“³³⁷

Chápání pojmu autorský subjekt prošlo v průběhu 19. a 20. století řadou proměn. V úvodní studii ke sborníku *Proměny subjektu*³³⁸ Daniela Hodrová poukazuje i na pojetí subjektu jako „gramatické kategorie“, podle které vzniká subjekt jako důsledek jazykové komunikace.³³⁹

³³³ KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog, román: Texty o sémiotice*. Praha 1999. s. 8.

³³⁴ Tamtéž, s. 9.

³³⁵ MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. s. 61.

³³⁶ Tamtéž, s. 61.

³³⁷ Tamtéž, s. 63.

³³⁸ HODROVÁ, Daniela (ed.). *Proměny subjektu*. Pardubice 1993.

³³⁹ Tamtéž, s. 6.

„Významové formy „já“ a „ty“ (první a druhá osoba singuláru) označují reciproční nepředmětná aktuální jsoucna vystávající v komunikativní situaci („ty“ označuje alternativní „já“).“³⁴⁰ Třetí osobu, označující jedince, kteří nejsou přímými účastníky komunikačního aktu, pak můžeme z tohoto prizmatu řadit mezi zájmena ukazovací, nikoli zájmena osobní.³⁴¹ Chápání subjektu jako čistě formálního gramatického jevu, zastupovaného zájmeny popř. vlastními jmény, však pomíjí referenční vazby k autorovi promluvy, k pisateli jako psychosomatické osobě. Jak podotýká Daniela Hodrová: „Jazykově formalizovaná nepředmětná aktivita je subjektem neoddělitelným od řečové výpovědi. Pokud se tato výpověď vztahuje k mluvčímu, referuje o něm, tj. pokud mluvčí hovoří o sobě, stává se předmětem sebereflexe, zrcadlí sám sebe v řeči (...). To naznačuje, že subjekt není pouze kategorií jazykovou, nýbrž že jazyk je s to (intelektuálně) označit nepředmětné jsoucno.“³⁴²

Podoby a formy autorského subjektu v textu mohou být různé, od implicitních známek empirické zkušenosti reálného autora tematizovaných v díle, přes užití ich-formy a gramatických odkazů k osobě reálného pisatele, po explicitní a zcela konkrétní zhmotnění autorského subjektu do postavy díla. Jeho pozice se rovněž může v textu proměňovat a vyvíjet.

Podle Seymoura Chatmana vytvářejí prostor příběhu dvě hlavní entity - postavy (též existenty) a události.³⁴³ Obě entity mohou mít svůj mimotextový korelát v autorově žité skutečnosti, literární tradici nebo v kulturně-historické paměti. Podoba jejich textová realizace, míra konkretizace či „autentičnosti“, je pak záležitostí autorovy invence.

Oblast osobní korespondence je typická zejména mírou autorské sebereflexe. Typické je užití ich-formy, umožňující v největší možné míře formální ztotožnění reálného pisatele a autorského subjektu. Autor vyjadřuje své subjektivní názory, výpověď dopisu je *jeho* výpovědí, byť zaznamenanou textově. I recipient korespondence apriorně ztotožňuje modelového autora s autorem reálným, kterého z pravidla osobně zná. Osobní korespondence je oblastí běžné komunikace, čímž je předurčeno čtenářské „předrozumění“. Dopis jsme zvyklí číst jako „dopis“, tedy textovou promluvu informativního charakteru, (byť ovlivněnou formálními konvencemi dobového korespondenčního úzu), psaný útvar prostě sdělovacího stylu, ne jako prozaický text, který konstruuje fikční svět.

---

³⁴⁰ Tamtéž, s. 6.

³⁴¹ Tamtéž, s. 6.

³⁴² Tamtéž, s. 7.

³⁴³ MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. s. 133-134.

Anna Macková ve svých dopisech zřetelně odděluje pozice dvou účastníků komunikačního aktu. V případě novoročního dopisu č. 1 je v textu autorský subjekt zastoupen převážně nevyjádřeným podmětem, např.: „*Bývám teď zřídka v Praze, (...)*“, „*Často si na Vás vzpomenu*“; ale i osobním zájmenem „já“: „*Já mám tu na venkově trochu klidu, (...)*“ (obr. 1); obdobně u dopisu č. 2: „*(...) děkuji Vám za poslané. Jsem ráda tomu, (...)*“ (obr. 2a); u dopisu č. 3: „*Zdráva, bohužel, nejsem. Velice špatně chodím.*“ V souvislosti se svou osobou užívá pisatelka i zájmen přivlastňovacích: „*(...) vyzvedne, co jí tam laskavě pro mě necháte*“ (Obr. 3a) V případě dalších „aktérů“ událostí, o kterých Macková referuje, využívá vlastních jmen i profesních označení: „*Neteř Milena k Vám zajde v pátek, (...)*“, „*(...) mám tu již několik dní (...) jednoho celého zedníka, který mi dělá izolaci do promočených zdí-*“ (Obr. 3a)

Anna Macková v korespondenci referuje o svých zážitcích přímo, odstup mezi subjektem autora a autorem reálným je prakticky nezřetelný (což je příznačné pro běžnou komunikaci).

Josef Váchal

Co do šíře způsobů realizace autorského subjektu v textu je Váchalův projev s projevem Mackové nesouměřitelný. Užívána jsou zástupná označení osobními zájmeny, přičemž užití zájmena „já“ v prvním pádu, je spíše výjimečné a plní funkci zdůraznění: „*Já už vypomáhal jsem si nouzovými zásobami, (...)*“³⁴⁴; „*Ba neměl jenom kříž a starost bratr Váš nad svou Růženkou, ale i já, nad svojí 14letou psicí,*“³⁴⁵; „*Já tě posílám hubičku a nejvíc se těšíme s Pavl. na lívanec.*“³⁴⁶ Objevuje se dokonce i plurál, ve kterém ale někdy „zahrnuje“ všechny obyvatele studeňanského statku: „*(...) nad tím ubohým, zřejmě podvyživeným zvířetem div jsme nezaplakali. My, jejichžto oči navykly si v poslední zabíjecí sezoně kochati se pohledem na flajš, (...)*“³⁴⁷ Časté je užití podmětu nevyjádřeného: „*Zimu jsem přestál docela dobře (...)*“³⁴⁸. Nebo je výpověď odosobněna užitím trpného rodu: „*V současné době stále se dokončuje oněch 780 figur na hotových listech. Tu se zvlášt' nedělá jen každý list do úplného provedení: sériově propracovává se celek (...)*“³⁴⁹

³⁴⁴ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 26.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 26.

³⁴⁶ Tamtéž, s. 63.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 32.

³⁴⁸ Tamtéž, s. 27.

³⁴⁹ Tamtéž, s. 27.

Daleko častější - a pro Váchala příznačné - je stylizování autorského subjektu do pozice účastníka vyprávění, nebo i diegetického vypravěče. Váchal o sobě hovoří často ve třetí osobě, vytváří tak odstup, referuje o sobě jako o „někom druhém“, čímž se stylizuje do pozice „dvojníka“, do určité role, se kterou se ztotožňuje.

I ve svých denících referuje o své osobě nejčastěji bezpříznakově ve třetí osobě: „*Oběd od včera. Od 12. dále četl. – Podmrak. – Odp. Pavel prořezával nám stromy, tahal jsem větve. Petr přinesl krta a hrají si s Pavlíkem. Bez novin. Trochu jen měl psiska v posteli.*“³⁵⁰

V dopisech je pak nejfrekventovanější „sebetitulací“ označení „našinec“: „*Kterak našinec se těší na tyto letní dny!*“³⁵¹; „*M. jakmile očeše hrušky, přece jen do Teplíc vyrazí a našinec na pressu na chodbě si zařadí.*“³⁵², opakovaně se vyskytuje i „pekelník“³⁵³ nebo „mistr“: „*(...) ať na to praskne třeba třetí i čtvrté číslo Záznamů, ať tedy mistr ještě toho světa drobátko užije!*“³⁵⁴ Obliba nadpřirozena se rovněž odráží ve zvolených titulacích, např. „- podle theosofie, již se, magik dnes směju-“³⁵⁵; „*Kdežto já, černej magik (!) (...)*“³⁵⁶ Stylizování do příslušných „rolí“ vyjadřují rovněž odpovídající adjektiva.

V závěrečných rozloučeních se Váchal nejfrekventovaněji podepisuje svým vlastním jménem, popř. iniciálami, čímž je vyjádřeno závěrečné propojení všech textových variací s osobou reálného autora (podobně jako v Krvavém románu závěrečná tiráž, která významově sjednocuje všechny textové entity). V několika případech doplňuje vlastní jméno přívlastky jako „*starej J.V.*“³⁵⁷; „*Vámi omládlej*“³⁵⁸; „*JV homosexualist*“³⁵⁹ čímž zachovává návaznost na textem vytvořený autoportrét, se kterým se ztotožňuje.

Realizace autorského subjektu odráží Váchalovo vnímání sebe sama, souvisí se subjektivním světonázorem a životní filosofií, nezřídka v dopisech tematizovaných. Pozice vyvrhele, nedoceněného, kritikou i veřejností opomenutého a dobrovolně na periferii zájmu odstoupivšího umělce, který na svůj osud zehrá a současně mu blahořečí. Četné jsou stylizace do „rolí“ opovrhovaných, negativních, s čímž souvisí i tematická a kompoziční rovina dopisů, provázané tak v jeden homogenní celek.

---

³⁵⁰ VÁCHAL, Josef. *Deníky: Výbor z let 1922-1964*. Praha-Litomyšl 1998. s. 181.

³⁵¹ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 24.

³⁵² Tamtéž, s. 54.

³⁵³ Tamtéž, s. 3.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 68.

³⁵⁵ Tamtéž, s. 95.

³⁵⁶ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 110.

³⁵⁷ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 65.

³⁵⁸ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 264.

³⁵⁹ Tamtéž, s. 59.

Odstup pisatele od autorského subjektu je v řadě případů natolik výrazný, že je subjekt realizován jako samostatná postava extradiegetickým vypravěčem konstruovaného fikčního světa. Např. v dopisech L. Loubalovi, ve kterých Váchal vypráví o seznámení s mladými KAbrňáky, shrnuje implicitně vypravěčskou strategii již úvodní titul: „*Vysvětlivstvomluva aneb Krátká historie o počátcích těchto styků zelenomladíků s jedním do lidských hub přišedším dědkem, na němž bezmála jak na jeho strejdou Mikulášem Alšem dost peněz už v národě vyděláno bylo, (...)*“³⁶⁰; ztotožnění autorského subjektu s ústřední postavou vyprávění je explicitně potvrzeno v následující části: „*Dav vale světu, jistý patentální dřevorytec, jménem Váchal, v ústraní žil, v němž čtvero bratří Chocholků, (...) sloučeno a tudíž krátce centrální Chocholka nazývati ho budeme.*“³⁶¹ Postava Váchala je tak navíc transfigurována do postav „čtyř bratrů Chocholků“, postav Váchalova románu *Ďáblova odstředivka*. Reálný autor se tak štěpí na extradiegetického vypravěče a textovou entitu, postavu Chocholky, alter ega samotného pisatele. Tento syžetový postup připomíná realizaci a transpozici autorského subjektu ve Váchalově nejznámějším díle – *Krvavém románu*. V případě Loubalova dopisu konstruuje vypravěč příběh Chocholkova života, tedy vlastní Váchalovy reálie stylizované do zprostředkovaného vyprávění. Chocholka (Váchal) je v následujícím díle antonomasticky titulován jako „*mistr kolaborátník*“ nebo „*onen pekelník*“³⁶². Dílem druhým ale končí takto stylizované vyprávění a na text z roku 1947 s dvouletým odstupem navazuje text z roku 1949: „*(Tohle píšu dnes, pod dva roky starý hořejší náčrt.)*“³⁶³ Narativní strategie se i přes časový odstup geneze textu přizpůsobuje textu předešlému, přestože již nevyužívá zástupné postavy Chocholky, hovoří o sobě reálný autor s odstupem třetí osoby, tedy autorský subjekt je v textu personifikován jako: „*(...) životem protažený a ve škole moudrosti sběhlý písmák náš a dřevorytec studeňanský, (...)*“³⁶⁴. Odstup od autorského subjektu pisatel prolamuje již v následujících řádcích, ve kterých opouští konstrukci fikčního světa a prostřednictvím opětovného ztotožnění autorského subjektu s autorem-pisatelem a odkazem na aktuální mimotextovou skutečnost, přesouvá vyprávění do roviny referenční: „*Tak i autor těchto řádek, haldu papíru popsav, najednou že škatule prázdná jesti, zjistí, (...)*“³⁶⁵, ve které tematizuje průběh psaní, vnější faktory, ovlivňující fyzický vznik i tematickou náplň dopisů.

V následujícím odstavci se již autor obrací na adresáta nezastoupen konkrétní postavou, ale přesto s odstupem, skryt za třetí osobu: „*(...) hladovícimu našinci se ušpekvuřtovat,*“³⁶⁶ ze

³⁶⁰ VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. s. 15.

³⁶¹ Tamtéž, s. 15.

³⁶² Tamtéž, s. 19.

³⁶³ Tamtéž, s. 21.

³⁶⁴ Tamtéž, s. 22.

³⁶⁵ Tamtéž, s. 22.

³⁶⁶ Tamtéž, s. 23.

kteře ještě v tэмže souvětí přechází do první osoby plurálu: „(...) a tak stejně dál jak dřív kolaborantské myšlénky na námi cloumají, propukajíse vždy, nějaký-li pozemskými statky neobdařený jedinec s žádostí o něco na nás se obrátí.“³⁶⁷ V následující části se znovu vrací ke stylizaci autorského subjektu jako postavy konstruovaného fikčního vyprávění, „poustevníka studeňanského“: „-Leč vraťme se zas k vlastnímu účelu naší předmluveniny, k druhému dílu dopisů.“³⁶⁸ Následně se opět se navrácí k přímému oslovení adresáta a autorský subjekt realizuje zájmeny: „A tak milý pane L.L.L., jako Ali baba a jeho sedm s ním loupežníků mi připadáte, (...)“³⁶⁹. V závěru již reálný pisatel upouští od zástupných forem a promlouvá „sám za sebe“: „Nemaje doma papíru, psaní dnes končím (...)“³⁷⁰.

Z předešlého vyplývá, že podoba autorského subjektu v textech Váchalových dopisů je proměnlivá, nejistá, nejednotná, prochází mnoha podobami, a to nejen v rámci jednoho dopisu, ale i jednoho rozsáhlejšího souvětí. Vzájemná pozice reálného pisatele a subjektu v textu je rovněž proměnlivá, od velké míry ztotožnění (charakteristické užitím zájmen, nevyjádřených podmětů, odkazujících přímo k pisateli) po „rozdvojení“, transpozici do zástupné postavy vyprávění, která je součástí konstruktu vlastního fikčního světa.

Jedinečnou variaci autorského subjektu nalezneme v dopise Karlu Němcovi, realizovanou jako odpoutání ducha od hmotného těla během spánku, oddělení subjektu vyprávěcího vědomí od subjektu fyzické postavy: „Opustil jsem lidskou bytost, které podobný jak sobě osud jsem připravil a na který, tuším, za oněch 7 let zde na vsi trávených, jistě už si zvykla.“³⁷¹

Transcendentní a spiritualistická záliba Váchalova se realizuje i ve formě narativní perspektivy.

Složitější uchopení problematiky autorského subjektu je typické zejména pro uměleckou literaturu, v oblasti korespondence je obvyklý minimální odstup mezi autorem reálným a jeho textovým subjektem. Josef Váchal záměrně mění vypravěčské pozice, znejasňuje a znejistňuje hranici mezi referenčností a fikčností textu. Připomeňme Váchalův nejslavnější text umělecký, Krvavý román, u něhož se podoba autorského subjektu dokonce „roztrojí“, přičemž dva krajně vyostřené prvky „autorovy“ osobnosti se konkretizují do postav Fragonarda a Mistra, které stvořil Paseka, jež je do určité míry i demiurgem jejich osudů, Paseka jako sám Váchal, autorský subjekt a zároveň intradiegetický vypravěč, sledující s odstupem dvě části své osobnosti jako „loutky“, nad nimiž ale sám ztrácí moc. Stylizace autorského subjektu do pozice „postavy“ vyprávěného příběhu, kterou výše zmíněné gramatické pojetí subjektu chápe jako nepřímé „popisované účastníky“, o kterých se vypráví, je příznačná i pro Váchalovu korespondenci.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 23.

³⁶⁸ Tamtéž, s. 24.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 25.

³⁷⁰ Tamtéž, s. 26.

³⁷¹ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 95.

Váchal referuje o sobě, o svých zážitcích, přesto tak činí s odstupem, což je umožněno právě užitím zástupných označení a postav.

Z Váchalovy korespondence vyznívá emocionální odstup, reaguje na sdělené, ale na emoce již v daleko menší míře, navíc specificky, pod vrstvou cynických poznámek. Již jsme zmiňovali neodeslaný dopis Marii Glabazňové³⁷², která Váchala zahrnovala emotivními dopisy, jejichž otevřenost a afektovanost se stále stupňovala. Váchal patrně nedokázal adekvátně reagovat na podobné „výlevy“, sepsal sice cynickou odpověď, ostře kontrastující se zoufalým tónem dopisu pisatelky, kterou však nakonec neodeslal.

Emocionální distanc zřejmě motivuje autora k rozvíjení narace, k mísení a prolínání rovin reference, sebereflexe a fikce. Zajímavý je výrazný stylový rozdíl korespondence, kterou Váchal píše Anně Mackové, své družce, osobě jemu nejbližší. Dva já adresované dopisy, které máme k dispozici, do fikčních konstrukcí nezabíhají, jsou naopak příznačné obsahovou banálností i užíváním frází konvenční korespondence, jako by Váchal necítil potřebu se před svou „maitressou“ stylizovat ani ustupovat za zvolené role. *„Já teprv zítra jedu do Jičína – zpáteční cestou přes Soběraz a Sádky – a dám dopis tento na poštu. Nebude stát za mnoho, protože nevím, co mám psát, máje také jinou práci před sebou. (...) Nového pro Tebe vím jen tolik, že včera zas jsem u Pekárků navázil si uhlí pro nás, 340 kg. a Pekárek ho k nám dovezl.“*³⁷³; na řadě míst dopis telegrafičností a zkratkovitostí připomíná Váchalovy soukromé denní záznamy, ve kterých zapisoval svou každodennost, od počasí, jídla, přečtených knih, přes záznamy činností, po osobní myšlenky: *„Dopisuji v úterý večer. Je sedm hodin a stále kolem bouří. Sprchlo jen málo. (Včera notně pršelo prý za Mázlovicemi.) (...) Pavlík jedl až zas odpoledne, (v poledne měl dvě brambory,) chleba od rána a mléko. Já dojedl polévku večer, od neděle.“*³⁷⁴

V dopisech Anně Mackové převažuje spisovný, popř. hovorový jazyk, i syntakticky odpovídají dopisy stylu prostě sdělovacímu. Projevy citů dopisem procházejí jako červená nit, ukrytá pod předivem banálních frází a cynických poznámek, kterýmžto „kobercem“ místy probleskne upřímné vyznání, následované pejorativním osočením, které je opět „vyváženo“ smířlivou sentencí: *„Ale už opravdu nevím, co bych Ti psal. Loni už jsme se usmířili, já lásky vzpomněl – tak copak letos? (...) Inu, každej děláme dle svého temperamentu. Ty, bábo stará, máš ho tam, kde ho mít nemáš. (...) Já tě posílám hubičku a nejvíc se těšíme s Pavlíkem na lívance. (...)“*³⁷⁵ Přesto i v dopisech družce nalezneme typicky „Váchalovské“ provokace, dvojsmysly a sexuální narážky, byť v notně kultivované podobě, mající snad za cíl vzbudit u nepřítomné Mackové

³⁷² OLIČ, Jiří. *Neznámý Váchal. Život umělce*. Praha-Litomyšl 2000. s. 230-235.

³⁷³ VÁCHAL, Josef. Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962. Praha-Litomyšl 1999. s. 62.

³⁷⁴ Tamtéž, s. 63.

³⁷⁵ Tamtéž, s. 63.

žárlivost: „*Holky – na nic, ale zdvořile poděkovaly, když jsem jim nabídnul, býti jim k službám. (...) Zato padesátnice Hana, dělala na mne oči a mluvila dost.*“³⁷⁶ Zároveň ale užívá i zcela konvenčních frází: „*Zdraví a libá Vás J.V., s Miláčkem (...)*“³⁷⁷; „*Tvůj JV. a náš oddaný, věrný Pavlík.*“³⁷⁸

Ostatně Váchalovy oblíbené provokativní náměty - témata tabuizovaná minulou i autorovou aktuální společností, jako sexualita seniorů nebo homosexualita, představují další specifickou oblast jeho projevu.

Josef Váchal využívá obrazných pojmenování pro označení vlastního subjektu v textu. Tím vytváří odstup, autorské „já“ není „já“ textu – pisatel Váchal se popisuje v určité roli, do které se stylizuje, nepopisuje sebe, ale „kohosi druhého“, „já“ jsem „ten druhý“, našinec, pekelník, arcikacíř. Narativní postupy, které užil například ve svém Krvavém románu, aplikuje i na syžet své korespondence, což umožňuje odstup od emocí, které jsou však jedním z příznaků dopisové komunikace a i u Váchala místy prostupují složitě strukturovanou narativní strategií. Odstup a skrývání se za postavami a fabulacemi patrně představují, vedle projevu autorského stylu, i Váchalovu emocionální ochranu před nechtěným narušením zvenčí.

Adresát jako další postava

Užíváním kontaktních prostředků, oslovením a obracením se na adresáta ve vlastním textu, pisatel udržuje osobní kontakt s konkrétním čtenářem a vytváří zároveň textovou koherenci. Přímou interakci se čtenářem, zajišťují vedle přímých osloveních i apelace a imperativy směřované adresátovi. Např. s K. Němcem udržuje Váchal kontakt následujícími oslovením: úvodní „*Milej Karličku Němců,*“³⁷⁹; „*(...) rozuměj: těmi z Říma a z Paříže,*“³⁸⁰; „*Nás ale, Karle, nemajících potomků,*“³⁸¹; „*Ty, Karle, třeba řekneš ku své paní-*“³⁸²; závěrečné „*Děkuji Vám, Karličku, i jménem Maryny Al. (...)*“³⁸³ Kontakt s adresátem se v dopise mísí s oslovením a dialogy v přímé nebo polopřímé řeči v promluvovém pásmu postav nebo apostrofickými hovory s neživými entitami. „*Byl pak vyslán třetí alšovský duch, jemuž dal život ten druhý Alešík a řek': "To je moc fajn, otče, žes mi vybral takovou prima mámu, (...)"*“³⁸⁴ Komunikace s adresátem je

³⁷⁶ Tamtéž, s. 65-66.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 66.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 63.

³⁷⁹ Tamtéž, s. 104.

³⁸⁰ Tamtéž, s. 105.

³⁸¹ Tamtéž, s. 110.

³⁸² Tamtéž, s. 110.

³⁸³ Tamtéž, s. 112.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 111.

sice hlavní, ale ne jediná rovina textové komunikace, její pozice je navíc znejišťována a rozostřena promluvami paralelními.

Váchal, podobně jako Paseka, hlavní postava jeho Krvavého románu, je formovatelem textového obrazu vlastního „já“ i obrazu světa. Nejen tento rys, vědomí konstruovanosti světa, otevřená mnohovýznamová hra, řadí Váchala mezi moderní autory. Udržuje kontakt s reálným adresátem, zároveň si ale vytváří svou představu o adresátovi a konstruuje fiktivní dialogy.

Nejen Váchal se tematizuje jako postava vlastního vyprávění. Spolu jeho četnými „alter-egy“ je svět jeho textů zalidněn řadou postav, textových ekvivalentů reálných osobností.

Textovou entitu, byť vytvořenou podle reálného předobrazu, řadíme do tematického plánu jako literární postavu. Vedle vlastních jmen označuje v textech reálně žijící postavy, ať již se jedná o adresáty nebo o „postavy“ o kterých textem referuje, širokou škálou označení. Anna Macková ve svých dopisech E. Vozábové o svém druhovi nijak nepojednává. O svém soukromí, které se bezprostředně netýká zdravotního stavu, patrně nemá potřebu referovat. O kolik je situace odlišná ze strany Váchala svědčí již škála oslovení, kterými svou družku častuje nejen v komunikaci s ní, ale daleko větší měrou i v dopisech jiným adresátům, ve kterých postava Anny Mackové vystupuje jako jedna z hlavních akterek. Annu Mackovou v textech označuje jako: Macková, M., Andula³⁸⁵, sekvestorka³⁸⁶, pseudochoť³⁸⁷, milovaná kdys kolegyně a maitressa³⁸⁸, „*ratolest orným lánům východočeského rolnictva odumřelá*“³⁸⁹; v textech adresovaných jí, tedy jako textové oslovení adresátky, užívá vedle osobních zájmen i titulace: Milená Hančinko³⁹⁰, „*bábo stará*“³⁹¹, „*drahá pýcho z č. 19 a kolegyně, mistra přerostší!*“³⁹², Macková, Macíček³⁹³ apod.

Soužití s Mackovu představuje pro Váchala jeden z hlavních námětů a postava „družky“ je v jeho textech nejfrekventovanější. Odkazuje na mimotextovou entitu, reálnou osobu A. Mackové, jak poznámkami téměř faktografickými: „*U nás jsme začali se Štědrým dnem den před tím, kdy M. přinesla z města ryby, (...)*“³⁹⁴, tak rozvinutými fabulacemi, ve kterých vystupují oba aktéři jako součásti tematické vrstvy textu, jako součást textové narace, realizované promluhovým pásmem postav. Nejmarkantnější příklad nalezneme v dopisu manželům

---

³⁸⁵ Tamtéž, s. 55.

³⁸⁶ Tamtéž, s. 45.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 36.

³⁸⁸ Tamtéž, s. 48.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 48.

³⁹⁰ Tamtéž, s. 62.

³⁹¹ Tamtéž, s. 63.

³⁹² Tamtéž, s. 63.

³⁹³ Tamtéž, s. 60.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 17.

Leixnerovým³⁹⁵, u kterých Anna Macková často pobývala. Od avizovaného zájmu o stav své družky, přecházejí „vnitřní výlevy ducha“ k provokativní tematizaci sexuálních fantazií, prolínajících se představ a snů konfrontovaných s „nelichotivým skutečným stavem“, který je realizován dialogickým rozhovorem autorského subjektu s postavou „paní domácí“. Jako kontrastní k Váchalově představě romantické záchrany prostitutky (motiv tematizovaný i v Krvavém románu, v příběhu s postavami Fragonarda a Klárky) je postaven příběh, rozvíjející námět budoucího návratu družky. „*Dosud teď jako ve snách cítím, co starý muž, jak se kypré tělo oné dívky ke mně tiskne, avšak vzpomínka na 75letou družku mou v drsnou skutečnost mne navrací a já si alespoň kouzlím v duchu onen moment, AŽ Z BRNA SE NAVRÁTÍ a místo obvyklých, hanlivých titulů, káravě ke mně prohodí: "To je přivítání! Skoro dva měsíce jsme se neviděli a ty neopětuješ nyní ani mé polibky. Máš mne ještě rád?" Ač nahluclý, slyším, že její hlas se chví prudkou vášní, a já přec jsem ještě pln té homosexuality docenta Kurta Freunda.*“³⁹⁶ Vyprávění využívá syžetového postupu milostné literatury, nadsázka a ironie, volba příznačných syntaktických konstrukcí společně s osobitou lexikou, využívající květnatých přívlastků a antonomastických pojmenování, doplněné vsuvkami, typickými pro Váchalovy dopisy i deníky, vytvářejí jedinečnou parodickou autobiografii a črtu všedního partnerského soužití. „*Ona byla po svojí nově adoptované matince velmi krásnou a ký div, že xylografické moje ruce dotýkaly se jejích kyprých ňader. Já jsem však – díky tomu Freundovi za 32 Kč. – dovedl se opanovati.*“³⁹⁷

Oblibu tabuizovaných témat, ke kterým patřila např. homosexualita a sexualita seniorů, můžeme připisovat Váchalově zálibě v provokacích, volnomyšlenkářství. Konkretizace fikce, kterou se vyznačují Váchalovy literární texty, v dopisech nahrazuje stylizace konkrétního, „zfikčnění“ prožitého, tematizující s nadsázkou smyšlenou událost s reálnými protagonisty, čímž se rovněž posouvá do roviny nadsázky a parodie.

Alternativní dialogy

Korespondenční komunikace představuje písemný způsob komunikace osobní, ve které jsou výpovědi pisatele odděleny od aktuální reakce adresáta jak textově, tak v časoprostoru. Vytvořením fikčního světa, který je „zabydlen“ obcí postav, konstruuje autor vlastní mikrokosmos, nabízející možnosti alternativní komunikace. Autorské promluvy, které jsou realizovány dialogem textových entit, dialogy vedené mezi autorským subjektem a textovou projekcí adresáta nebo projekcí jiné postavy, představují specifickou podobu Váchalovy

---

³⁹⁵ Tamtéž, s. 48-59.

³⁹⁶ Tamtéž, s. 49.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 50.

komunikace. Je tak nejen nahrazována absence aktivního účastníka komunikace, ale zároveň je tím vytvořen prostor pro vyjádření subjektivních předpokladů a domněnek pisatele.

Anna Macková reaguje na předešlý dopis, odpovídá vlastním textem, odesílá jej a čeká na odpověď. I Váchal reaguje na doručené, odpovídá, parafrázuje texty dopisů, v malé míře z dopisů přímo cituje. Vedle dopisů čistě praktických, např. opožděné novoroční přání z roku 1953 C. Šťastnému³⁹⁸, informující o zdržení zásilky grafik, je funkce komunikační u většiny Váchalových dopisů zastřena. Konstruuje v dopisech vlastní svět, ve kterém si zdánlivě vystačí sám. Adresáty si přetvoří v postavy, s nimiž vede dialogy, nebo na jejichž alternativní výpovědi reaguje, jako v případě dopisu J. Hodkovi: „*Milý Josefe Hodků!/, "Pane, jo" řekla nedávno paní Hodková, "tady to máš, s tím sraním s V., že tě neuznal za hodna poděkovat a seabemenším řádečkem aspoň k tomu novému roku napsat!"*“³⁹⁹ načez bezprostředně reaguje přímou řečí „Josef Hodek“: „*Von třeba píše zas nějakou delší blafaninu, tak holt se musí počkat.*“⁴⁰⁰ Promluvovou výpověď postav-adresátů následuje autorský komentář, odpovídající na pisatelem zformulovaný dialog manželů: „*To tedy by štymovalo, ale určitě bych se byl ozval, včas, ale nešlo to.*“⁴⁰¹

Citovaná ukázka by byla typickou pro beletrii, konstruuující fikční svět narativním textem pomocí promluvových pásem postav a vypravěče. V případě korespondence je ale tento narativní model výjimečný. Prostá výpověď - omluva za delší odmlčení – je narativně realizována prostřednictvím promluvových pásem postav a vypravěče. Obdobný syžet nalezneme v dopisu Bobši Svobodovi: „*Ty si napotíš tabák, opraviš rádio, prošťouchneš fajfku a řekneš: "To je všechno hezký, ale ta drahota všade a žádný vyhlídky na kšefty ted' nejsou (...)"* – Járku: *hubo nevymáchaná, snad tomu věříš, že tihle frajmaueri, co by nástupci Templářů, libají Bafometovi zadnici? (...)*“⁴⁰²

Autor-pisatel si vypůjčuje objekty psychosomatických adresátů a přetváří je ve fikční entity vlastního narativu, kterým zároveň propůjčuje schopnost výpovědi – a tedy konstrukce fikčního světa.

Alternativní dialogy s fikčními existenty adresátů představují specifickou realizaci komunikace s reálným adresátem. Zřetelné rozlišení vyprávěcích pásem postav užitím přímé a polopřímé řeči, nalezneme v řadě dopisů, a nemusí se vždy jednat o promluvy pisatele a adresáta. V dopisech nalezneme četné doklady intertextuality, odkazy na cizí korespondenci, jména přátel

³⁹⁸ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 24.

³⁹⁹ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 16.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 16.

⁴⁰¹ Tamtéž, s. 16.

⁴⁰² Tamtéž, s. 144.

a známých. V již zmíněném dopisu manželům Leixnerovým, vedou dialog postavy Mackové a Váchala⁴⁰³. Plně mimetickou je pak např. pasáž z dopisu Oldřichu a Blaženě Leixnerovým, ve které je téma „mecenášství“ realizováno jako stylizovaný příběh o knížeti Oldřichovi a „studeňanském mistrovi“. „*„Da, da, pravilno!“ pravil kníže Oldřich pa rusku, neboť za řeči vůčihledně více směrem východním, kde široká zem ruská leží, se přibližovali a doložil: „Zdrávalit’ chotina vaše věrná, Macková, taktěž, umně slikažící?“*“⁴⁰⁴ Syžetové i syntaktické postupy odkazují na narativní formy středověkých legend, které jsou aktualizovány, vystupující postavy jsou explicitně konkretizovány. Příběh je navíc autorsky označen jako „*pomsta má na inžinýru Leixnerovi*“.⁴⁰⁵

Závěrem

Váchalův svět zdánlivě nepotřebuje adresáta, je autonomní, představuje projev autorovy individuality. Vyjme-li dopisy z jejich prakticky-komunikační role, můžeme je následně chápat jako „dary“, jako sebereflexivní esejistické texty, věnované určitému adresátovi. Ostatně sám Váchal se o svých dopisech vyjadřoval v podobném duchu, když je charakterizoval jako „platidlo“, „odměnu“ za zaslání zboží. Oproti hypotéze „nepotřebnosti adresáta“, však mluví řada okolností, ovlivňujících a formujících Váchalovy dopisy. Sám své dopisy označuje jako „Kázání“⁴⁰⁶, což že žánr adresný. Váchal svého adresáta, zcela konkrétního a fyzického potřebuje, často jej v textech tematizuje a jeho osobě do určité míry přizpůsobuje formu i obsah dopisu.

---

⁴⁰³ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 48.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 38.

⁴⁰⁵ Tamtéž, s. 40.

⁴⁰⁶ VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 30

VI. Styl dopisů

Neměli bychom zapomenout na jazykovou stránku studeňanské korespondence, byť podrobný jazykovědný rozbor zejména Váchalových textů by vydal na samostatnou práci. Volba jazykových prostředků, které vytvářejí významovou rovinu textu, je podmíněna jak dobovým územ, tak autorskou volbou. Estetická hodnota uměleckého textu je spoluutvářena autorovým stylem, který je aktualizací normativních stylů jazykových, stejně jako výběrem lexikálních prostředků.

Pod pojmem styl obecně rozumíme jednotící ráz společný určité skupině textů. Styl jazykový je pak specifickou volbou a užitím výrazových prostředků jazyka. Styl individuální, autorský, je jedinečný příznak tvorby konkrétního jedince, na základě něhož je možné jeho texty identifikovat. V takovém případě můžeme rovněž hovořit o umělecké autenticitě.

Jak podotýká Eduard Petru: *„Tyto obecněji přijímané estetické normy, (...) se dostávají do kontaktu s jeho subjektivním výběrem jazykových prostředků, založeným na jejich funkčnosti, a postupně se tak vypracovává svébytný styl autora, který patří k charakteristikám jeho tvorby a může sloužit jako prostředek její identifikace (...).“*⁴⁰⁷

Umělecký text, ve srovnání např. s texty odbornými nebo funkčně sdělovacími, u kterých je jazykovou normou předdefinována formální úprava i volba lexikálních prostředků, využívá všech možností jazyka k ozvláštňování textového projevu. Podle E. Petru je třeba ptát se po funkci autorem zvolených jazykových prostředků.⁴⁰⁸ Funkční aktualizace jazykového projevu je spojena s autorským záměrem, svébytným způsobem vyjadřování, jeho jedinečným stylem výpovědi. Navazováním na stará témata, formy, syžetové postupy i jazykové prostředky a jejich ozvláštňováním, doplněním, významovým posunem, dochází k jejich aktivní recyklaci. Oproti tomu nefunkční jazyková aktualizace vychází z neoriginality, přejímá vyprázdněné schematické módní nebo žánrové modely, které využívá bez dodání vlastní invence (např. nefunkční ustálené žánrové modely triviální literatury s konvenčním okruhem témat, výrazových frází, narativních postupů, jejichž „styl“ Váchal znal, obdivoval a tvůrčím způsobem uplatnil ve své tvorbě, čímž dosáhl jedinečného estetického účinku svých textů).

Autorově imaginaci slouží ozvláštňující výrazové prostředky, které rozlišujeme na tropy a figury. Tropý (metafora, metonymie, přirovnání, ironie...) souvisí s rovinou lexikální, zatímco

---

⁴⁰⁷ PETRŮ, Eduard. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc 2000. s. 110.

⁴⁰⁸ Tamtéž, s. 109.

figury (paronomázie, epizeuxis, klimax, tautologie...) ozvláštňují projev po stránce syntaktické. Tropika, básnická pojmenování, jsou založena na přenášení významu slov, zatímco figury využívají specifického uspořádání slov ve větě.⁴⁰⁹ Vedle nepřímých pojmenování zprofanovaných a konvenčních, je snahou umělců vytvořit pojmenování nová, vlastní a jedinečná. Váchal s oblibou využíval frází a obrátů ustálených, příznačných pro historické texty barokní i triviální literatury, které ale konfrontoval s tématy i vyjadřovacími prostředky aktuálními. Užití starých výrazových prostředků pro realizaci látky aktuální - jakou představuje reference o vlastním životě na československém venkově v polovině 20. století, jejich mísení a prolínání s výrazovými prostředky soudobými, navíc jako celek významově posunutý do roviny ironické nebo parodické – představuje další příznak Váchalova projevu.

Anna Macková

Anna Macková využívá prostředků spisovného jazyka, její projev je kultivovaný. Přestože se téma dopisů týká převážně zdravotního stavu pisatelky, která formuluje své subjektivní názory, ojediněle užitá citově kladně zabarvená slova, např. „*s chutí znovu přečetla*“ (obr. 2a), popř. závěrečné zvolací věty, exklamace, jeden z mála příznaků pisatelčiných textů: „*Ale toho času je přece škoda!*“ (obr. 2a), jednotný charakter výpovědi nenarušují.

V případě všech tří dopisů využívá pisatelka převážně vlastní autorské řeči. Mimotextové promluvy dalších osob jsou však z autorské promluvy implicitně odděleny. Dopis č. 1 cituje část doručeného dopisu v původním znění. Pasáž, graficky vymezenou, tedy můžeme považovat za svého druhu „přímou řeč“, doslovné znění textové promluvy obdivovatelky se zachováním první osoby autorského mluvčího. U pohledu č. 2 se objevuje nepřímou řečí parafrázována promluva průvodčího. „*-autobus mě nevezal, neboť, jak se průvodčí vyjádřil, jezdíme na úkor dělníku, (...)*“ (obr. 2a); u dopisu č. 1 nalezneme v prvním odstavci rovněž reprodukci cizí promluvy nepřímou řečí: „*Bylo mi ale řečeno, že se právě připravujete k odjezdu na zotavenou.*“ (obr. 3a).

Celkový charakter dopisů odpovídá prostě sdělovacímu funkčnímu stylu, využívajícího největší měrou postupu informačního, s příznaky postupu popisného. Osobní dopisy Anny Mackové můžeme definovat jako psané útvary prostě sdělovacího stylu. Zvolený jazykový styl odpovídá konvenčnímu zdvořilostnímu úzu. Přestože můžeme určit některé příznačné rysy textového projevu Anny Mackové, její dopisy po jazykové, formální i tematické stránce nepřevyšují standard osobní korespondence.

---

⁴⁰⁹ Tamtéž, s. 110.

Škála výrazových prostředků je u Váchala nepoměrně širší než u jeho družky. Lexikálně, morfologicky i syntakticky čerpá téměř ze všech jazykových vrstev. Výrazové prostředky jsou často voleny záměrně neadekvátně obsahu nebo povaze výpovědi, čímž vzniká významové napětí mezi formou a obsahem sdělení.

Váchalova specificky košatá slovní zásoba - odkazující jak k jazykovému úzu přelomu 19. a 20. století, etymologicky pak vycházející z životní a rozsáhlé čtenářské zkušenosti pisatele, ze znalosti textů barokních, literatury tzv. vysoké i triviální - je pro čtenáře 21. století úkazem výjimečným, vyžadujícím pozorné čtení a nezřídka i pomoc lexikálních odborníků. Paměti Josefa Váchala⁴¹⁰ byly opatřeny stručným „slovníčkem“ jím užívaných výrazů, slangu uměleckého, vojenského či pozapomenutých hovorových obrátů. U sborníků korespondence, které zpravidla plně respektují stylistickou i gramatickou podobu rukopisů, si musí čtenář vystačit s vlastní iniciativou.

Slovní zásoba využívá všech vrstev jazyka. Nejvýrazněji se v textu odlišují slova cizojazyčná, nejčastěji německá nebo latinská, v původním znění: „*Že jsou ti Rakušáci „gemütlich“?*“⁴¹¹; „*(...) vedle Base, Poláčka et tuti quanti.*“⁴¹². Z cizích slov pak odvozené barbarismy, počestěné ekvivalenty cizojazyčných slov nebo gramatických forem jiného jazyka. V českém prostředí převládají hovorová nebo nespisovná slova odvozená z němčiny, tzv. germanismy. K německému jazyku etymologicky odkazuje řada nespisových jazykových útvarů, nářeční mluva, argot, slang, proto je obtížné určit, ze které oblasti pisatel konkrétní termín přejal. „*Protože otevřít zas kousek šlajeru u mého srdce,*“⁴¹³ (v ostravském nářečí závoj, odvozeno z německého slova *Schleier*⁴¹⁴); „*K tomu nějaké ty denníky a týdeníky, svět současný zastupující a je o šlajfování při oné jízdě ku spáse postaráno.*“⁴¹⁵ (šlajfovát - brzdit, z německého *Schleife* – brzda)⁴¹⁶. Některé odvozeniny z německého jazyka můžeme považovat za autorské neologismy, jako např. antonomastická oslovení Karla Němce: „*A tak, milý krigskolego,*“⁴¹⁷; „*Já, milený kumšt kolego,*“⁴¹⁸. Některé větné konstrukce, užívající cizojazyčná slova, můžeme v rámci uměleckého textu pokládat za makaronismy, bilingvní promluvy, realizované dvěma

⁴¹⁰ VÁCHAL, Josef. *Paměti Josefa Váchala, dřevorytce*. Praha 1995. s. 319-321.

⁴¹¹ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 42.

⁴¹² Tamtéž, s. 96.

⁴¹³ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 81.

⁴¹⁴ HUGO, Jan (ed.). *Slovník nespisovné češtiny*. Praha 2006. s. 330.

⁴¹⁵ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 48.

⁴¹⁶ HUGO, Jan (ed.). *Slovník nespisovné češtiny*. Praha 2006. s. 330.

⁴¹⁷ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 81.

⁴¹⁸ Tamtéž, s. 82.

jazykovými kódy: „(...) *aneb pokud možno wirklich, či jen společensky, konvenčně.*“⁴¹⁹; „*furt und furt někde vystavuje*“.⁴²⁰

Specifický přístup k morfologii, časté nedodržování gramatických norem, vede k obohacování slovní zásoby konstruováním vlastních neologismů, vznikajících variováním výrazů cizích, hovorových nebo nespisovných, či jejich zkombinováním. Výrazy jako „práchnacholek“⁴²¹; „exsouložnice“⁴²²; „blafanina“⁴²³, jsou významově srozumitelné i současnému čtenáři. Příkladem dobové univerbizace je např. pojem „masenka“⁴²⁴, tedy „lístek na maso“ v přídělovém poválečném hospodářství.

Nespisovný jazyk, hovorovost, vulgarismy, jsou často užívané „neadekvátně“ kontextu textu, např. v autorské řeči, ale i v přímé promluvě postav. Vulgárních slov je užívá nejčastěji pro expresivní zdůraznění: „(...) *a řekla mně, kurvě germánské.*“⁴²⁵; ale i jako významově „přesného“ termínu - jazykové i sémantické napětí pak vytváří konfrontace vulgarismu s termínem odborným, výrazových korelátů spisové a nespisovné jazykové vrstvy, který je užit v předešlém souvětí: „(...) *kdosi na mně se mačká a provádí tak zvaný AKT KOPULAČNÍ, obvyklí při setkání se dvou psů. (...) Otočím se – a hle, on to zvěrolékař T., který mne zde v žertu "jebal".*“⁴²⁶.

Argotismy, mluva společensky vyloučených skupin, zastupuje např. výraz : „odkráglouval“⁴²⁷, zabít. K profesní mluvě můžeme zařadit odbornou terminologii uměleckou, např. v odstínech barev: „*svinibrodskou zelení luk se skvěly, (...) akcentující přítomnost svou kraplaky s ultramarinem míchanými.*“⁴²⁸; mezi „umělecké“ professionalismismy, nespisovné odvozeniny termínů, např. metonymická sentence: „(...) *a též do natur zimostrázu*“⁴²⁹ ve významu „do přírodního štočku ze zimostrázového dřeva“.

Vedle vrstvy nespisovné jsou užívána příznaková slova spisovné češtiny, jako jsou knižní tvary: „*občas-li do St. přijede, neb stálý styk s ní rušil by mne* (...)“⁴³⁰; poetismy: „*půvabnou bělí břízek,*“⁴³¹; historismy a archaismy, a to nejen v rovině lexikální, ale i morfologické, např.

⁴¹⁹ VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. s. 81.

⁴²⁰ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 87.

⁴²¹ Tamtéž, s. 83.

⁴²² Tamtéž, s. 50.

⁴²³ Tamtéž, s. 40.

⁴²⁴ Tamtéž, s. 43.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 102.

⁴²⁶ Tamtéž, s. 55.

⁴²⁷ Tamtéž, s. 34.

⁴²⁸ Tamtéž, s. 83.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 103.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 54.

⁴³¹ Tamtéž, s. 83.

výpověď stylizovaná podle příznaků staročeské gramatiky: „*Ha, nikde odpočinutie pro tebe nenie,*“⁴³²

Spisovné promluvy přecházejí v hovorové, nespisovné tvary jsou konfrontovány s tvary knižními. Časté jsou i gramatické prohřešky, nerespektování pravopisných norem, častěji záměrných, přispívajících k zabarvení a expresivitě textové výpovědi.

Vedle slov bezpříznakových a jednoznačných pojmenování (termíny, vlastní jména) Váchal užívá často pojmenování nepřímých, až expresivních. Široká je rovněž škála originálních i přejetých konvenčních tropů a figur. Antonomázie, označení osoby ne jejím vlastním jménem, ale opisným označením na základě charakteristických rysů dotyčného jedince, využívá nejen k označování postav, o kterých je referováno, nebo které jsou součástí fikčního prostoru vyprávění: např. označení Anny Mackové „*(...) rozloučiv se s pseudochotí svojí slovy: (...)*“⁴³³; ale i v kontaktu s reálným adresátem: odkaz na O. Leixnera „*Já Vám, pane inženýre, (...)*“⁴³⁴. Adresátův vnitřnětextový subjekt je v textu rovněž označován antonomasticky nebo vlastním jménem, např. ve stylizovaném vyprávění o mistru a knížeti Oldřichovi „*Ten kníže Oldřich, (...)*“⁴³⁵. Rovněž autorský subjekt je titulován nepřímo, jako např. v tematizaci: „*(...) já, pardbek studeňanský vyšel tomu brodskému Mohamedovi vstříc, (...)*“⁴³⁶

Přirovnání, nedokonalou metaforu, další způsob nepřímého pojmenování, nalezneme v řadě dopisů, např. v komunikaci s Oldřichem Leixnerem: „*-napadlo mi, že Jste se s tou Vaší trafikantkou pohádal a jak ten soudobý pařížský modrovous jí odkrágloval,*“⁴³⁷, které graduje a přechází z přirovnání v metaforické ztotožnění s reálnými postavami francouzských vrahů první poloviny 20. století: „*Leč Vy, druhý Landru a doktore Pétiote,*“⁴³⁸, jejichž jména jsou antonomasticky zobecněna.

Výpovědi ozvláštňují i slovní hříčky: „*(...), ana tato Anna povahu svojí posledního času úplně proměnila.*“⁴³⁹; „*(...) a že ty moje nože, tože je to symbolické proroctví-(...).*“⁴⁴⁰; „*(...) chytne se nějaké bárky a Barky,*“⁴⁴¹.

---

⁴³² Tamtéž, s. 20.

⁴³³ Tamtéž, s. 36.

⁴³⁴ Tamtéž, s. 36.

⁴³⁵ Tamtéž, s. 36.

⁴³⁶ Tamtéž, s. 100-101.

⁴³⁷ Tamtéž, s. 34.

⁴³⁸ Tamtéž, s. 35.

⁴³⁹ Tamtéž, s. 39.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 73.

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 57.

Frazémy, ustálená slovní spojení, užívá Váchal nevětné „(...) takže hodil jsem přes plot i tu chystanou práci pro Poura a vesměs jen čtu.“⁴⁴²; „(...) a hořkne nám v ústech a zármutek sedá do nitra našeho.“⁴⁴³; i větné, byť často v neúplném znění: „A že jste v dobré vůli svoji poslali dříví do lesa.“⁴⁴⁴ Užívaná jsou i přísloví, opět ve znění úplném nebo „naznačeném“: „(...) dle přísloví: čiň čertu dobře atd.“⁴⁴⁵

Eufemismy, prostředky zjemňující, jsou užívány v ironické nadsázce, např.: „(...) mistr mávl rukou, "vyprázdnit útroby své na to všechno! A račte mi, veřejnosti, vtisknouti políbení na místečko sluncem málo osmahlé, papírem pečlivě čištěné!"⁴⁴⁶. Nepatřičná knižní stylizace přímé řeči autorského subjektu vytváří jedinečnou perifrázi, eufemistický opis vulgarismu.

Paralelismus, obdobná textová výstavba, se objevuje např. v dopisu O. Leixnerovi: „My, jejichžto oči navykly si (...), my, kteří ani 16 km. vzdálené zabijačky účastniti se nechtěli, (...) – zkrátka: my musíme se osvědčiti vůči Vašemu daru nevděčnými (...)“⁴⁴⁷, následně je tento kompoziční postup variován v podobě vyčítavého hyperbolického osočení adresáta, které můžeme definovat jako ironii, popř. kakofemismus: „Vy jste se špatně reprezentovali, (...). Vy se nestydíte i toho svatýho Josefa citýrovat, (...). Leč Vy, druhý Landru (...).“⁴⁴⁸

Textová soudržnost rozsáhlých souvětí je i v kontextu jednoho dopisu realizována textovými konektory lexikálními : „(...) a poslal mi telegrafickou gratulaci ze Žďáru, večer. Jenomže já ji dostal až v neděli odpoledne, (...).“⁴⁴⁹; konektory odkazujícími k textu, jako v případě „návratu“ k ústřednímu tématu dopisu, „kvalitě doručeného vepřového masa“: „Musím se zas k tomu praseti od Vás vrátit.“⁴⁵⁰; komentáři vyjadřujícími subjektivní názor autora (ty jsou často realizované jako dodatečné vsuvky, „hvězdičkové“ dodatky) v tomto případě i v podobě vsuvky, parenize, oddělené graficky čárkami, uvozovkami nebo závorkami : „(...) aby pomoh' Vám mistra do Vsetína dostat, kde – jak po té zásilce vaší vidím – pláč a skřípot zubů hladovějících prasat slyšán jest (...).“⁴⁵¹; i kontaktními prostředky obracející se přímo k adresátovi, a to nejen v úvodu a závěru dopisů, ale průběžně: „Vy sice netušíte, (...).“⁴⁵²

---

⁴⁴² Tamtéž, s. 31.

⁴⁴³ Tamtéž, s. 33.

⁴⁴⁴ Tamtéž, s. 41.

⁴⁴⁵ Tamtéž, s. 41.

⁴⁴⁶ Tamtéž, s. 38.

⁴⁴⁷ Tamtéž, s. 32-33.

⁴⁴⁸ Tamtéž, s. 34-35.

⁴⁴⁹ Tamtéž, s. 34.

⁴⁵⁰ Tamtéž, s. 34.

⁴⁵¹ Tamtéž, s. 35.

⁴⁵² Tamtéž, s. 35.

Příznačné je užívání syžetových forem určitých žánrů, jejich aktualizace, rovněž i variace a mísení funkčních stylů v autorském vyprávění. Promluvy autorské střídají pásma přímé i nepřímé řeči.

Mísení, prolínání, přechody narativní strategie, vyprávění, realizované často už na úrovni jednoho souvětí, přibližuje vložené vyprávění z dopisu manželům Leixnerovým, které je zároveň příkladem jedinečného narativního uchopení mimotextové události:

*„Už tedy i Vy, paní Blaženo, jste zapřažena! Teď Vám, místo anekdoty, povím truchlivý případ, který jsem právě před 8 dny slyšel.“*⁴⁵³ V úvodní větě, ve které vypravěč oslovuje adresátku, které je následnou sentencí dedikována následující historka. Textovou soudržnost zajišťují konektory, úvodní kontaktní prostředky, obracející se přímo na adresátku, následuje konektor, odkazující přímo k textu. Kontrastní formulace „místo anekdoty, povím truchlivý případ,“ je prvkem vyvolávajícím napětí, v tomto případě parodicky nadnesený, předznamenávající styl následujícího sdělení, deklarovaného (snad s odkazem na syžetový model „strašidelných“ historek, odkazujících k reálným událostem) jako pravdivé. *„Muž dobrý provdal dceru, vzala si z lásky inženýra, jehož otec je boháč a prý mamon.“*⁴⁵⁴ Úvodní věta vlastního příběhu, jádro výpovědi, nás seznamuje s ústřední okolností vyprávění, se svatbou. Větná inverze, hodnotící přívlastek „muž dobrý“ odkazuje k ustáleným epitetům historických vyprávění, podobně i frazeologický obrat „vzala si z lásky“ poukazuje k inspiraci sentimentální literaturou, výpověď je aktualizována soudobým titulem „inženýra“, novověkého „rytíře z bohatého rodu“. Zatímco první věta hlavní je realizována archaizovaným až knižním stylem vyprávění, věta následující „sestupuje“ zpřítomňujícím akademickým titulem do současnosti, a věta další pak souvětí parodicky zvýznamňuje užitím pejorativní konkretizace, stylizovanou nápodobou ústního vyprávění „boháč a prý mamon“. Kontrastní přechod od syžetu archaického k výrazovým prostředkům hovorovým, v tomto případě realizovaný v rozsahu jednoho souvětí, je jedním z častých znaků Váchalových textů. Narace, využívající syžetových postupů triviální literatury, se v plné míře uplatnila v následujícím souvětí: *„Často a mnoho stonala tato dívka jak z růže květ a přísně jí kladeno na srdce, že nesmí míti děti.“*⁴⁵⁵ Dobovou bezpříznakovost této sentence vyvažuje souvětí následující, tematizující aktuální látku nuceného nasazení: *„Sebrali jí také do fabriky a jakž takž to šlo, když její muž-odborník byl také občas za horama na práci.“*

*Ale tchán její řekl: „Je to ostuda, ta fabrika, a majetek tu je na obou stranách a potomci že by žádni být neměli?“*⁴⁵⁶ Promluva v přímé řeči se naopak nepodobá běžnému hovorovému projevu. Bliží se teatrálním exaltacím triviální literatury. *„A tak je ta dcera toho dobrého muže,*

---

⁴⁵³ Tamtéž, s. 29.

⁴⁵⁴ Tamtéž, s. 29.

⁴⁵⁵ Tamtéž, s. 29.

⁴⁵⁶ Tamtéž, s. 29.

*který slzel, když mi to vykládal, jak se říká, v tom.*⁴⁵⁷ Syntaktický paralelismus prvního a posledního souvětí, obdobný přechod od knižního k hovorovému, a paralelismus lexikální, opis „*dcera toho dobrého muže*“, odkazující rovněž k úvodu vyprávění, a závěrečné lapidární a nepoetické shrnutí skutečnosti, příběh kompozičně ohraničují a uzavírají.

Váchal narativní realizací jednoduchou fabuli zaslechnutého příběhu z roku 1943 rozostřil, znejistil. Z vyprávění není jasné, zda otcem dítěte je tchán, nebo manžel ženy, resp. první „pikantnější“ možnost je pouze implicitně naznačena.

Závěrem

Kontrast a napětí v rovině výrazových prostředků jsou utvářeny neustálým prolínáním různých stylů vyprávění, které rozvíjejí a zároveň ozvláštňují aktuální fabuli. Styly odkazující k syžetovým postupům brakové literatury, napodobující původně vysoký styl umělecké literatury, přejímání jejich vyprázdněné teatrální vznešenosti, i v podobě utváření originálních autorských figur a tropů, volně přecházejí v prostě sdělovací styl variující banalitu hovorové mluvy, vulgarismy, argotismy, neologismy, slang apod. Parodickému nádechu přispívá i využívání dalších stylových a žánrových forem, i slohových postupů.

---

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 29.

VII. Otázka genologického zařazení

Pavel Šidák v publikaci *Úvod do studia genologie* hovoří o v současnosti nejužívanějším modelu tzv. trojrovinné genologie, rozlišující tři hlavní genologické roviny – literární druh, žánr a podžánr.⁴⁵⁸ Oproti tomu např. Eduard Petruš preferuje třídění čtyřstupňové, vydělující literární druhy (lyrika, epika, drama), literární žánry (román, povídka), žánrové varianty (historický, autobiografický) a žánrové formy (deník, epistolární román).⁴⁵⁹

Eduard Petruš, po vzoru teoretiků R. Welleka a A. Warrena, chápe literární druhy jako modely, imperativy, ovlivňující genezi díla a formující i čtenářskou recepci.⁴⁶⁰ Orientaci v této oblasti literární vědy znesnadňuje paralelní existence historických systémů literárního třídění, termínů a žánrových označení. „*V souvislosti s historickým pohledem na genologický systém a jeho povahu si však musíme uvědomit, že je rozdíl mezi žánrovým modelem a jeho pojmenováním.*“⁴⁶¹

Dobově proměnlivá terminologie, vymezující specifické žánrové oblasti, zároveň charakterizovala a vymezovala obsahové zaměření i s tradičním syžetovým modelem, který ale v aktuálním systému zaštitujeme jiným označením. Jak uvádí Pavel Šidák, rozlišování a třídění literárních děl je záležitostí arbitrárních a dobově proměnlivých přístupů. Ona proměnlivost a průchodnost je zahrnuta již do podstaty moderního třídění. „*Genologické roviny jsou teoretické taxonomické konstrukty vymezující různě veliké skupiny literárních děl s určitými společnými znaky. (...); v genologii platí, že jeden žánr může participovat na více druzích (balada jako žánr epický, lyrický i dramatický), tím se genologická taxonomie odlišuje od taxonomie biologické, která je přísně hierarchická (...).*“⁴⁶² Problematická nejednoznačnost v literárním třídění je způsobena paralelní existencí mnoha kategorizačních modelů a mísením mnohdy synonymních pojmenování tradičních, historických a literárněvědných.

Nejvyšší rovinu klasifikace představují literární druhy. Pavel Šidák připomíná klasické druhové dělení literatury na lyriku, epiku a drama, které vychází z Aristotela, a jehož tři kritéria (co je zobrazeno, prostředky a způsob zobrazení) tvoří základ genologické analýzy, která je ve své podstatě platná dodnes.⁴⁶³ Moderní literární věda ale od takto striktních vymezení upouští, historické kategorizace jsou rozměňovány, velkou měrou pro jejich neaktuálnost, s čímž souvisí zejména literárně-kulturní vývoj, pro který bylo třeba přehodnotit dosavadní systematizace. „*Literární druh je velmi abstraktní, funkčněkomunikačně vymezený pojem; jeho podstata je*

⁴⁵⁸ ŠIDÁK, Pavel. *Úvod do studia genologie*. Praha 2013. s. 15.

⁴⁵⁹ PETRUŠ, Eduard. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc 2000. s. 74.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 72.

⁴⁶¹ Tamtéž, s. 73.

⁴⁶² ŠIDÁK, Pavel. *Úvod do studia genologie*. Praha 2013. s. 15.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 22.

*sporná a její určení – zda je apriorní, nebo historická, a zda má vůbec smysl o ní mluvit – odvisí od přijaté metodologie stejně jako určení počtu druhů.*⁴⁶⁴ Přesto, jak Šidák poznamenává, rovina literárních druhů je ustálená a dlouhodobě neměnná, zatímco literární žánry aktuálně reagují na vývoj kulturní a umělecký.⁴⁶⁵

V reakci na základní literární členění vznikají kategorizace paralelní, snažící se postihnout podstatu textů z netradičních hledisek. Käte Hamburgerová rozlišuje texty podle jejich objektivitu a subjektivitu na skutečností výpovědi (tj. subjektivní texty, kam řadí lyriku a vyprávění v první osobě) a fikci (mimetickou literaturu, převážně epiku a drama).⁴⁶⁶ Northrop Frye rozlišuje literaturu podle čtyř narativních kategorií, mytosů, nadřazených literárním žánrům - romance, tragédie, komedie a ironie.⁴⁶⁷

Ve své publikaci Pavel Šidák připomíná i paralelně užívané druhové rozlišování poezie – prózy – dialogu. „*Z hlediska jazykově formálního jde o členění na řeč vázanou (poezie), řeč nevázanou (próza) a dialog (drama).*“⁴⁶⁸ U poezie a prózy, jejichž rozlišení je záležitostí primárně lingvistickou a sémantickou, dochází k mísení a prolínání (poetizace prózy, prozaizace poezie), kdežto dialog, byť zaznamenaný textově znakovým systémem jazyka, je z celku vždy vydělen. „*(...) existuje dialog jako část prózy a poezie či prozaické, respektive poetické repliky v dramatu, nicméně jazyková organizace odděluje dialog jako takový od prózy, případně poezie jako takové.*“⁴⁶⁹

O řád nižší kategorii literárních žánrů definuje Pavel Šidák jako „*(...) souhrn recepčně-genetických vztahů a signálů, provázaný systém autorských výzev, čtenářských instrukcí, interpretačních možností i formálních a funkčních složek uměleckého díla svázaný s širším uměleckým i mimouměleckým kontextem.*“⁴⁷⁰

Žánrová pravidla, zaručující srozumitelnost textové výpovědi a významové dorozumění mezi autorem a čtenářem, ovlivňují jak autora, který se při psaní pohybuje v určitém žánrovém systému, tak recepci budoucího čtenáře.⁴⁷¹

Existují žánry, které v sobě zahrnují více uměleckých druhů (např. kaligram) a nebo žánry kombinující beletrii a další i mimotextový diskurz (např. filosofický esej).⁴⁷² Šidák

⁴⁶⁴ ŠIDÁK, Pavel. *Úvod do studia genologie*. Praha 2013. s. 20.

⁴⁶⁵ Tamtéž, s. 20.

⁴⁶⁶ Tamtéž, s. 36.

⁴⁶⁷ Tamtéž, s. 36.

⁴⁶⁸ Tamtéž, s. 60.

⁴⁶⁹ Tamtéž, s. 61.

⁴⁷⁰ Tamtéž, s. 66.

⁴⁷¹ Tamtéž, s. 67.

navrhuje chápání těchto případů jako a) procesu a zároveň jako b) specifického přesto čistého žánru.⁴⁷³ „Typicky hybridní pak není „žánr“, ale konkrétní „text“;“.⁴⁷⁴ Pro pomezí a nejednoznačné texty pak užívá pojmu „žánrové krajiny“. „Žánrová krajina“ metaforicky vyjadřuje fakt, že hranice mezi žánry nemají povahu jasné linie, ale pozvolna se proměňujícího pásma. (...) V jejím středu jsou díla žánrově nejčistší, jež participují na maximu žánrových pravidel daného žánru, (...).“⁴⁷⁵ Okraje žánrové krajiny pak představují texty, které konkrétní žánrová pravidla překračují, nebo využívají principů jiných žánrů, zasahují do jiných žánrových oblastí.⁴⁷⁶ Autor jako tvůrčí individualita není nucen setrvávat u pravidel jediného žánru, naopak svou invenci a osobitost projevuje při kombinování a prolínání různých žánrových oblastí.

Vedle hledání nejvhodnějšího konceptu existují i přístupy odmítající jakékoli kategorizace, přístupy protěžující individuální přístup k textovým útvarům. Hovoříme o tzv. genologickém nominalismu, který odmítá pojetí literárních žánrů jako formativních činitelů. Tyto nominalistické koncepty se stavějí na stranu autora jako tvůrčího génia, jehož invencí dílo vzniká nezávisle na formativních strukturách žánrů.⁴⁷⁷ Protipólem je přístup genologického realismu, uplatňovaný nejmarkantněji v období klasicismu, který jednak zdůrazňuje existenci žánrů, které se zároveň snaží systematizovat, a zároveň striktně vymezuje jejich žánrová pravidla. „Genologický realismus vnímá žánry jako ahistorické jednotky, které jsou dány apriori, nové nevznikají a stávající neumírají.“⁴⁷⁸ Podotkněme jen, že nominalismus zcela pomíjí intertextovost, realismus pak např. vznik nových textových útvarů, spojených s novými médii nebo vzniklé aktualizací a vývojem žánrů starých. Oba tyto přístupy jsou v krajnosti svého pojetí neživotaschopné, přestože prvky z obou přinášejí plodné myšlenky do genologické diskuze a dodnes zastřešují dvě krajní tendence přístupu k literárním druhům a žánrům.

Osobní korespondenci je možné vnímat jako specifický žánr. Obecně je soukromý dopis považován za psaný útvar prostě sdělovacího stylu. Dopis je nástrojem komunikace, užívá ustálených formálních modelů a výrazů, které přešly ve fráze. Konvenční dopis je spojen s určitým diskurzem, pisatel využívá kódu srozumitelného adresátovi, a přestože informuje o událostech soukromé povahy, lze určité tematické oblasti, spojené s ustáleným narativním modelem, vytipovat jako příznačné. Epistolární umění se svými pravidly bylo zjednodušeno na

---

⁴⁷² Tamtéž, s. 97.

⁴⁷³ Tamtéž, s. 97.

⁴⁷⁴ Tamtéž, s. 97.

⁴⁷⁵ Tamtéž, s. 98.

⁴⁷⁶ Tamtéž, s. 98.

⁴⁷⁷ Tamtéž, s. 38-39.

⁴⁷⁸ Tamtéž, s. 70.

održování zdvořilostních floskulí, dělení textu na oslovení, vlastní sdělení a závěr. Dopis je jednou z forem textové komunikace s ustálenými „žánrovými“ pravidly.

Vyjma vizuální stránky, splňují námi vybrané dopisy Anny Mackové předpoklady pro zařazení mezi běžnou osobní korespondenci. Od držování konvenčních formulací v oslovení, přes jazykovou i tematickou složku, jsou dopisy Elišce Vozábové příkladem praktické a zdvořilostní osobní komunikace pacientky s lékařkou.

„Váchalovské dopisy“

Josef Váchal a jeho tvorba jsou vhodným příkladem pro genologickou diskusi. Jeho texty se nacházejí na periférii druhové i žánrové. V kapitole o vizuálních aspektech studeňanských dopisů jsme se věnovali výtvarné a literární provázanosti, která je pro tohoto umělce příznačná. Jeden z druhů intermediality, druhové provázanosti, představuje synkreze. „*Je to stav, kdy jeden umělecký celek, a tedy jeden žánr, v sobě spojuje více uměleckých druhů;*“⁴⁷⁹ přičemž oba prvky, např. výtvarný a literární, jsou si rovnocenné a významově provázané ve vyšší umělecký celek. Váchalovy autorské knihy, syntetizující řadu uměleckých postupů, chápeme jako vrcholný projev umělecké synkreze, pro kterou můžeme užít termínu *gesamtkunstwerk*, volně přeloženo jako „společné, univerzální umělecké dílo“.⁴⁸⁰ Jejich volnější období pak představují studeňanské dopisy, umělecké eseje, obklopené paratexty výtvarnými i textovými.

Vedle poetizačních prvků, kterými je ozvláštňován prozaický text, nalezneme v dopisech i vložené básně, odděleny prostorově i graficky od vlastního textu dopisu, ke kterému se ale tematicky vztahují. Např. dopis Karlu Němcovi z roku 1946 obsahuje autorské čtyřverší, doplňující vlastní textovou výpověď: „*(...) a jak mi provázající mne anděl prozradil, to vše za dobu té ohlášení dvouletky u nás se vytvoří, neboť odbyt prý na ta díla bude. On sice hořekující básník píše: / „Kde dnes svatá Cecílie, / potěšení na koledu? / zmizely i textilie, / mystika je u ledu.“ / Ale není to tak zlé, protože dle věrohodných hlasů prý každý občan bude si moci koupit každoročně 80 cm.*“⁴⁸¹ Mísení prózy a poezie, dokonce se zachováním formální úpravy veršů, je dalším z prostředků ozvláštňování a obohacení autorské výpovědi. Celek vytváří parodickou vizi budoucího hospodářského vývoje v Československu.

---

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 114.

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 116.

⁴⁸¹ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 87.

Problematické je již vymezení samotného žánrového útvaru, který představují Váchalovy „dopisy“. Naše přirovnání Váchalových textů k experimentální próze pouze reaguje na složitě strukturovanou povahu umělcovy textové výpovědi, která ve výsledku připomíná prózu experimentální. Podobně tak označování Váchala za předvoj literární postmoderny, na základě shodných syžetových postupů, které o několik desetiletí později definovaly toto literární „hnutí“. Shodné znaky, jaké představuje užití automatického psaní, asociativnost nebo žánrová nejednoznačnost sice svádějí k podobným srovnáním, k těm je však třeba přistupovat kriticky, aby nedošlo k apriornímu ztotožnění na základě zjednodušených závěrů.

O Váchalových dopisech můžeme uvažovat jako o textových kolážích nebo o fragmentárních textech. Skutečně je řada dopisů „fragmentem“ v obecném slova smyslu, části dopisů jsou ztraceny⁴⁸², ale i úplné texty jsou pouhým „významovým fragmentem“ kvůli jejich „vyjmutí“ z kontextu dobové komunikace nebo z konvolutu „předmětů“ (textů, výtvarných děl, i spotřebního zboží) které dopis v době odeslání obklopovaly a spoluutvářely tak jeho významové pole. Některé dopisy nesou znaky textové koláže (intertextualita, vložené citace, neumělecké texty). Textová obdoba koláže výtvarné, vycházející z obdobného tvůrčího principu náhody a zvýznamňování - tedy vyjmutí textových pasáží z původního kontextu za účelem vytvoření nového významového celku, v podstatě odpovídá Váchalově tvůrčí metodě.

Nejedná se o „otevřené deníky“. Váchal si vedl podrobné denní záznamy, ve kterých využíval zkratky pro vlastní jména (což činil i v řadě dopisů), lapidárnost až telegrafičnost výpovědí. V některých případech (např. v dopisech adresovaných Anně Mackové) se ale textový charakter dopisů blíží stylu denních záznamů. V dopisech sice referoval a rozvíjel motivy a události, jejichž korelát nalezneme v podobě faktografických záznamů v jeho denících, ale imaginace a bohatosti projevu korespondence tyto záznamy nedosahují. Autokomunikační deník nepředstavoval pro Váchala spojnici se světem, jakým byl dopis, mající zcela konkrétního adresáta. Adresné a neadresné psaní odděluje odlišná autorská motivace, ovlivňující zvolené tematické a výrazové prostředky, stejně jako výslednou podobu textu.

Jiří Olič, znalec Váchalova díla, autor biografii, připravil k vydání i sborník Váchalovy korespondence, *Zapáliv si cigáro Operas*, kde se ve Slovu na závěr zmiňuje o povaze dřevorytcovy korespondence: *„Čtenář (...) brzy zjistí, že publikované „dopisy“ vlastně ani dopisy nejsou, resp. jsou jimi až v druhém plánu. Jejich autor je s oblibou nazýval romány nebo kázáními, ale (...) vytvářel spíše osobité koláže, v nichž střídá deníkové záznamy, vzpomínky,*

---

⁴⁸² Jako např. chybějící závěr dopisu Bobši Svobodovi z roku 1942. VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. s. 131.

anekdoty, citáty z knih a dobového tisku, povídky i esejistické úvahy a literární fantazie o dalším „životě po smrti“, (...).⁴⁸³

O formě dopisu není sporu. Váchalova korespondence má veškeré náležitosti, které u dopisu běžně očekáváme. To, co činí jeho dopisy výjimečnými, což z nich ovšem zároveň nečiní nedopisy, je odklon od konvenčního formálního, tematického i narativního úzu dobové korespondence. Váchalovy dopisy spojují pisatele s adresátem, jsou prostředkem komunikace, informují s rovnocenným významem jak o událostech banálních, osobních, tak celospolečenských, nazíraných z perspektivy zasvěceného pozorovatele.

Souhlasíme-li s termínem „osobitá koláž“, musíme zároveň vznést námitku proti jeho prezentované definici. Dopisy nejsou seskupením „střídajících se“ textů záznamů, receptů, vzpomínek, úvah a anekdot, byť tyto fabule můžeme z dopisů vyabstrahovat. Jedná se o automatickému psaní blízky asociativně provázaný proud témat, realizovaných svobodným užitím široké škály výrazových forem. Texty jsou ucelenými autorskými úvahami, neomezovanými formálně ani tematicky dominantní žánrovou oblastí, nýbrž volně oscilující na periferiích několika žánrových krajin. *Silva rerum*, vária, koláže než textové spíše námětové, reflexivní texty, ve kterých je i „doslovná“ citace autorskou parafrází.

Označení „dopisy-romány“ popř. „romány ve formě dopisů“ Jiří Olič využívá pouze pro část Váchalovy korespondence, pro nejrozsáhlejší texty.⁴⁸⁴ Autorské žánrové specifikace, romány a kázání, podobně jako „vnitřní výlevy ducha“ či „blafaniny“, představují pisatelovu vlastní definici svého textového projevu, ke kterým bychom měli – v rámci svobodného přístupu k uměleckému textu – rovněž přihlížet.

---

⁴⁸³ VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. s. 269.

⁴⁸⁴ Tamtéž, s. 121.

Závěr

Svět Váchalova psaní

Dostali jsem se do oblasti genologického sporu, kde z tábora nominalistů zaznívají hlasy proti systematizaci a škatulkování jedinečného textového projevu, jaký představují tyto texty. Vůbec nejvhodnější by bylo zastřešit Váchalovy texty neutrálním a přesto definujícím označením „váchalovské dopisy“, protože podobné texty nemají v československé kultuře odpovídající obdobu. Pro naši práci jsme zvolili opisný název „dopis jako umělecký esej“.

V odkazu na zmíněnou synkrezi, prolínání literární a výtvarné složky u Váchalovy korespondence, se nabízí označení jako „dopis umělecký“. Teto pojem je však pro svou obecnost příliš zavádějící, případné modifikace na „dopis výtvarný“ zase marginalizují rovinu literární, nehledě k tomu, že význam vizuální stránky je u jednotlivých dopisů proměnlivý.

Ve vyprávění kombinuje řeč vázanou s řečí volnou, četná tropika a figury poetizují prózu, a vložené básně nepůsobí nepatřičně, naopak zapadají do logiky syžetu. Využívá prakticky všech vrstev jazyka, bohatá výrazovost přispívá k imaginativnosti textové výpovědi. Příznačná je referenčnost, autobiografičnost, didaktičnost, úvahovost.

Jak už bylo zmíněno v předešlých kapitolách, všechny prvky artefaktu dopisu - textové, tematické, tak výtvarné - byly „podrobeny“ autorskému komentáři, jsou tedy výsledkem autorova výběru a tvoří ucelený artefakt Váchalových dopisů včetně významového kontextu, ze kterého nyní recipujeme pouhé „fragmenty“. Všechny složky jsou propojeny v jeden celek. Kompozičním postupem je volný prostor pro všechny informace, vlastní hodnotový systém se specifickými prioritami, stavící vedle sebe témata zdánlivě „banální“ a „závažná“ – ona míra závažnosti je ale relativní. To vychází z Váchalova světonázoru. Tento umělec měl jiné priority, jako starý zkušený muž měl jiné vidění světa, přistoupil na jeho hru a podle jejích pravidel si vytvářel svět vlastní.

Vyjádření subjektivního postoje je příznačné pro esejistiku, jejíž volná a přizpůsobivá struktura je zcela podřízena autorově tvůrčí metodě.

Žánr dopisu, spolu s konvenčními prostředky dopisové komunikace, představují pro Váchala prostor a zároveň materii pro vlastní autorskou výpověď. Dopisem jeho texty zůstávají nejen z praktického hlediska (mají adresáta, prošly poštou), zohledňují v sobě i formální náležitosti korespondence, které osobitě přetvářejí. Váchalovy dopisy nejsou žánrovou formou, jakou by byl např. román v dopisech, využívající formy korespondence jako autentifikačního prostředku. Formují spíše vlastní žánrovou oblast, sestávající a intertextuálně vyrůstající z odkazů žánrových oblastí existujících.

Josef Váchal ve Studeňanech mezi léty 1940 až 1962 nepsal „umělecké eseje“, resp. své texty tímto termínem neoznačil. Své psaní chápal i tituloval různě, často s notnou mírou expresivity. Avšak „váchalovské dopisy“ nazírané perspektivou současného čtenáře a vnímatele, dalece překračují tradiční chápání dopisu. Rozsah jejich výjimečnosti se snažila nastínit tato práce. Námi zvolený pojem „dopis jako umělecký esej“ zastřešuje širší oblast Váchalova projevu, než pouhý dopis, nebo román v dopisech.

Daniela Hodrová ve své knize *Místa s tajemstvím* vyslovuje svou představu „vnitřního“ člověka: „Vnější člověk trpí dvojitostí – on a svět jsou dva, vnitřní člověk zakouší jednotu – on a svět jsou jedno (...).“⁴⁸⁵ Kde se z hlediska této myšlenky nachází Váchal? Váchal je umělecky autentický, jeho vnitřní svět odolává tomu vnějšímu a zároveň s ním koexistuje. Váchalovy dopisy jsou ironickými zprávami ze zákopové války několika „Skutečností“.

---

⁴⁸⁵ HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie*. Praha 1994. s. 5.

Resume

Josef Váchal (*1884 -†1969), an extraordinary personage of the Czech arts, lived with his partner Anna Macková between the years 1940 and 1969 in the village Studeňany u Jičína. Váchal dealt with his social and cultural isolation by writing letters in which he wrote about his everyday life as well as his personal opinions, thoughts, ideas, memories, and fantasies. The main source are Váchal's additionally published letters and a fragment of Anna Macková's correspondence which she wrote in the period from 1940 to 1962.

The texts of Anna Macková's and Josef Váchal's letters are compared with each other and interpreted by the method of confessional hermeticism. The thesis focused on the extent of reference to out-of-textual reality, the form of intertextuality, means of expression, topics, the form of author's subject, formal and visual aspects of the letters and last but not least the form of author's „artistic authenticity“.

Anna Macková's conventionally designed letters are in contrast with these of Josef Váchal. Her letters have apart from a creative aspect the nature of practical correspondence unlike Váchal's letters that combine narrative strategies, construct a fictional world in which out-of-textual facts are varied. The personages of real addressees are being transformed into characters of a fictional narration. Authorial subject has a changeable position in the letters. A documentary character of the letters diffuses throughout mystification and fiction. Intertextuality is substantial in Váchal's texts. He refers to delivered correspondence and correspondence written by himself or enclosed manuscripts, he also refers to literary works. Váchal uses quotation, paraphrases, hypertextuality is symptomatic for him – a parodical reshaping of textual pattern. The creative side of his letters is linked to the textual one, illustrations are frequent as well as embedded graphic arts. Váchal takes into consideration in the formal side of his letters period norms and standards of correspondence but he also reshapes it. The composition is most often submitted to associational principle of ordering of topics. The author combines prose and poetry, he uses all language layers.

These and other features question kind and genre specification of the texts. All these components are connected and together they create Váchal's authorial style.

The formal letters's character is being artistic essays. Therefore while reading them we should take into consideration their free form. Scientific discourses form current perception of Josef Váchal and Anna Macková and they also influence reading of Váchal's and Macková's texts. However, Váchal's correspondence, a display of author's artistic authenticity require unrestricted aesthetic reception.

Bibliografie

Prameny

- GELLNER, František. *Druhé drobky z Františka Gellnera*. Brno 2005. ISBN 80-7217-321-9.
- HRUBÍN, František. *Hirošima*. Praha 1987.
- Le SAGE, Alain-René. *Gil Blas ze Santillany*. Praha 1952.
- NIERICE, Gustav. *Kovář Ruhelský*. Praha 1864.
- VÁCHAL, Josef. *50 akvizitněexklusivních kněhoznaček od takovéhotěž rytce aequilibris*. Praha 2014. ISBN 978-80-7432-516-8.
- VÁCHAL, Josef. *Cyklus dřevorytů ke chvále geniálních lékařů a ranhojičů*. Praha 2014. ISBN 978-807432-514-4.
- VÁCHAL, Josef. *Deníky: Výbor z let 1922-1964*. Praha-Litomyšl 1998. ISBN 80-7185-136-1.
- VÁCHAL, Josef. *Dokonalá magie budoucnosti*. 2. vydání. Praha 1997. ISBN 80-86159-03-5.
- VÁCHAL, Josef. *Dopisy*. Praha-Litomyšl 2009. ISBN 978-80-7185-994-9.
- VÁCHAL, Josef. *In memoriam Marie Váchalové*. Praha 2014. ISBN 978-80-7432-515-1.
- VÁCHAL, Josef. *Krvavý román*. Praha-Litomyšl 1990. ISBN 80-85192-00-4.
- VÁCHAL, Josef. *Kus žvance a hrst tabáku. Dopisy Josefa Váchala Ctiboru Šťastnému z let 1949-1958*. Praha 2004. ISBN 80-7185-667-3.
- VÁCHAL, Josef. *Malíř na frontě*. 2. vydání. Praha-Litomyšl 1996. ISBN 80-7185-060-8.
- VÁCHAL, Josef. *Orbis pictus*. 2. vydání. Praha 1991. ISBN 80-85320-03-7.
- VÁCHAL, Josef. *Paměti Josefa Váchala, dřevorytce*. Praha 1995. ISBN 80-85190-36-2.
- VÁCHAL, Josef. *Paměti pro Josefa Portmana (1919-1920)*. Praha 2014. ISBN 978-80-87908-04-4.
- VÁCHAL, Josef. *Zapáliv si cigáro Operas. Výbor z korespondence z let 1940-1962*. Praha-Litomyšl 1999. ISBN 80-7185-262-7.
- VÁCHAL, Josef. *Živant a umrlanti*. Praha-Litomyšl 1995. ISBN 80-85192-37-3.
- WERICH, J. – VOSKOVEC, J. *Litování: Úryvky z korespondence a článků*. Praha 1988.

Literatura

- Anna Macková ve sbírkách Galerie moderního umění v Hradci Králové*. 1 vyd. Hradec Králové. Galerie moderního umění. 2006. ISBN 80-85025-56-6.
- BAJÁK, M.-LABUŤOVÁ, J. *Josef Váchal: Ohlasy na život a tvorbu*. Hradec Králové 1998. ISBN 80-7052-047-7.

- BAJEROVÁ, Marie. *O Josefu Váchalovi*. 2. vydání. Praha 1991. ISBN 80-7110-017-X.
- BÍLEK, Karol. *Josef Váchal (1884-1969): písemná pozůstalost*. Praha 1978.
- BRUKNER, J. – FILIP, J.. *Větší poetický slovník*. Praha 1968.
- COHNOVÁ, Dorrit. *Co dělá fikci fikci*. Praha 2009. ISBN 978-80-200-1718-5.
- FIŠER, M. (ed.). *Josef Váchal. Sborník ze symposia v Klatovech*. Klatovy 2007. ISBN 978-80-87013-07-6.
- HODROVÁ, Daniela (ed.). *Proměny subjektu*. Pardubice 1993. ISBN 80-85778-01-7.
- HODROVÁ, Daniela. *Místa s tajemstvím. Kapitoly z literární topologie*. Praha 1994. ISBN 80-85917-03-3.
- HUGO, Jan (ed.). *Slovník nespisovné češtiny*. Praha 2006. ISBN 80-7345-086-0.
- JANSKÁ, Lenka. *Mezi obrazem a textem: Text a grafém v evropském a českém malířství*. Praha 2007. ISBN 978-80-204-1523-3.
- KAŠE, J. – DANČEVA, R. *Josef Váchal 1884-1969 – Mezi Bohem a Ďáblem: 14. červen 2008-20. červenec 2008*. Praha-Litomyšl 2008. ISBN 978-80-7185-913-0.
- KLÍNKOVÁ, H.-RAKUŠANOVÁ, M.- JONÁKOVÁ, I. *Šumava/Alfred Kubin, Josef Váchal*. Praha 2009. ISBN 978-80-87164-18-1.
- KOTEK, Josef. *Neuchopitelný Josef Váchal*. Pelhřimov 2008. ISBN 978-80-86559-94-0.
- KRÁTKÁ, Eva (ed.). *Česká vizuální poezie: Teoretické texty*. Brno 2013. ISBN 978-80-7294-736-2.
- KRISTEVA, Julia. *Slovo, dialog, román: Texty o sémiotice*. Praha 1999. ISBN 80-902439-3-2.
- KROUTVOR, Josef. *Šumava a Josef Váchal*. Praha 1994. ISBN X.
- KŘIVÁNEK, VL. (ed.). *Autenticita a literatura. Sborník referátů z literární konference 41. Bezručovy Opavy (16.-17.9. 1998)*. Praha-Opava 1999. ISBN 80-85778-24-6.
- MRÁZ, B. – TROJAN, R. *Malý slovník výtvarného umění*. Praha 1996. ISBN 80-7168-329-9.
- MÜLLER, R. – ŠIDÁK, P. (eds.). *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha 2012. ISBN 978-80-200-2048-2.
- OLIČ, Jiří. *...nejlépe tlačit vlastní káru sám: život Josefa Váchala*. 2. vyd. Praha-Litomyšl 1993. ISBN 80-85192-57-8.
- OLIČ, Jiří. *Neznámý Váchal. Život umělce*. Praha-Litomyšl 2000. ISBN 80-7185-283-X.
- OTRUBA, Mojmir. *Znaky a hodnoty*. Praha 1994. ISBN 80-202-0464-4.
- PETRŮ, Edvard. *Úvod do studia literární vědy*. Olomouc 2000. ISBN 80-85839-44-X.
- POSLEDNÍ, Petr. *Jiný Conrad*. RKP. odborné publikace, Univerzita Pardubice 2015. ISBN X.
- RAKUŠANOVÁ, Marie. *Josef Váchal: Magie hledání*. Praha 2014. ISBN 978-80-7432-506-9.
- RAKUŠANOVÁ, Marie. *Josef Váchal: napsal, vyryl, vytiskl a svázal*. Plzeň 2014. ISBN 978-80-7467-045-9.

SMOLKOVÁ, Jana. *Komparativní analýza narativních struktur tzv. experimentální literatury. Magisterská diplomová práce.* Brno 2007.

STEEDMAN, Carolyn: *Landscape for a Good Woman. A Story for Two Lives.* Rutgers University Press 1987

ŠEJN, Miloš. *Anna Macková. Grafické dílo.katalog výstavy ke 100. výročí narození : Hradec Králové 3.12.1987-10.1.1988.* Hradec Králové 1988.

ŠEJN, Miloš. *Josef Váchal: Fotografie : výstava ke 100. výročí narození: 23.10.-25.11.1984.* Brno 1984.

ŠIDÁK, Pavel. *Úvod do studia genologie.* Praha 2013. ISBN 978-80-7470-040-8.

ŠTOCHL, Miroslav. *Teorie literární komunikace.* Praha 2005. ISBN 80-86903-09-5.

ZANDOVÁ, Gertraude. *Totální realismus a trapná poezie: Česká neoficiální literatura 1948-1953.* Brno 2002. ISBN 80-7294-048-1.

Elektronické zdroje

„Nejstarší česká lékařka“ – milčická rodačka MUDr. Eliška Vozábová aneb Nejen Vavák... [cit. 28.6.2015] URL: <<http://www.exlibrisweb.cz/MUDrVozabova1.pdf>>

Anna Macková a Josef Váchal. Dva lidé, společný život. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://jicin.org/redakce/index.php?lanG=cs&detail=18971&subakce=events&xuser=>>>

Anna Macková. Jiný pohled. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://vytvarna.smetanovalitomysl.cz/2014/2932-anna-mackova-jiny-pohled>>

Anna Macková. Mistryně dřevorytu. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://www.cesky-raj.info/dre-cs/18321-vernissaz-vystavy-anna-mackova-mistryne-drevorytu.html>>

Josef Váchal. Magie hledání. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://ghmp.cz/josef-vachal-magie-hledani/>>

Josef Váchal. Mystik neukázněný. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://vytvarna.smetanovalitomysl.cz/2014/2925-josef-vachal-mystik-neukazneny>>

Josef Váchal. Napsal, vyryl, vytiskl a svázal. [cit. 27.6.2015] URL: <<http://www.zpc-galerie.cz/cs/josef-vachal-napsal-vyryl-vytiskl-svazal-223>>

Webové stránky nakladatelství Paseka [cit. 27.6.2015] URL: <<http://www.paseka.cz/vachaliana/kategorie-6/>>

Novinové články

BEZR, Ondřej. „Zde leží Josef Váchal pod drnem. Devět znal řemesel úhrnem.“ In *Mladá fronta Dnes*, příl. Scéna. 2015, roč. 26, č. 8, s. B6.

KUČERA, Leoš. Studeňany byly poslední Váchalův azyl : včera uplynulo třicet let od úmrtí vřeměla Josefa Váchala. In *Mladá fronta Dnes*, příl. Východní Čechy Dnes, 1999, roč. 10, č. 108, s. 3.

PROCHÁZKA, Miroslav. Anna Macková ve stínu mistra dřevorytu Josefa Váchala In *Noviny Jičínska*, 1995, roč. 2, č. 88, s. 9.

SKOKANOVÁ, Eliška. Josef Váchal si lépe rozuměl se psy než s lidmi. In *Hradecké noviny*, 2006, roč. 15, č. 9, s. 9.

SKOKANOVÁ, Eliška. Život Mackové se prolínal s Váchalovým: Výstava grafičky v Galerii moderního umění navazuje na expozici jednoho z nejoriginálnějších středoevropských umělců In *Hradecké noviny*, 2006, roč. 15, č. 71, s. 18.

Studeňany Josefa Váchala a Anny Mackové. In *Nové noviny*, 2011, roč. 14, č. 27, s. 5.

TRUHLIČKA, Ivan. Váchal miloval zejména psy, vzpomíná malířův souseď In *Mladá fronta Dnes*, příl. Východní Čechy Dnes, 1999, roč. 10, č. 108, s. 3.

Umělec Josef Váchal – sopka ve studeňancké klausuře. In *Noviny Jičínska*, 1999, roč. 8, č. 88, s. 18.

Zdroje obrázků:

Soukromá sbírka

www.aukro.cz. (fotografie v současnosti nedostupné)

PŘÍLOHY

Dopisy Anny Mackové zaslané Elišce Vozábové z období 1940-1942

(Obr. 1) Novoroční dopis 1.1.1942

Vážená a milá paní doktoro!
Střednany, 1.1.1942.

Bývalám teď zvěděla v Praze, však mě tam ani nic nebráší, nemám-li napsat pravdu, že spíše odpuzuje. A tak při jedné takové návštěvě jsem zavomlele teče v kásech dveří. Bylo mi ale řečeno, že se právě při: pravíte k odjezdu na zotavenou. Tenkrát jsem hledala lékařskou po: radu. Podruhé, asi za rok jsem se v kásech dveří dozvěděla, že jste právě překonala těžkou chorobu. Při další návštěvě Prahy - to jsem si zajela na kmbovou výstavu, kde mezi několika obrazy jeden po ukončení výstavy byl určen Vám. Byla jsem ale velmi, opravdu v tomto případě, překvapena, že právě tento jediný byl prodán. Koupila jej dr. Lankašová - Bohnánová. Také mi právě tyto dny poslala milý dopis, jaký jsem za svého „malování“ nikdy neobdržela. Schvilu jí proto s Vámi:

Od jara se Vám chystám napsat, jakou radost mám z Va: ůho obrázku Hořce, Kol. perokresby, který se mi tak zalíbil na výstav: ě v Holaně a který jsem neopala svým mušiv, jako náhradou za hořec na louce, i letos, jak jste ho krásně vytkla. Na konec roku Vám to přece píšou!

Je to tak trochu nervopěle, aby bupec napsal malíři, že to, co kou: pil, se mu opravdu líbí a že to má dále v lásce.

Nesmějte se mi, že Vám to ne tak podrobně píšou, ale byl to omt, že se tento prěný obrázek Vám nedostal, neboť i já jsem Vám ho chtěla reuoret z toho důvodu, že máte tak náda hořce a že právě tento květ je její pravým obrazem.

Často si na Vás vzpomenu, jak se máte a co asi všem říkáte. Já mám tu na neboře trochu blidu, pokud ovšem v dnešní době muso lsi o blidu řeč; ale to je asi to jediné.

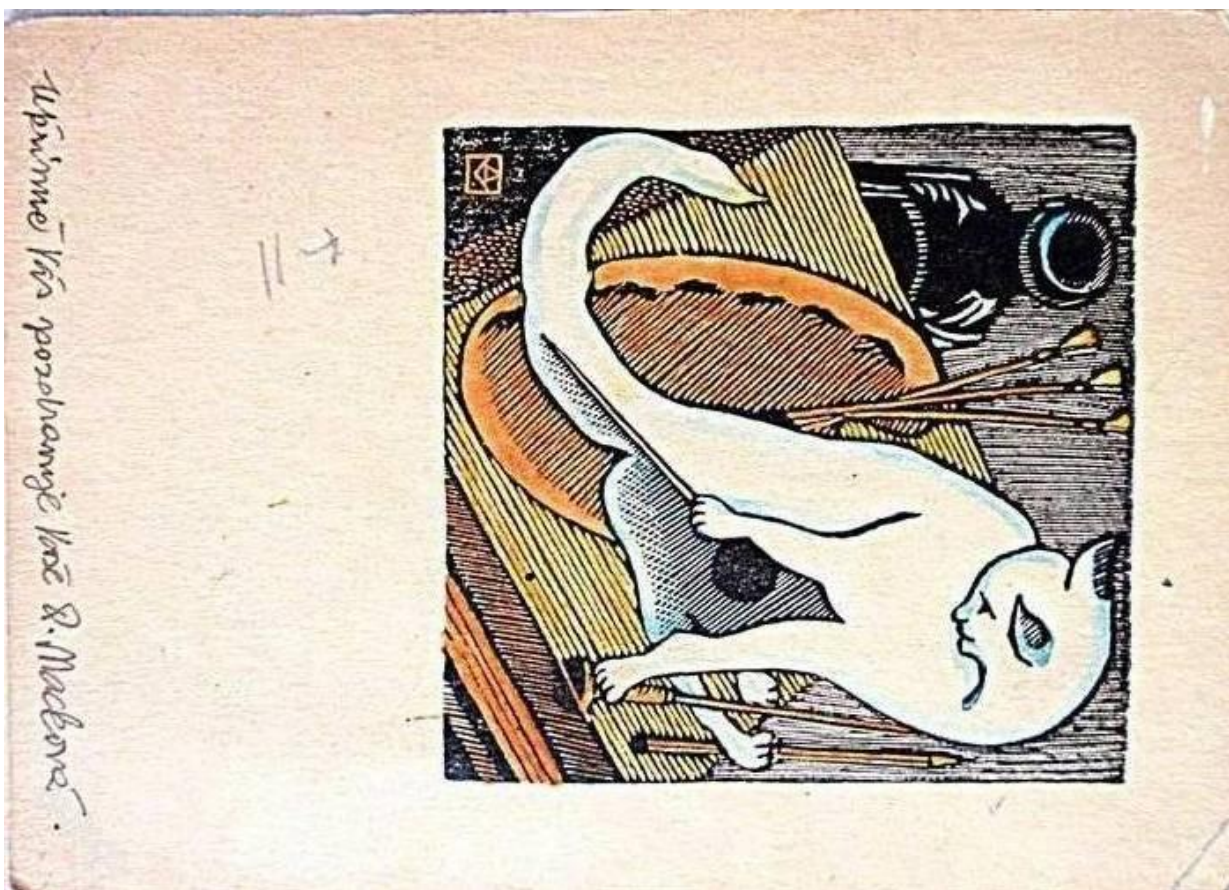
Pro samou práci jinou se k malbě a kresbě velmi málo dostanu. Přijedu-li koncem února do Prahy, dovolíte laskavě, abych Vás nav: stívila?

A dnes, jako i vždy jindy Vám přejí jen to nejlepší a hlavně se e aspoň trochu blidu a spokojenosti, ovšem sdraví nejvíe mají!

Ještě to račné dary, komu se jich teď dostává.

Nečte Vás pozdravuje
Váš oddaná
R. Macková.

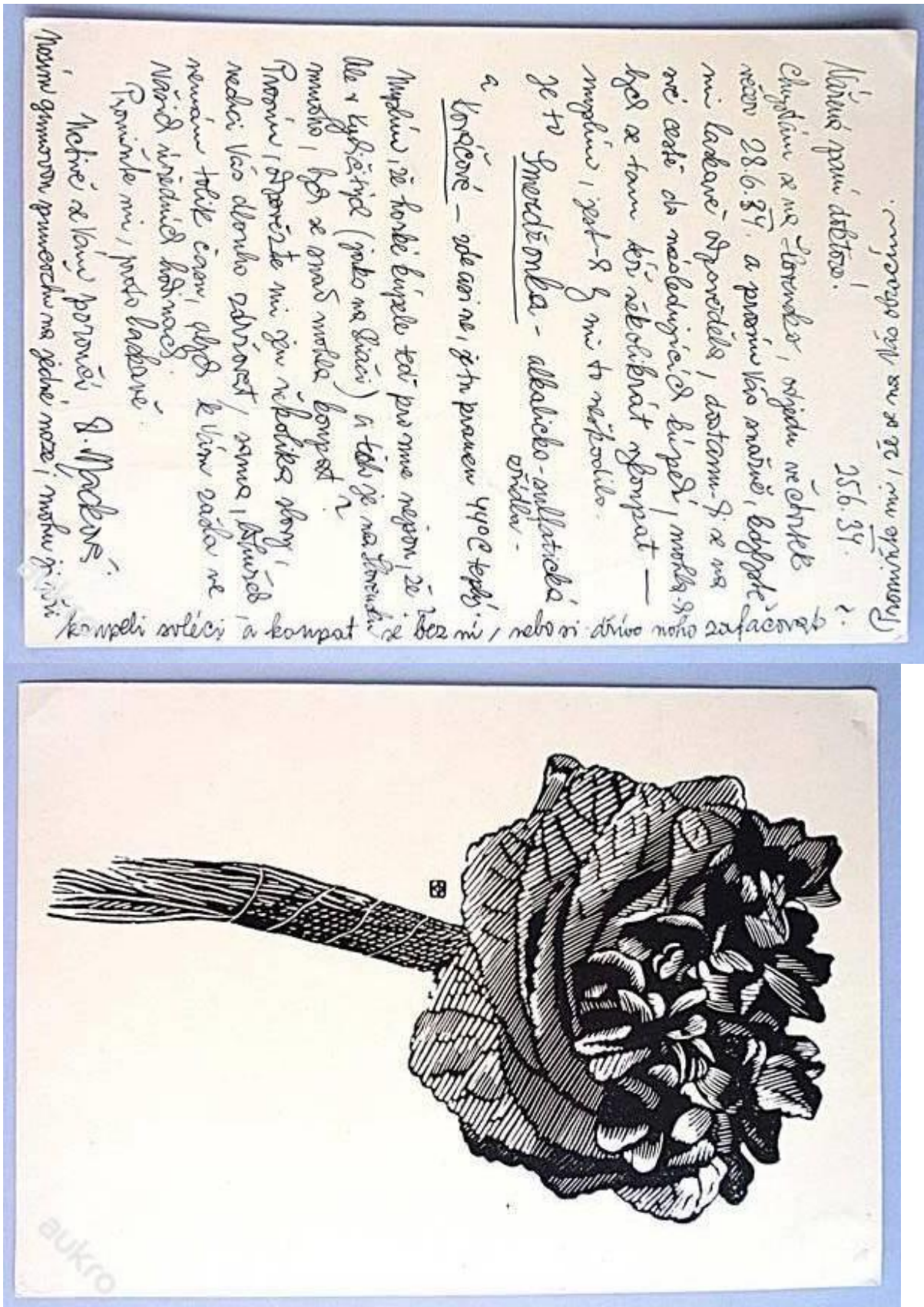
(Obr. 2a), (obr. 2b) Originální dopisnice „Kočička s rydly“ 13.3.42

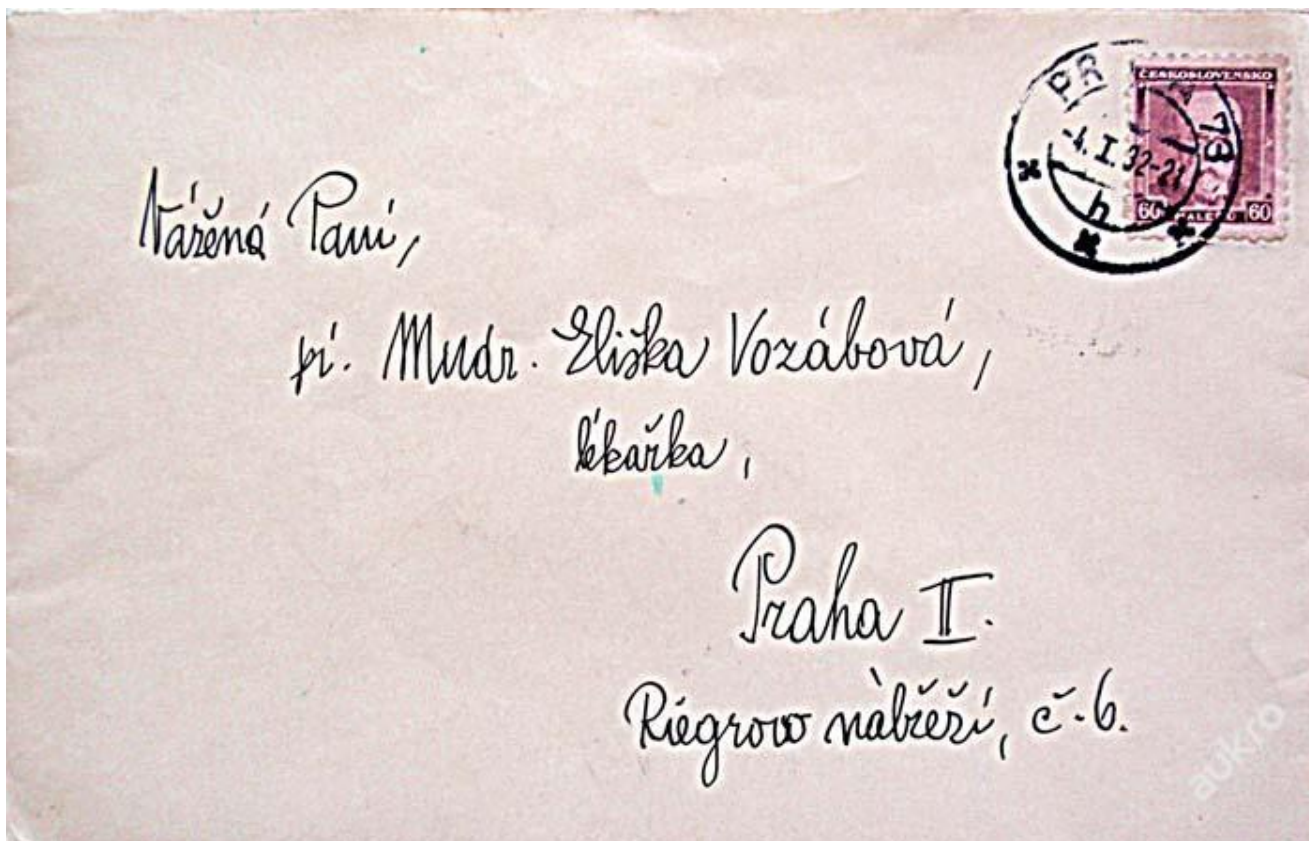
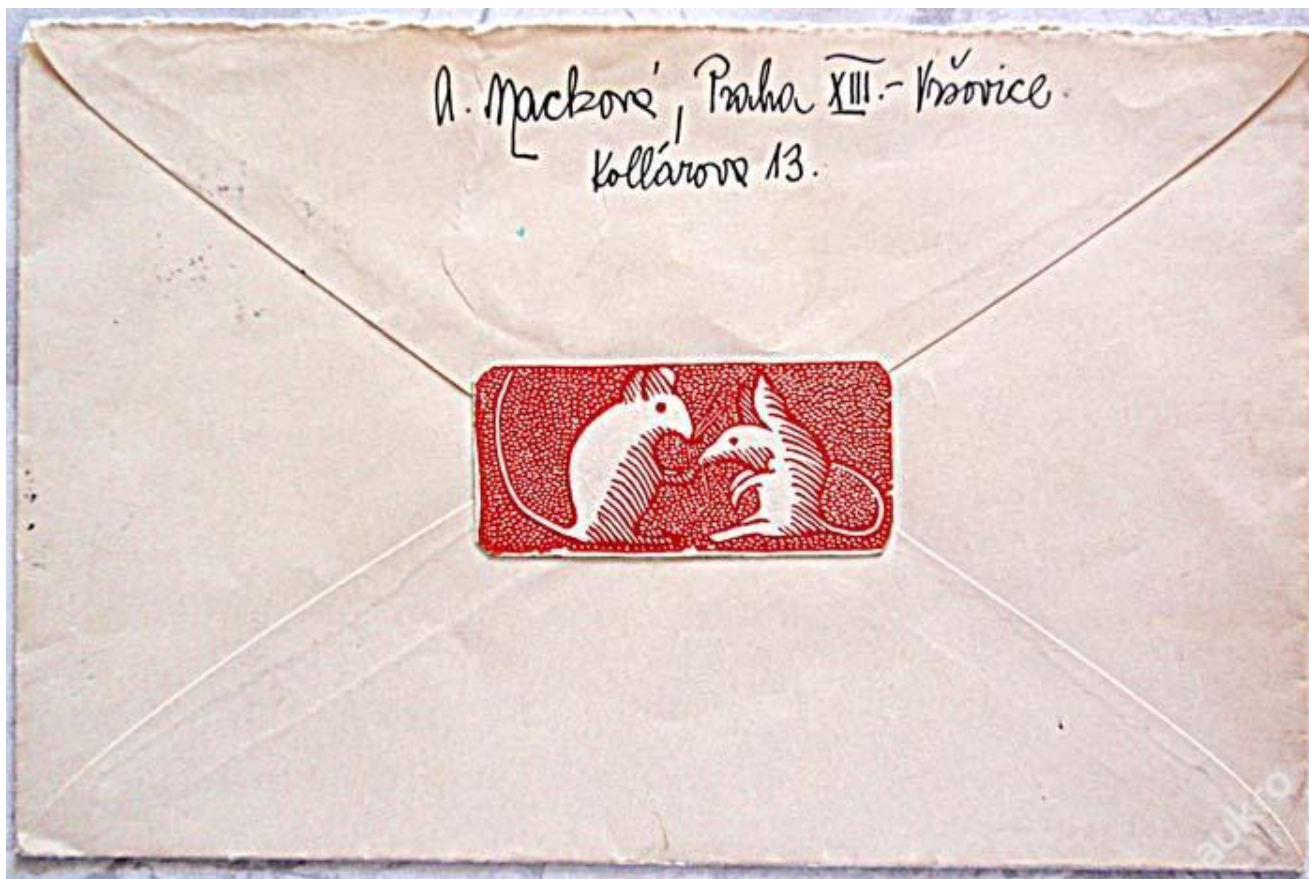

Ostatní korespondence Anny Mackové s dr. Eliškou Vozábovou, originální dopisní papíry A.M.

(Obr. 4a), (obr. 4b) Dopisnice s původním motivem „Fialky“ 25.6.1934

(Obr. 5a), (obr. 5b) Obálka „Myšky“ 4.1. 1932 (viz obr. 6)

4.1.1932.

Vážená paní doktore!

Promiňte mi, že jsem Vám dosud nepoděkovala za Vaše obětavé jednání s panem docentem a za krásný dopis do nemocnice).

Proni dny jsem psát nemohla a teď, jsem sice již od středy doma, ale zvonala.

Takové krůzy jsem přestala, a mělo by se vyjít na-
darmo.

Řez se mi nice krásně zahojil, ale máme stále hnisavý výtok.

Proto mám velké obavy, že se snad zákrok nezdařil.

Dotýdne jsem se měla dostat k prohlídce; poručil mě propovídal pan asistent (jména neznam), náda byl, aby mě prohlídl pan docent, který, kdysi ^{byl} učitel z nemocnice byl na vánoční dovolené.

Čekuji Vám ještě jednou mnohokrát a prosím, abyste mi prominula.

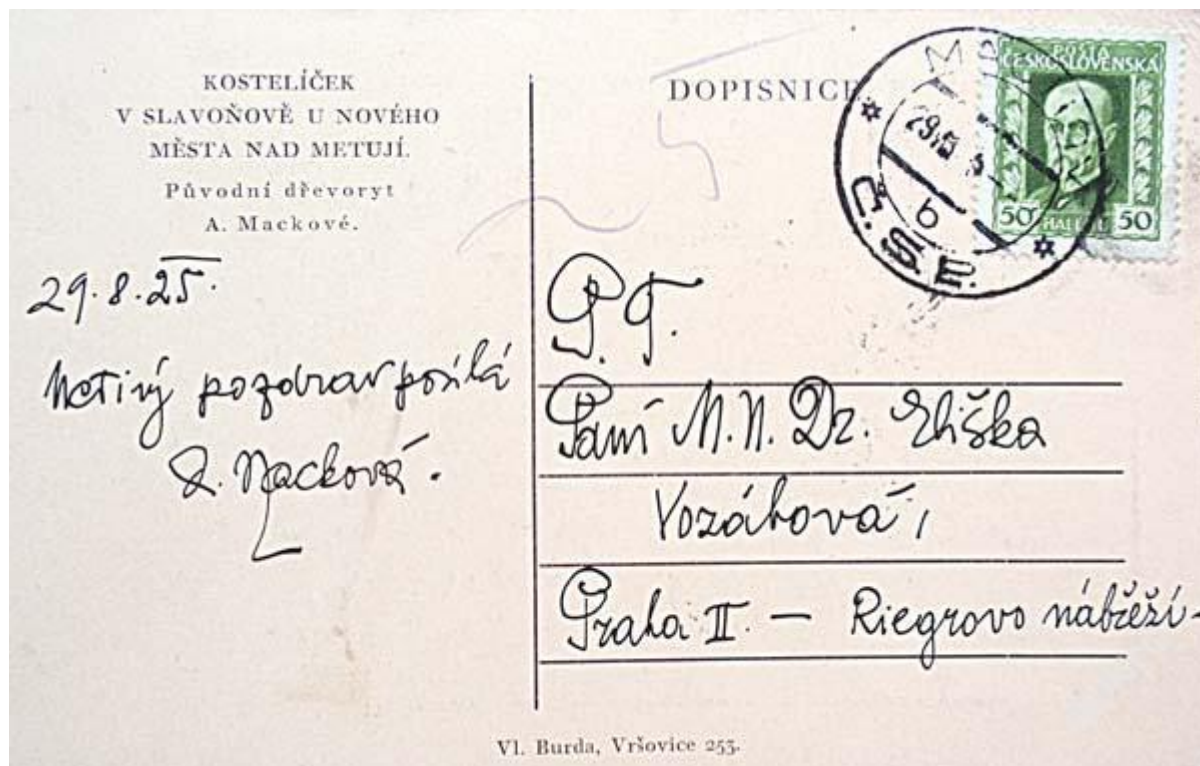
S přáním všeho nejlepšího do nového roku

vstávám v hluboké úctě

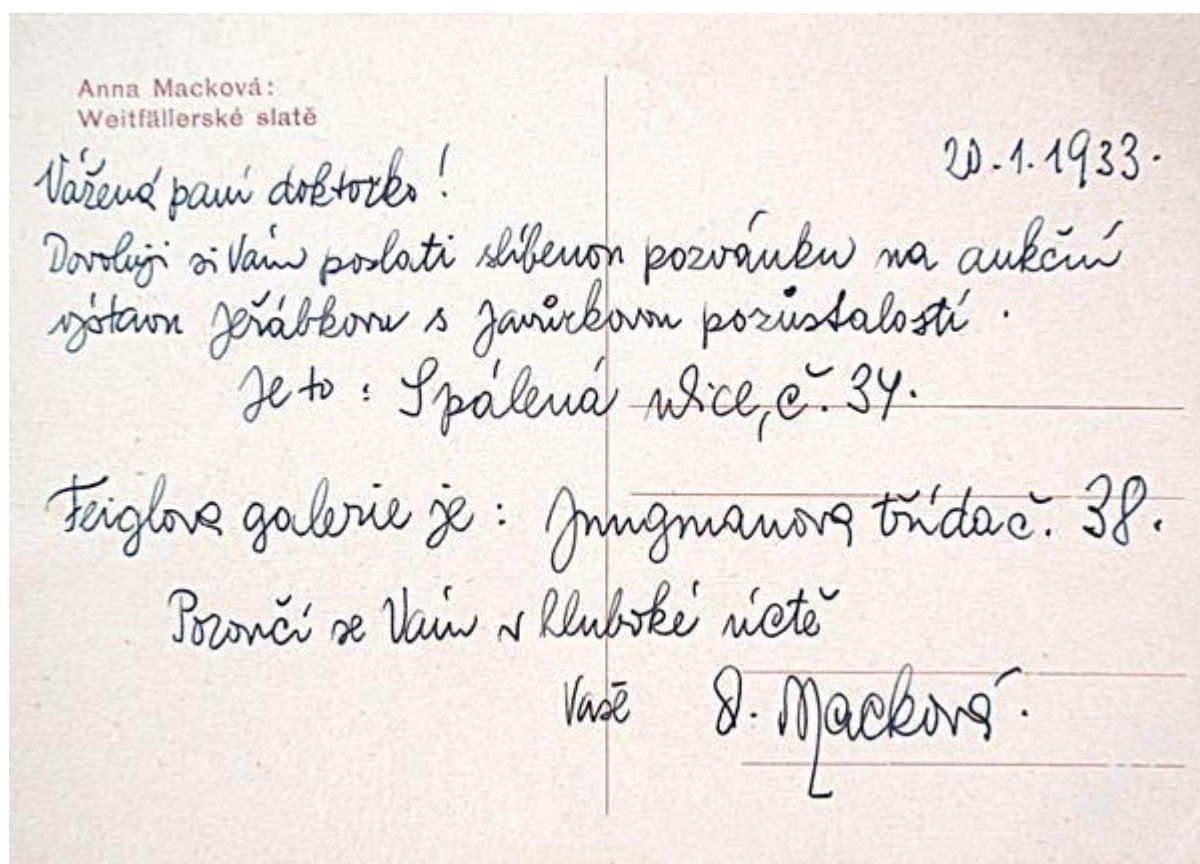
oddaná S. Macková.

Vršovice, Kollárova 13.

(Obr. 7) Dopisnice s motivem „Kostelíček v Slavoňově“ 29.8. 1925

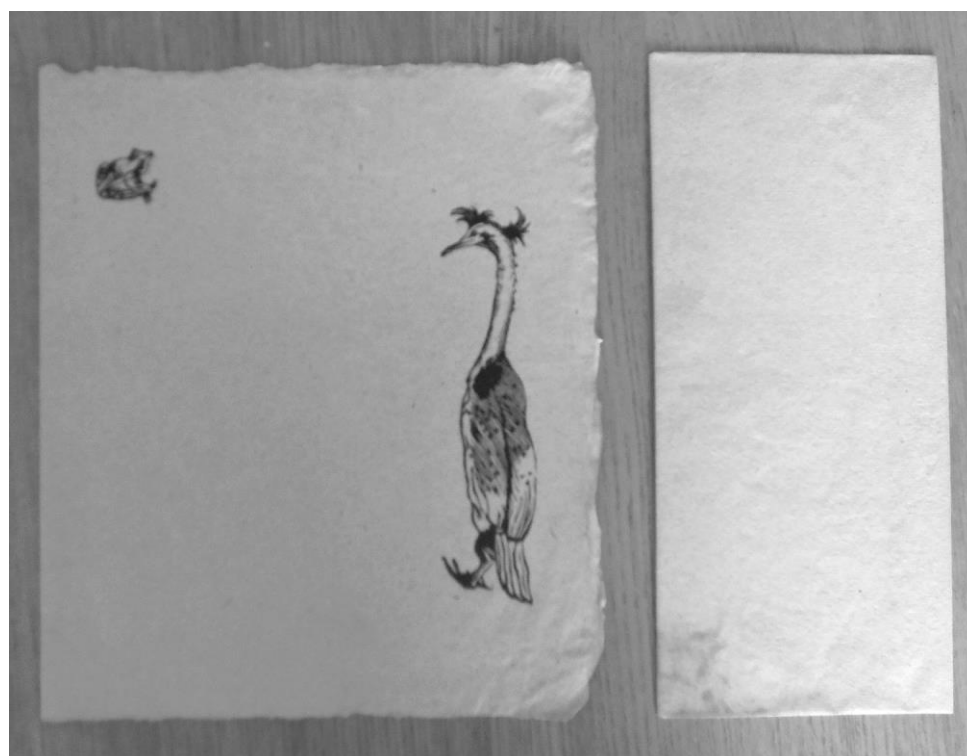
(Obr. 8) Dopisnice s vlastním motivem „Weitfällerské slatě“ 20.1.1933

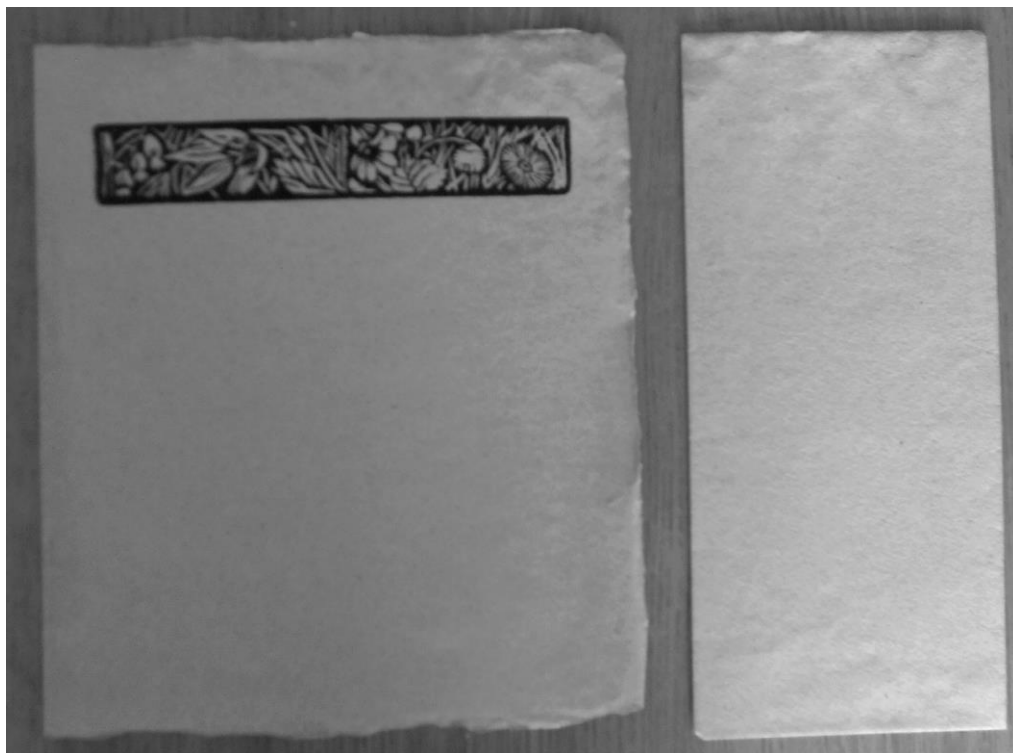
(Obr. 9) Dopisnice s motivem „Poslední papírna“ 16.7. 1934 (?)

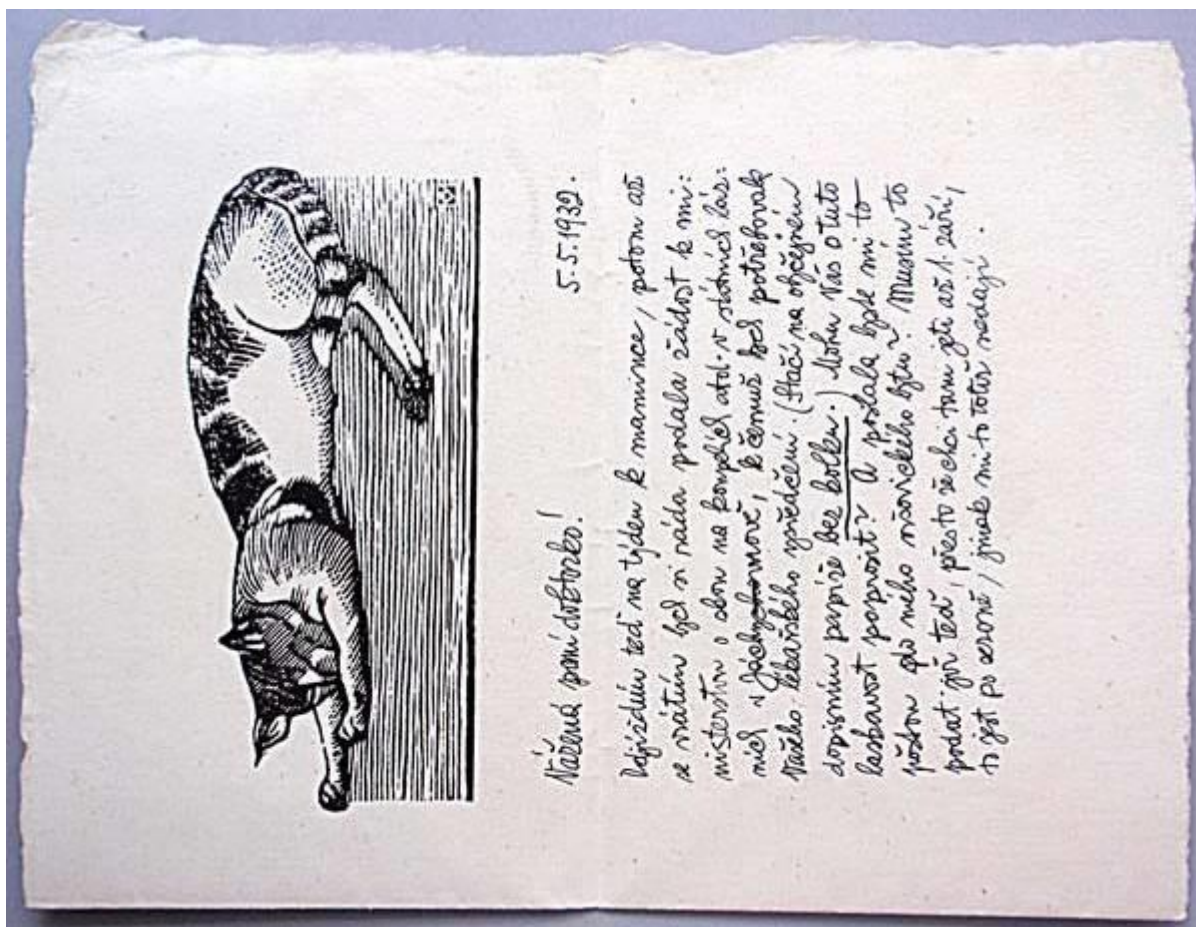
(Obr. 10) Originální dopisní papír Anny Mackové „Kormorán a žába“

(Obr. 11) Originální dopisní papír Anny Mackové „Louka“

(Obr. 12a) Dopis na originálním dopisním papíru „Kočka“ 5.5.1932

(Obr. 12b)

Instalaci mě již mám. Sproštění nemajstřičky
a potření, je jen čerba kruhu Vytváření
umělkyně.
Pracím láo tedy, abyste mi přelud možno do
tisku to losové napsalo.
Děkuji vám jste jednor za něchnu krási péči
o mne a vítáníu s dočonalí něčtí
Kláš S. Macková.

Přepis korespondence Anny Mackové zaslané Elišce Vozábové

(Obr. 7) Dopisnice s motivem „Kostelíček v Slavoňově“ 29.8. 1925

29.8.25.

Uctivý pozdrav posílá

A. Macková

(Obr. 5c) Dopis ze dne 4.1.1932

4.1.1932.

Vážená paní doktore!

*Promiňte mi, že jsem Vám dosud nepoděkovala za
Vaše obětavé jednání s panem docentem a za Váš
laskavý dopis do nemocnice.*

*První dny jsem psátí nemohla a teď, jsem sice již od
středy doma, ale zoufalá...*

*Takové hrůzy jsem přestála, a mělo by vše vyznít na-
darmo?*

Řez se mi sice krásně zahojil, ale mám stále hnisavý výtok.

Proto mám velké obavy, že se snad zákrok nezdaříl.

*Do týdne jsem se měla dostavit k prohlídce, poněvadž
propouštěl pan asistent (jméno neznám), ráda
bych, aby mě prohlédl ještě pan docent, který když jsem odchá-
zela z nemocnice byl na vánoční dovolené.*

*Děkuji Vám ještě jednou mnohokrát a prosím, abyste
mi prominula.*

S přáním všeho nejlepšího do nového roku

zůstávám v hluboké úctě

oddaná A. Macková

Vršovice, Kollárova 13.

(Obr. 12a), (obr. 12b) Dopis na originálním dopisním papíře „Kočka“ 5.5.1932

Vážená paní doktorko! 5.5.1932

*Odjíždím teď na týden k mamince, potom až
se vrátím bych si ráda podala žádost k mi-
nisterstvu o slevu na koupelích atd. v státních láz-
ních v Jáchymově, k čemuž bych potřebovala
Vašeho lékařského vysvědčení. (Stačí na obyčejném
dopisním papíře bez kolku.) Mohu Vás o tuto
laskavost poprosit? A poslala byste mi to
poštou do mého vršovického bytu? Musím to
podat již teď, přesto že chci tam jeti až 1. září,
to jest po sezoně, jinak mi to totiž nedají.*

(druhá strana)

*Ostatní vše již mám. Vysvědčení nemajetnosti
a potvrzení, že jsem členka Kruhu Výtvarných
umělkyně.*

*Prosím Vás tedy, abyste mi pokud možno do
týdne to laskavě napsala.*

*Děkuji Vám ještě jednou za všechnu Vaši péči
o mně*

a zůstávám v dokonalé úctě

Vaše A. Macková

(Obr. 8) Dopisnice s vlastním motivem „Weitfällerské slatě“ 20.1.1933

20.1. 1933.

Vážená paní doktorko!

*Dovoluji si Vám poslati slíbenou pozvánku na aukční výstavu Jeřábkovu s Javůrkovou
pozůstalostí.*

Je to: Spálená ulice, č. 34

Teiglova galerie je: Jungmanova třída. č. 38.

Poroučí se Vám v hluboké úctě

Vaše A. Macková

(Obr. 4a) Dopis na zadní straně grafiky s původním motivem „Fialky“ 25.6.1934

Vážená paní doktore!

*Chystám se na Slovensko, odjedu ve čtvrtek
večer 28.6.34 a prosím Vás snažně, kdybyste
mi laskavě odpověděla, dostanu-li se na
své cestě do následujících kúpelí, mohla-li
bych se tam též několikrát vykoupat –
myslím, jestli by mi to neškodilo.*

*Je to Smerďžonka – alkalicko-sulfatická zřídla –
a Kováčové – zde asi ne, je tu pramen 44°C teplý.*

Myslím, že horké kúpele teď pro mne nejsou, že?

*Ale v kysličitých (jako na Sliaci) a těch je na Slovensku
mnoho, bych se snad mohla koupat?*

*Prosím, odpovězte mi jen několika slovy,
nechci Vás dlouho zdržovat, sama, bohužel,
nemám tolik času, abych k Vám zašla ve
Vašich úředních hodinách.*

Promiňte mi, proto laskavě.

Uctivě se Vám poroučí A. Macková

*Nosím gumovou punčochu na jedné noze, mohu ji při koupeli svléci a koupat se bez ní, nebo si
dříve nohu zafačovat? Promiňte mi, že se na Vás obracím.*

(Obr. 9) Dopisnice s původním motivem „Poslední papírna“ 16.7. 1934 (?)

Vážená paní doktore! Děkuji Vám za Vaší laskavost.

Dostala jsem se konečně do kúpelí Duřbachů, kam

*jsem si již loni přála. Chtěla jsem se tu zdržet
aspoň 10 dní, 4x jsem se vykoukala – opravdu,
zdejší lázeň je nejkrásnější koupelí v republice! -
ale dnes 16.7. začalo tak neúnavně drobně pršet
a je tak zataženo kol dokola, že
to opravdu vypadá, jakoby ani
přestat nechtělo! Asi budu
nucena odjet, neboť čekat na
lepší počasí - stojí moc peněz
a přijdu pravděpodobně také
o Smerdžonku, Červ. Krášter a
další. Letos mám smůlu! –
Uctivě pozdravuje A. Macková*

(Obr. 1) Novoroční dopis 1.1.1942

Studeňany, 1.1. 1942.

Vážená a milá paní doktorko!

*Bývám teď zřídkka v Praze, však mě tam ani nic nevábí, nemám-li napsat pravdu, že spíše
odpuzuje. A tak při jedné takové návštěvě jsem zazvonila také u Vašich dveří. Bylo mi ale řečeno,
že se právě připravujete k odjezdu na zotavenou. Tenkrát jsem hledala lékařskou poradu.
Podruhé, asi za rok jsem se u Vašich dveří dozvěděla, že jste právě překonala těžkou chorobu.
Při další návštěvě Prahy – to jsem si zajela na Kruhovou (Kruh výtvarných umělkyní v Praze,
pozn. ZM) výstavu, kde mezi několika obrázky jeden po ukončení výstavy byl určen Vám. Byla
jsem ale nemile, opravdu v tomto případě, překvapena, že právě tento jediný se byl prodán.
Koupila jej dr. Lankašová-Burianová. Však mi právě tyto dny poslala milý dopis, jaký jsem za
svého „malování“ nikdy neobdržela. Sdílím jej proto s Vámi:*

*...od jara se Vám chystám napsat jakou radost mám z vašeho obrázku Hořce, kolorované
perokresby, který se mi tak zalíbil na výstavě v Holaru a který jsem věnovala svému muži, jako
náhradu za hory. A přece jsme se tam ještě v létě dostali a právě tak nám kvetl hořec na louce, i
letos, jak jste ho krásně vystihla.*

Na konec roku Vám to přece píšu! –

*Je to tak trochu nezvyklé, aby kupec napsal malíři, že to, co koupil, se mu opravdu líbí a že to má
dále v lásce...*

*Nesmějte se mi, že Vám to vše tak podrobně píšu, ale byl to osud, že se tento určený obrázek Vám
nedostal, neboť i já jsem Vám ho chtěla věnovat z toho důvodu, že máte tak ráda hory a že právě
tento květ je jejich pravým obrazem.*

*Často si na Vás vzpomenu, jak se máte a co asi všemu říkáte... Já mám tu na venkově trochu
klidu, pokud ovšem v dnešní době může býti o klidu řeč, ale to je asi to jediné.*

*Pro samou práci jinou se k malbě a kreslení velmi málo dostanu. Přijedu-li koncem února do
Prahy, dovolíte laskavě, abych Vás navštívila?*

*A dnes, jako i vždy jindy Vám přeji jen to nejlepší a hlavně zase alespoň trochu klidu a
spokojenosti, ovšem zdraví nevyjímajíc. Jsou to vzácné dary, komu se jich teď dostává.*

Uctivě Vás pozdravuje

Vaše oddaná

A. Macková

(Obr. 2a) Originální dopisnice „Kočička s rydly“ 13.3.42

*Vážená paní, pí. Mudr. Eliška Vozábová, odborná lékařka, Praha II., Vltavské nábřeží, č. 24.
13.3. 1942*

Vážená paní doktorko, děkuji Vám za poslané. Jsem ráda tomu, neboť to stačí na několik obrazů. Knížku jsem si také s chutí znovu přečetla a to tím spíše, že jsem upoutána k lůžku, co jsem se vrátila z Prahy. Probodla jsem si totiž nohu trnem, šlo to skrz bačkoru – musíme teď topit všelijakým neřádem. Bylo to roští slívové, vysekané z plotu a to mívá pořádné trny. Byla jsem si u lékařky v Jičíně, ta mi nohu vyčistila a předepsala ichtiolovou mast a klid a teď tedy musím poslouchat, ale nohu mám stále opuchlou. Na štěstí to není ta s křeč. žilami. Zpáteční cestu z Jičína jsem musila konat ve sněhové vichřici a přes závěje – autobus mě nevzal, neboť, jak se průvodčí vyjádřil, jezdíme na úkor dělníků a tak se domnívám, že jsem si to zachladila. –Však to přejde! Ale toho času je přece škoda!

(Obr. 2b)

Upřímně Vás pozdravuje Vaše A. Macková.

(Obr. 3a) Dopisnice s původním motivem „Pejsek s botou“ 21.6. 1942

*Paní Mudr. El. Vozábová, odborná lékařka, Praha II., Vltavské nábřeží, č. 24.
21.6.1942*

Vážená paní doktorko, děkuji Vám za Váš milý lístek. Neteř Milena k Vám zajde v pátek k 5té hodině, dříve nemůže, neboť je v kanceláři do ½ páté a vyzvedne co jí tam laskavě pro mě necháte. Jmenuje se Nožičková – Zdráva, bohužel, nejsem. Velice špatně chodím. Myslím, že to budou také reuma, poněvadž při pěkném počasí je mi lépe. Ke všemu ještě mám tu již několik dní, vždy s náležitými přestávkami jednoho celého zedníka, který mi dělá izolaci do promočených zdí – ejhle, zčeho je ten reumatism! – a tak vlastně bydlím v jedné místnosti přeplněné nábytkem a nadávám, že mi to překáží v práci. A tu je dobrá trpělivost. Uctivě zdraví a děkuje Vaše

(Obr. 3b)

A. Macková